

Katariina Järvelä

**PUHUTTELUKÄYTÄNNÖT JA
VALTASUHTEET MARGARET ATWOODIN
ROMAANISSA *ORJATTARES***

Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

Tammikuu 2020

TIIVISTELMÄ

Katariina Järvelä: Puhuttelukäytännöt ja valtasuhteet *Orjattaresi* romaanissa
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriohjelma
Tammikuu 2020

Tarkastelen tässä tutkielmassa puhuttelukäytäntöjä ja käännösstrategioita, joita kääntäjä on käyttänyt niitä kääntäessään. Tavoitteenani on siis selvittää, minkälaisia kääntäjän käyttämät strategiat ovat ja miten ne mahdollisesti vaikuttavat kohdelukijan tulkintaan lähdetekstistä. Lisäksi olen erityisesti kiinnostunut siitä, miten kääntäjä päätyy käyttämään puhuttelupronomineja kääntäessään kielestä, jossa puhuttelupronomineja ei käytetä samalla tavalla kuin kohdekielessä. Hypoteesinani on, että koska käännöksessä käytetään puhuttelupronomineja, lähdetekstissä käytetään luultavasti myös paljon lähdekielelle tyypillisiä puhuttelukäytäntöjä.

Valitsin tutkimusaineistokseni Margaret Atwoodin romaanin *The Handmaid's Tale* (1985), sekä vertailukohdaksi sen käännöksen *Orjattaresi* (1986). Tutkimusaineisto rajautuu luonnollisesti kirjan dialogiin, jossa kaikki puhuttelu esiintyy. Paitsi että kirja on klassikko, sen teemat ovat myös edelleen ajankohtaisia 2000-luvulla. Kirjasta on myös hiljattain tehty televisiosarja, joka on lisännyt ihmisten kiinnostusta alkuperäiseen kirjaan.

Teoria, johon tutkielmani nojaa, perustuu pitkälti audiovisuaalisen kääntämisen tutkimukseen, sillä kaunokirjallisuudessa esiintyvää puhuttelua on tutkittu hyvin vähän. Puhuttelukäytäntöjen kääntämistä tekstityksissä on taas tutkittu enemmän, ja tämä tutkimus toimii hyvänä pohjana omalle tutkimukselleni. Tietysti oli otettava huomioon, että audiovisuaalisessa kääntämisessä on joitakin aika- ja tilarajoitteita, mitä kaunokirjallisuuden kääntämisessä ei välttämättä ole. Tutkimusmenetelmässä taas nojaan pragmaattiseen adaptaatioon ja kulttuuristen erityispiirteiden kääntämiseen ja jaottelen käännösstrategiat näiden pohjalta neljään eri kategoriaan: säilyttäminen, korvaaminen tai käännös, poisto sekä lisäys. Tämän lisäksi käytän diskurssianalyysin keinoja tulkitakseni kirjassa esiintyvien henkilöhahmojen suhteita, jotta pystyisin ymmärtämään paremmin, miksi kääntäjä on käyttänyt tiettyjä käännösstrategioita.

Tutkimustulokseni osoittavat, että kääntäjä käyttää kaikkia neljää strategiaa kääntäessään puhuttelukäytäntöjä, ja strategia valikoituu nimenomaan puhuttelukäytännön funktion mukaan. Esimerkiksi erisnimiä kääntäessä nimi joko säilytettiin tai korvattiin sen mukaan, onko nimellä suurempaa semanttista merkitystä. Mielenkiintoisimmiksi strategioiksi osoittautuivat poisto ja lisäys. Kääntäjä on käyttänyt poistoa vain kerran, ja syy puhuttelumuodon poistoon jäi hieman hämäräksi. Kääntäjä on lisäksi lisännyt käännökseen puhuttelupronominit, joka edellyttää, että kääntäjä osaa tulkita henkilöhahmojen välisiä suhteita. Voisikin sanoa, että puhuttelupronomineja käyttämällä kääntäjä on eksplikoanut romaanin henkilöhahmojen välisiä valtasuhteita.

Avainsanat: puhuttelukäytännöt, puhuttelupronomini, kohteliaisuus, eksplikointi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
2 Kohteliaisuus ja puhuttelukäytännöt kielessä	5
2.1 Kielellinen kohteliaisuus	5
2.2 Puhuttelukäytännöt	7
2.3 Puhuttelukäytännöt suomen kielessä	10
2.3.1 Teitittely ja sinuttelu	11
2.4 Puhuttelukäytännöt amerikanenglannissa	14
3 Kielellisen kohteliaisuuden kääntäminen	19
3.1 Puhuttelukäytäntöjen kääntäminen	19
3.2 Puhuttelusanojen kääntäminen	20
3.3 Puhuttelupronominien kääntäminen	23
3.4 Eksplikointi	29
4 Aineisto ja tutkimusmenetelmä	32
4.1 Margaret Atwoodin <i>Orjattaresi</i> romaani	32
4.2 Tutkimusmenetelmä	34
5 Aineiston analyysi	38
5.1 Säilyttäminen	39
5.2 Korvaaminen	41
5.2.1 Käännetty tai korvatut tittelit ja arvonimet	41
5.2.2 Käännetty tai korvatut haukkuma- ja hellittelynimet	43
5.2.3 Käännetty tai korvatut sukulaisuussanat	44
5.2.4 Käännetty tai korvatut erisnimet	46
5.2.5 Käännetty tai korvatut yleiset substantiivit puhuttelusanoina	47
5.3 Poisto	48

5.4	Lisäys	49
5.4.1	Vastavuoroinen puhuttelu	49
5.4.2	Vastavuoroton puhuttelu	51
5.4.3	Muuttuva puhuttelumuoto	53
5.5	Analyysin yhteenveto	55
6	Päätelmät.....	59
	Lähteet.....	65
	English summary	1

1 Johdanto

Puhuttelu on kielenkäytössä mielenkiintoinen ilmiö, jonka perustehtävänä on esimerkiksi kiinnittää jonkun ihmisen huomio. Lisäksi puhuttelulla voidaan osoittaa kohteliaisuutta toisia kohtaan vaikkapa puhuttelemalla heitä kunnioittavasti muodollisemmilla puhuttelutavoilla tai toisaalta puhuttelemalla heitä tuttavallisemmin ilmaistakseen sosiaalista läheisyyttä. Onkin eri asia, kutsuuko jotakin esimerkiksi Penaksi vai herra Virtaseksi, ja molemmat puhuttelumuodot kantavat mukanaan erilaisia konnotaatioita sekä kuulijasta että puhujasta. Puhuttelulla voidaan lisäksi tuoda esille ihmisten välillä esiintyviä valtasuhteita: jos toinen puhuttelee toista tittelillä ja sukunimellä ja toinen taas käyttää etunimeä, eivät nämä ihmiset ole välttämättä samassa sosiaalisessa asemassa toisiinsa nähden joko yleensä tai vain tietyssä tilanteessa.

Puhuttelukäytännöt vaihtelevat kielestä toiseen, joten kun puhutaan niiden kääntämisestä, törmätään aivan erityiseen käännösongelmaan. Puhuttelu liittyy juuri kulttuurien välisiin eroihin, sillä eri kielissä esimerkiksi kohteliaisuutta esitetään eri tavoilla. Kun esimerkiksi amerikanenglannissa *Sir* ja *Mr.* ovat hyvinkin yleisiä, suomessa yksi puhuttelun muodoista on pronominaalinen puhuttelu. Tämä taas puuttuu kokonaan osasta kieliä, esimerkiksi juuri englannista. Koska jotkut puhuttelumuodot ovat kulttuurispesifejä, kääntäjän täytyy pohtia, miten ne voidaan tuoda kohdekieleen, jotta niillä olisi samankaltaisia merkityksiä kuin lähdekielelläkin.

Vaikka puhuttelukäytäntöjä, esimerkiksi juuri puhuttelusanoja ja niiden kääntämistä on tutkittu jonkin verran, on tutkimus keskittynyt tähän mennessä enimmäkseen audiovisuaaliseen kääntämiseen eli tekstityksiin, eikä kaunokirjallisuudessa esiintyvistä puhuttelumuodoista ja niiden kääntämisestä ole juurikaan tutkimusta. Tämän vuoksi tässä tutkielmassa esitetyt muiden ihmisten tutkimukset ja tulokset pohjautuvat pitkälti televisiosarjojen tai elokuvien tekstityksiin. Keskityn kuitenkin tutkielmassani kaunokirjallisuuden dialogiin, joka on myös nimenomaan televisiosarjojen ja elokuvien tutkimuksen kohteena. On kuitenkin otettava huomioon, että televisiosarjojen ja elokuvien tekstittämisessä on omat rajoituksensa, jotka vaikuttavat myös puhuttelumuotojen kääntämiseen. Samanlaisia aikaan ja tilaan liittyviä rajoituksia ei välttämättä ole kaunokirjallisuuden kääntämisessä. Tämän lisäksi tutkimusta, joka keskittyy englanti-suomi kielipariin ei löydy juurikaan, jonka vuoksi teoriassa esiintyvät tutkimukset ja tulokset pohjautuvat esimerkiksi ruotsin ja saksan kieleen. Näkisin kuitenkin,

että näissä kielissä käytetään muodollista ja tuttavallista pronominaalista puhuttelua suhteellisen samalla tavalla kuin suomen kielessä ja tämän vuoksi löydökset voivat olla relevantteja myös tässä tutkimuksessa.

Valitsin tutkimukseni aineistoksi Margaret Atwoodin *The Handmaid's Tale* -romaanin, joka on ilmestynyt vuonna 1985 sekä sen suomennoksen *Orjattaresi* (1986). Sen lisäksi, että kirja on klassikkoteos, valitsin romaanin aineistokseni juuri sen ajankohtaisuuden vuoksi: vaikka se onkin ilmestynyt 1980-luvun puolivälissä, siitä vuonna 2017 alkaen ilmestynyt televisiosarja on tehnyt myös kirjasta jälleen kiinnostavan. Kirjasta on lisäksi tehty elokuva ja ooppera. Kirja on myös voittanut palkintoja, esimerkiksi Governor General's -palkinnon ja ensimmäisen Arthur C. Clarke -palkinnon. Lisäksi kirjan teemat ovat edelleen relevantteja 2000-luvun maailmassa, varsinkin tämän hetkisessä poliittisessa ilmapiirissä. Kirjassa käsitellään naisten oikeuksia, naisten itsemääräämisoikeutta omista kehoistaan sekä totalitääristä yhteiskuntaa, jossa naisten oikeuksien polkeminen mahdollistuu. Lisäksi yksi kirjan kantava teema on valtasuhteet, jonka vuoksi puhuttelumuotojen tutkiminen juuri tässä teoksessa on erittäin mielenkiintoista. Puhuttelumuodot nimittäin omalla tavallaan rakentavat ja paljastavat näitä valtasuhteita. Kirjasta keskityn siis nimenomaan dialogiin, jossa kaikki puhuttelukäytännöt esiintyvät. Jaan puhuttelukäytännöt karkeasti **puhuttelusanoihin** ja **puhuttelupronomineihin**. Puhuttelusanoilla viitataan siis tässä tutkimuksessa erisnimiin, titteleihin ja arvonimiin, sukulaisuussanoihin, hellittely- ja haukkumanimiin ja yleisiin substantiiveihin. Puhuttelupronomineilla viitataan joko yksikön toisen persoonapronominin (sinä) tai monikon toisen persoonapronominin (te) käyttöön. Puhuttelukäytännöllä tai -muodolla taas viitataan yleisesti kaikkiin mahdollisiin käytäntöihin, joihin kuuluvat puhuttelusanat ja -pronominit.

Tarkastelen puhuttelumuotojen kääntämistä muun muassa Inkeri Vehmas-Lehdon ja Andrew Chestermanin käyttämien kategorioiden kautta **pragmaattisen adaptaation** näkökulmasta. Tutkin, onko puhuttelusana tai pronomini lisätty, poistettu, korvattu vai säilytetty sellaisenaan käännöksessä. Koska englannin kielessä on vain yksi toisen persoonan pronomini *you*, jonka suomen kielessä voi kääntää sinutteleksi tai teitittelyksi, tarkastelen puhuttelupronominien kääntämistä myös Penelope Brownin ja Albert Gilmanin (1960) tunnetun kategorisoinnin kautta: onko käännöksessä käytössä vastavuoroinen vai vastavuoroton puhuttelutapa, ja muuttuuko se kerronnan edetessä. Lisäksi käytän diskurssianalyysin keinoja voidakseni tulkita kirjassa esiintyvien henkilöhahmojen välisiä suhteita ja kontekstia, jossa puhuttelukäytännöt esiintyvät.

Lähtökohtani tutkimukseen on se, että luin ensiksi käännöksen ja vasta sen jälkeen lähdetekstin. Huomioni kiinnittyi heti kirjassa käytettyyn teitittelyyn ja sinutteluun ja varsinkin siihen, että puhuttelumuoto vaihtuu kirjan keskivaiheilla eräiden henkilöhahmojen välillä. Kiinnostuinkin siitä, mistä syystä kääntäjä on päättänyt vaihtaa puhuttelumuodon kirjan keskivaiheilla. Hypoteesinani olikin, että lähdetekstissä on luultavasti käytetty amerikanenglannille tyypillisiä puhuttelusanoina kuten *Sir* tai *Mr.* ja tämän vuoksi kääntäjä on päättänyt kotouttamaan puhuttelusanat suomalaisempaan tyyliin sopivammaksi teitittelyksi ja sinutteluksi. Oletin, että koska muutos tapahtuu kirjan keskellä, ovat puhuttelusanat luultavasti loppuneet tässä kohtaa tai dialogi on muuten vaihtunut jollain tavalla tuttavallisemmaksi.

Päätutkimuskysymykseni onkin se, minkälaisia käännösstrategioita kääntäjä on käyttänyt kääntäessään puhuttelukäytäntöjä. Pohdin lisäksi, miten puhuttelukäytäntöjen kulttuurispesifiys on otettu huomioon näissä käännösstrategioissa. Toiseksi olen kiinnostunut siitä, minkä vuoksi kääntäjä on päättänyt käyttää suomennoksessa puhuttelupronominia: onko syynä esimerkiksi runsas puhuttelusanoinen käyttö? Pohdin, miten kääntäjä tekee päätöksen siitä, käyttääkö hän suomennoksessa sinuttelua vai teitittelyä ja käyttääkö hän sitä johdonmukaisesti. Jos kääntäjä taas päättää vaihtaa pronominin tuttavallisempaan kesken kaiken, mistä tämä voisi johtua? Pohdin lisäksi, mitä puhuttelupronominin lisääminen käännökseen tekee tarinalle tai lukijan tulkinnalle tarinasta. Muuttuvatko esimerkiksi valtasuhteet jotenkin **eksplisiittisemmiksi**, eli onko kielellisesti esitetty jotakin, mikä puuttuu lähdetekstistä. Tämän lisäksi pohdin, kuinka kääntäjän oma tulkinta kirjasta vaikuttaa hänen valitsemiinsa käännösratkaisuihin, varsinkin kaunokirjallisuudessa. Koska kääntäjän pitää kääntäessään tehdä valintoja, jotka tässä kyseisessä kontekstissa vaikuttavat hahmojen keskinäisiin suhteisiin, täytyy kääntäjän tehdä jonkinlainen analyysi hahmojen välisistä suhteista ennen kuin hän voi valita puhuttelumuodon.

Jaan teoriaosuuden kahteen eri lukuun. Luvussa kaksi esittelen kielellistä kohteliaisuutta ja määrittelen puhuttelukäytäntöjä kielessä yleisemmällä tasolla. Lisäksi erittelen tarkemmin, minkälaiset piirteet ovat tyypillisiä suomen- ja englannin kielen puhuttelukäytännöissä. Keskityn suomen kielen keinoista erityisesti sinutteluun ja teitittelyyn, jotka ovat analyysissani isossa osassa.

Kolmannessa luvussa kerron puhuttelukäytäntöjen kääntämisestä. Erottelen käytännöt puhuttelusanoinen, eli esimerkiksi titteleiden tai sukulaisuussanojen, ja puhuttelupronominien kääntämiseen. Lopuksi esittelen eksplikoinnin käsitettä. Eksplikointi on olennainen osa

puhuttelupronominien kääntämistä esimerkiksi silloin, kun alkukielestä puuttuu erottelu tuttavallisemman ja muodollisemman puhuttelupronominin väliltä.

Neljännessä luvussa esittelen aineistoni ja sen rajauksen sekä metodini. Perustelen, miksi aineistoni on mielenkiintoinen ja vielä tänäkin päivänä relevantti tutkimuskohde, ja miksi juuri puhuttelukäytännöt ovat kiinnostava tutkimusaihe ja myöskin tärkeä osa kirjaa. Pohdin myös, mitkä asiat rajoittavat tutkimustani. Esittelen hieman sekä pragmaattista adaptaatiota että diskurssianalyysia.

Viidennessä luvussa esittelen analyysini ja sen tulokset. Jaottelen puhuttelusanat kategorioihin niiden luonteen mukaan esimerkiksi erisnimiin, titteleihin ja haukkumanimiin. Puhuttelupronomininit taas jaan sen mukaan, onko kyseessä vastavuoroinen, vastavuoroton vai ajan kuluessa muuttuva puhuttelumuoto. Lopuksi luvussa kuusi teen yhteenvedon koko tutkimuksesta ja pohdin, mitä merkitystä tutkimuksella on laajemmasta näkökulmasta. Voisiko tutkielmasta esimerkiksi tehdä jotakin yleistyksiä? Pohdin myös kääntäjän omaa tulkintaa teoksesta ja sen merkitystä kääntämisessä. Lopuksi esittelen kiinnostavia kysymyksiä, joihin en oman tutkielmani rajoissa kyennyt vastaamaan, mutta jotka voisivat olla erittäin mielenkiintoisia jatkotutkimusaiheita.

2 Kohteliaisuus ja puhuttelukäytännöt kielessä

Kohteliaisuus on sosiokulttuurinen ilmiö, jonka voi karkeasti määritellä huomaavaisuuden osoittamiseksi. Vaikka kohteliaisuutta voi osoittaa monilla eri tavoilla, keskityn tutkielmassani tutkimaan kielellistä kohteliaisuutta. Yksi tärkeä esimerkki kielellisestä kohteliaisuudesta on **puhuttelu** ja se on tärkeä osa jokapäiväistä kielenkäyttöä. Sen käytännöt vaihtelevat kielittäin. Puhuttelulla voi kiinnittää toisen huomion tai osoittaa kohteliaisuutta, kiintymystä tai vastenmielisyyttä jotakin kohtaan. **Puhuttelukäytännöt** ohjailevat kielten luonnollisten erojen lisäksi esimerkiksi puhetilanteet ja ihmisten väliset suhteet, ja ihmiset muokkaavatkin usein tietoisesti käyttämiään puhuttelukäytäntöjä näiden mukaan. Puhuttelukäytäntö on tässä tutkielmassa yläkäsite, jolla viitataan puhuttelusanoihin ja puhuttelupronomineihin.

Tässä luvussa esittelen puhuttelua kielellisen kohteliaisuuden piirteenä, erilaisia puhuttelukäytäntöjä sekä suomen ja englannin kielten puhuttelukäytäntöjen erityispiirteitä. Suomen kielessä keskityn erityisesti erotteluun tuttavallisemman ja kohteliaamman puhuttelupronominin välillä.

2.1 Kielellinen kohteliaisuus

Kohteliaisuuden voi nähdä olevan yksi olennainen sosiaalinen ohjenuora ihmisten väliseen kanssakäymiseen. Kohteliaisuuden tavoitteena on ymmärtää kielen sosiaalisia tai vuorovaikutuksellisia funktioita. (House 1998, 54.) Se on lisäksi suurilta osin, mutta ei kuitenkaan pelkästään kielellistä käytöstä. On siis olemassa kielellistä eli kieleen perustuvaa sekä toisaalta kielen ulkoista kohteliaisuutta. Esimerkiksi Robin Lakoff ja Sachiko Ide (2005, 3) painottavat, että kohteliaisuus täytyy ymmärtää osana suurempaa kokonaisuutta. Keskityn tässä tutkielmassa kuitenkin kohteliaisuuteen pelkästään kielellisenä käyttäytymisenä.

Vaikka kohteliaisuutta pidetään kansainvälisenä ilmiönä, jota esiintyy kaikissa kielissä ja kulttuureissa, on kuitenkin olemassa erilaisia tapoja esittää kohteliaisuutta. (Yaqubi ym. 2012, 68.) Kaikissa kulttuureissa on erilaisia keinoja, joilla osoittaa esimerkiksi hienotunteisuutta, vaatimattomuutta tai anteliaisuutta, jotta ei olisi epäkohtelias. Kohteliaisuus ei myöskään ole pelkästään tiettyyn kulttuuriin sidottua, vaan myös eri sosiaalisilla ryhmillä voi esimerkiksi olla omanlaisiaan tapoja esittää kohteliaisuutta. Nämä eri kulttuurit tai ryhmät saattavat myös pitää joitakin kohteliaisuuden normeja tärkeämpinä kuin joitakin toisia. (Yaqubi 2012, 66–67.)

Myös Richard Watts (2003, 1–2) mainitsee, että kohteliasta kielenkäyttöä voisi luonnehtia kielenä, jolla vältetään puhumasta liian suoraan, tai kielenä, joka osoittaa kunnioitusta tai huomaavaisuutta toisia kohtaan. Tällaista on esimerkiksi kieli, joka sisältää kunnioittavia puhuttelumuotoja, kuten herra tai rouva, tai kieli, joka osoittaa tiettyjä kohteliaita kaavamaisia ilmaisuja kuten kiitos tai anteeksi.

Kielelliseen kohteliaisuuteen ja sen tutkimukseen on yleisesti liitetty Penelope Brownin ja Stephen Levinsonin tunnettu malli, jonka keskeinen osa on abstrakti käsite *kasvot*. Käsite viittaa keskustelun osallistujan asemaan suhteessa vuorovaikutustilanteeseen, muihin ihmisiin ja itseensä (Tieteen termipankki 2019). Kasvoihin liittyy kaksi erityistä halua (*face wants*), joita vuorovaikuttajat esittävät toisilleen: ettei heitä häiritä heidän tekemisissään ja että he tulevat hyväksytyiksi. Brown ja Levinson erittelevät kahdet erilaiset kasvot, negatiiviset ja positiiviset. Negatiivisilla kasvoilla viitataan siihen, että jokainen toimivaltainen aikuinen haluaa olla itsenäinen ja vapaa tekemään päätöksiä ilman muiden häirintää. Positiivisilla kasvoilla taas viitataan ihmisten haluun tulla hyväksytyiksi. (Brown & Levinson 1987, 62.)

Tämän lisäksi Brown ja Levinson erittelevät vielä kaksi erilaista kohteliaisuuden muotoa: negatiivisen ja positiivisen. Negatiivinen kohteliaisuus osoitetaan pääasiassa kohti kuulijan negatiivisia kasvoja ja kuulijan perushalua säilyttää oma reviirinsä ja itsemääräämisoikeutensa. Negatiivista kohteliaisuutta luonnehtii vaatimattomuus, muodollisuus ja itsehillintä. Tällöin kasvoja uhkaavat puheteot esitetään esimerkiksi anteeksipyyntön muodossa. (Brown & Levinson 1987, 70.) Tällöin joku pyyntö voitaisiin esimerkiksi aloittaa sanomalla ”anteeksi, että häiritsen”. Positiivinen kohteliaisuus taas osoitetaan kohti kuulijan positiivisia kasvoja ja sillä pyritään vahvistamaan kuulijan tunnetta siitä, että hän on hyväksytty. Puhuja voi esimerkiksi ilmaista myönteisiä tunteita tai korostaa yhteisyyttä tai kumppanuutta. (mts.)

Brownin ja Levinsonin (1987, 93) mukaan ihmiset haluavat käyttää erilaisia positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden keinoja erittäin yleisten sosiaalisten motivaatioiden takia. Nämä keinot toimivat eräänlaisina sosiaalisina kiihdyttiminä ja jarruina, joilla voidaan vähentää tai lisätä sosiaalista välimatkaa ihmisten välisissä suhteissa. Puhuja voi esimerkiksi epäsuorasti osoittaa kuulijalle heidän kuuluvan samaan ryhmään käyttämällä erilaisia keinoja. Näitä ovat esimerkiksi ryhmän sisällä käytetyt puhuttelumuodot, kieli, dialekti, slangi tai jargon. (mp.)

Brown ja Levinson (1978, 13) esittävät, että kasvojen käsite on universaali, mutta se on luultavasti hieman erilainen eri kulttuureissa. Toisaalta kasvojen konsepti on alisteinen monille

erilaisille kulttuurisille piirteille ja eroja löytyy esimerkiksi siitä, mitkä teot uhkaavat kasvoja ja minkälaisia piirteitä (kuten ystävällisyys tai itsenäisyys) kulttuurissa erityisesti arvostetaan. Brown ja Levinson (mts.) väittävät kuitenkin, että vaikka kasvojen käsite saattaa olla hieman erilainen kulttuurista riippuen, olisi sen ydinidea kuitenkin samanlainen. Kasvojen universaaliutta on kuitenkin myös kritisoitu. Esimerkiksi Bayraktaroğlu ja Sifianou (2001, 3) mainitsevat, että Brownin ja Levinsonin teoria ei riitä selittämään kohteliaan käytöksen ilmentymiä eri kulttuureissa ja eri kielissä, koska kohteliaisuus muotoutuu jokaisessa suljetussa ryhmässä sen omien sosiaalisten sääntöjen kautta.

2.2 Puhuttelukäytännöt

Iso suomen kielioppi määrittelee **puhuttelun** sen osoittamiseksi, kenelle sanottu on suunnattu (VISK, määritelmät). Puhuttelu ilmenee esimerkiksi **puhutteluilmauksina** ja kuulijaan viittaavalla pronominilla tai päätteellä. Puhutteluilmauksella tarkoitetaan lauseketta, jolla osoitetaan, kenelle lausuma on osoitettu. Tämä saattaa olla esimerkiksi nimi (Matti), muu ihmistarkoitteinen substantiivilauseke (lapset) tai 2. persoonan pronomini (sinä). Puhutteluilmaukset ovat lauseen rakenteessa irrallisia lisäyksiä tai ne voivat esiintyä itsenäisinä lausumina. (mp.)

Puhuttelua voidaan pitää keskeisenä osana onnistunutta vuorovaikutusta. Länsimaisissa yhteiskunnissa puhuttelumuoto on harvoin ennalta määriteltä, joten sopivan muodon valinta ei ole välttämättä helppoa. Vaikka variaatio onkin ongelma, ei sitä tuskin olisi edes olemassa, ellei sille olisi tarvetta: koska meillä on vaihtoehtoja, pystymme ilmaisemaan niillä esimerkiksi erilaisia suhtautumistapoja kuulijaan. (Isosävi & Lappalainen 2015,13.)

Johanna Isosävi ja Hanna Lappalainen (2015, 11–12) mainitsevat, että eri kielissä ilmaistaan puhuttelua eri tavoilla, mutta käytössä olevat keinot ovat kuitenkin pitkälti samoja. Esimerkiksi **puhuttelupronominien** määrä vaihtelee kielittäin. Kun suomen kielessä on mahdollista tehdä ero tuttavallisen ja muodollisemman puhuttelun välillä pronominin avulla, englannissa on nykyään käytössä vain yksi pronomini, *you*. Toisaalta esimerkiksi unkarin kielessä voi valita jopa kolmen eri vaihtoehdon väliltä (*te, maga, ön*). Lisäksi vaikka pronominivalikoima onkin suppea ja rajallinen, eikä sen käytössä tapahdu muutoksia hetkessä, puhuttelusanoja voi silti periaatteessa syntyä koko ajan lisää. Lisäksi niiden käytössä esiintyy paljon yksilöllistä ja ajallista vaihtelua. (mp.)

Puhuttelusanoihin lukeutuvat esimerkiksi etu- ja sukunimet, erilaiset tittelit kuten ammattinimikkeet, arvonimet sekä sukupuolta ja siviilisäätyä ilmaisevat tittelit, sukulaisuussanat, hellittelynimet ja loukkaavat nimitykset. (Isosävi & Lappalainen 2015, 11–12.) Kuten myös muissa kielissä, suomessakin esiintyy puhuttelusanoina niin erisnimiä kuin yleisnimiäkin. Yleisnimillä eli **appellatiiveilla** voidaan ilmaista esimerkiksi tunnepitoista suhdetta tai sukulaisuutta. Valma Yli-Vakkuri (1989, 45) mainitsee lisäksi, että appellatiivit ilmaisevat luokkaa, johon puhuteltava kuuluu iän, sukupuolen tai jonkin muun ominaisuuden perusteella. Erisnimiin, tai **puhuttelupropreihin** kuten Yli-Vakkuri niitä nimittää, kuuluvat viralliset nimet, kutsumanimet ja nimet, jota puhuteltavasta jokapäiväisessä puheessa käytetään. Kutsumanimiä voivat olla virallinen etunimi, sukunimi, jonkinlainen nimestä tehty väännös tai vakiintunut lempinimi.

Puhuttelumuodoilla on monia erilaisia funktioita. Niiden tarkoituksena ei ole pelkästään osoittaa sitä, kenelle puhe on suunnattu, vaan puhuttelumuotoihin liittyy myös sosiaalisia merkityksiä. Ei ole esimerkiksi samantekevää, sinutteleeko vai teititteleeko jotakuta, vai kutsuuko häntä esimerkiksi Pekaksi vai herra Virtaseksi, sillä erilaiset valinnat ilmaisevat erilaisia suhteita puhujien välillä. (Isosävi & Lappalainen 2015, 13.) Puhuttelumuodot ovatkin tärkeä keino ihmisten välisten suhteiden rakentamisessa ja ylläpitämisessä, ja niillä voi muun muassa ilmaista etäisyyttä ja läheisyyttä tai rakentaa valtasuhteita ja identiteettiä. (mp.)

Penelope Brownin ja Colin Fraserin (1979) mukaan ihmisten väliset suhteet ja sosiaaliset roolit määrittävät sen, minkälaisia puhuttelumuotoja käytetään puheessa. Brown ja Levison (1987) mainitsevat lisäksi eri sosiologisia tekijöitä, jotka vaikuttavat siihen millainen puhuttelutyyli valitaan. Näitä ovat muun muassa kuulijan suhteellinen valta puhujaan ja **sosiaalinen välimatka** puhujan ja kuulijan välillä. Sosiaalisella välimatkalla tarkoitetaan sitä, kuinka etäinen tai läheinen suhde tiettyjen ihmisten välillä on. Jos puhujien välillä ei ole suurta sosiaalista välimatkaa tai valtasuhdetta, ovat puhuttelumuodot yleensä tuttavallisia. Jos taas puhujien välillä vallitsee valtasuhde ja pidempi sosiaalinen välimatka, puhuttelu muuttuu muodollisemmaksi ja kohteliaammaksi.

Vaikka puhujien luonne onkin tärkeä tekijä pohtiessa mitä puhuttelumuotoa käytetään, muut tilanteelliset osatekijät voivat vaikuttaa puhujan piirteisiin ja näin ollen suurentaa tai pienentää sosiaalista välimatkaa tai vaikuttaa puhujan asemaan kanssakäymisessä (Brown & Frasier 1979, 54). Nämä erilaiset osatekijät liittyvät myös toisiinsa eri tavoin. Niihin voi liittyä vallan ja statuksen lisäksi muun muassa henkilön mieliala, persoonallisuus, keskustelun tarkoitus ja

tapahtumapaikka. Näiden kaikkien eri osatekijöiden vuoksi emme voi tietää etukäteen, mistä puhujan valitsema puhuttelutapa johtuu. Sen syynä saattaa olla sosiaalisen välimatkan lisäksi esimerkiksi puhujan huono tuuli, pidättyväinen luonne tai tilaisuuden muodollisuus. Kuitenkin kun tarkastelemme jotakin tiettyä tilannetta ja kontekstia, on joitakin näistä tekijöistä mahdollista karsia. (mts. 56.) Esimerkiksi jos puhuja käyttää keskustelussa muodollista puhetyyliä ja tapahtumapaikkana on vaikkapa keskustelukumppanin oma koti jonkun virallisemman paikan sijaan, voidaan tapahtumapaikka jättää huomiotta, kun pohditaan syitä sille, miksi muodollinen puhetyyli on valittu.

Tämän lisäksi jotkut tietyt piirteet, jotka nähdään yleensä osana puhujaa, kuten esimerkiksi hänen asemansa yhteiskunnassa tai hänen suhteensa johonkin tiettyyn henkilöön, eivät ole aina pysyviä yksittäisissä puhujissa tai yksittäisten puhujien välisissä suhteissa. Tällaisia piirteitä voi pitää ennemminkin kontekstisidonnaisina käsityksinä, jotka saattavat muuttua esimerkiksi tapahtumapaikan tai tilanteen mukaan. (Brown & Fraser 1979.) Esimerkkinä Brown ja Fraser mainitsevat kaksi yhdysvaltalaista toisilleen vierasta henkilöä, jotka tapaavat kadulla New Yorkissa. Tällaisessa tilanteessa he pitäisivät toisiaan sosiaalisesti etäisinä ja vieraina. Jos nämä samat henkilöt taas tapaisivatkin hotellissa toisella puolella maailmaa, sosiaalinen välimatka heidän välillään saattaisi olla pienempi, ainakin verrattuna muihin tuntemattomiin ihmisiin heidän ympärillään. Myös hierarkkinen sosiaalinen asema voi olla suhteellinen. Esimerkkinä tästä mainitaan Yhdysvaltojen kontekstissa asianajajan ja lääkärin tapaaminen: jos asianajaja menee lääkärin luokse, on hän se, joka osoittaa kunnioitusta lääkäriä kohtaan esimerkiksi puhuttelemalla häntä tittelillä. Tällöin lääkärin ei kuitenkaan välttämättä tarvitse osoittaa kunnioitusta asianajajan asemaa kohtaan. Toisaalta jos lääkäri taas menisi asianajajan luokse kysymään neuvoa, tilanne olisi vastakkainen. (Brown & Fraser 1979, 53–54.)

Myös sukupuolten välillä saattaa olla eroja puhuttelukäytännöissä. Esimerkiksi Yasemin Bayyurt ja Arın Bayraktaroğlu (2001, 235) kertovat, että kun he tutkivat ihmisten käyttäytymistä tietyissä tilanteissa he huomasivat, että joissakin kulttuureissa (esimerkiksi Turkissa) miehet käyttävät usein tuttavallisia puhuttelumuotoja jopa ensimmäisillä tapaamiskerroilla. Naisilla saattaa taas olla taipumusta ottaa etäisyyttä, kun he ovat tekemisissä vastakkaisen sukupuolen kanssa. Se, että naiset käyttävät miehiä yleisemmin teitittelymuotoja tuttavallisempien muotojen sijaan liittyy luultavasti yhteiskunnan normeihin. Sekä naisilla että miehillä tiivis yhteydepito vaikuttaa siihen, että he valitsevat tuttavallisen puhuttelumuodon.

Luottamus kuulijaan on toinen tärkeä tekijä kielellisten valintojen tekoon: epäluottamus johtaa usein esimerkiksi teitittelyyn, ja puhuja pitää näin etäisyyttä kuulijaan. (mp.)

2.3 Puhuttelukäytännöt suomen kielessä

Isosävi ja Lappalainen (2015, 84) eivät pidä puhuttelusanojen viljelyä kovinkaan tyypillisenä suomen kielessä. Suomen kielessä ei myöskään ole selviä puhuttelunormeja, minkä vuoksi moni kokee, että sopivan muodon valinta voi olla vaikeaa. (Lappalainen 2015, 100.) Lappalainen (mts. 85) mainitsee myös, että suomen kohteliaisuusnormit eivät esimerkiksi edellytä etunimen käyttöä puhuteltaessa, vaan siihen on pikemminkin oltava jokin erityinen syy. Juuri tämän vuoksi etunimen käyttöä voikin pitää varsin voimakkaasti vetoavana puhuttelutapana. Myöskään sukulaisuussanoja (esimerkiksi setä tai täti), tai sukupuolta tai siviilisäätystä ilmaisevia sanoja (esimerkiksi herra, rouva tai neiti) ei nykysuomenkielessä juurikaan käytetä. Arvonimien ja ammattinimikkeidenkin käyttöä vältellään, ”jollei protokolla tai etiketti sitä edellytä”. (Lappalainen 2015, 91.) Kuitenkin esimerkiksi kirjallisuudessa puhuttelukäytännöt ovat Lappalaisen (mp.) mukaan yleisempiä kuin autenttisissa arkikeskusteluissa. Puhuttelukäytäntöjen tarkoitus kirjallisuudessa onkin myös muistuttaa lukijaa siitä, ketä puhutellaan, kun kielenulkoiset vihjeet puuttuvat. Puhuttelusanat sijoitetaan suomessa tavallisemmin puheenvuoron alkuun, mutta esimerkiksi hellittely- ja haukkumanimet voivat esiintyä myös puheenvuoron keskellä tai lopussa. Lappalaisen havaintojen mukaan kaunokirjallisuuden dialogeissa paikka vaihtelee enemmän kuin keskustelussa. (mts. 85.)

Sinuttelun ja teitittelyn käyttäminen osoittamaan kohteliaisuutta, valtasuhteita tai sosiaalista läheisyyttä on puhuttelusanoja yleisempää suomen kielessä. Lappalainen (2015, 77) mainitsee kuitenkin, että teitittelymuotoa pidetään nykyään suomen kielessä vakiintumattomana ja vieraana, ja jopa keinotekoisena ja moni suomalainen kokeekin sen myös kieliopillisesti vaikeaksi muodoksi. Myös Yli-Vakkuri (1989, 65) mainitsee, että suhtautuminen sinutteluun ja teitittelyyn vaihtelee sekä sosiaaliryhmittäin että myös yksilöittäin. Saman sukupuolen ja sukupolven edustajista toinen saattaa loukkaantua sinuttelusta ja toinen teitittelystä. Tämä saattaa johtua siitä, että toiset näkevät teitittelyn välimatkaa lisäävänä ja jopa omaa ikäänsä alleviivaavana. Onkin selvää, että puhutteluilmapiiri ei ole vielä oikein selkiytynyt, vaan suomalaisten asenteet ovat edelleen todella jakaantuneita (Lappalainen 2015, 100). Matti Larjavaaran (1999) mukaan nykypäivänä suomalaisessa puhuttelukulttuurissa teitittely on laajalti väistynyt sinuttelun tieltä, mutta sitä pidetään yhä statuskohteliaisuutena ja joskus torjuvana etäisyyden ilmaisemisena. Sinuttelua Larjavaara pitää edelleen merkinä

läheisyydestä ja mainitsee, että sen loukkaavuutta tai ylemmyyttä ilmaiseva merkitys on nykyään häviämässä.

Lappalainen (2015, 77) tutkii artikkelissaan suomalaisia käytösoppaita ja niissä kerrottuja ohjeita teitittelystä. Hän on sitä mieltä, että myös näissä ohjeissa on havaittavissa normien epäselvyys ja asenneilmapiirin kirjavuus. Ohjeissa annetaan kuitenkin välillä melko selviä ja usein yhteneväisiäkin ohjeita siitä, keitä pitäisi teititellä. Näihin lukeutuvat muun muassa neuvo siitä, että itseään vanhempaa sekä korkeammassa asemassa olevaa ihmistä tulisi teititellä, ainakin jos tämän tapaa ensimmäistä kertaa. Lisäksi käytösoppaissa mainitaan, että jos puhuttelumuodosta on epävarma, olisi varmintä teititellä. (mts. 77–78.) Lisäksi Lappalaisen (2015, 81) tekemien tutkimusten mukaan suomalaiset pitivät tyypillisenä syynä teitittelylle esimerkiksi puhuteltavan korkean iän ja tuntemattomuuden, jotka usein vielä liittyvät toisiinsa. Tyypillisenä kontekstina teitittelylle on asiakaspalvelu ja puhuttelu on usein tilannekohtaista. Ikää ratkaisevampaa saattaa olla tilanne sekä puhuteltavan ”olemus ja tyyli” (mp.).

Sinuttelun ja teitittelyn voi lisäksi ilmaista suomen kielessä monin eri tavoin ja sen näkyvyys tai näkymättömyys keskustelussa on vuorovaikutuksen kannalta merkityksellistä (Lappalainen 2015, 100). Lappalainen (mp.) mainitsee esimerkiksi tutkimassaan aineistossa esiintyviä siirtymäkohtia, joissa teitittelystä siirrytään sinutteluun tai toisinpäin. Tällöin on tyypillistä, että käytetäänkin pronominittomia muotoja (annatko). Lappalaisen mukaan puhuttelumuodon vaihtuminen on näin vähemmän korostettua kuin silloin, jos lauseessa olisikin mukana pronomini (annatko sä).

2.3.1 Teitittely ja sinuttelu

Vaikka erottelu tuttavallisen ja muodollisen puhuttelupronominin väliltä ei olekaan yksistään suomen kielen piirre, on se kuitenkin tärkeä osa suomen puhuttelukäytäntöjä. George Yulen (2010, 273) mukaan monissa kielissä on mahdollista valita kahden eri pronominin väliltä esimerkiksi sen mukaan, pidetäänkö puhuteltavaa sosiaalisesti läheisenä vai kaukaisena. Tämä tunnetaan nimellä **T/V distinction**. T/V tulee ranskan kielen sanoista *tu* (yksikkö, ilmaisee sosiaalista läheisyyttä) ja *vous* (monikko, ilmaisee sosiaalista välimatkaa). Saman tyyppistä kategorisointia löytyy muun muassa saksan kielestä (*du/Sie*) ja suomen kielestä (*sinä/te*) (mp.). Tätä ilmiötä kuvataan suomen kielessä termeillä *sinuttelu* ja *teitittely*. Myös englannin kielestä löytyy tällainen, joskin nyt jo vanhanaikainen jaottelu sanojen *thou* ja *you* välillä. *Thou*:ta on käytetty yksikkönä kuten sinuttelua suomessa, kun taas *you*:ta on aiemmin käytetty

kuten teitittelyä osoittamaan esimerkiksi sosiaalista välimatkaa puhujien välillä. Nykyään *thou* on kuitenkin harvemmin käytössä ja sitä käytetäänkin enimmäkseen esimerkiksi runoudessa ja rukouksissa. (Brown & Gilman 1960, 186.)

Brownin ja Gilmanin (1960, 187) mukaan teitittely juontaa juurensa Rooman valtakuntaan 200- ja 300-lukujen vaihteeseen, kun keisaria alettiin puhutella monikollisella pronomiinilla sen vuoksi, että hallitsijoita oli useita. Tämä käytäntö kuitenkin siirtyi muidenkin hallitsijoiden puhutteluun ja yleistyi alempien luokkien lisäksi myös uusiin kieliin ja kulttuureihin.

Larjavaara (1999) erottelee vanhassa puhuttelukulttuurissa teitittelylle kaksi päämerkitystä. Teitittelyllä

- ilmaistiin puhuteltavan korkeampaa statusta ja siihen kohdistuvaa kunnioitusta
- ilmaistiin puhuteltavan sosiaalista etäisyyttä ja samalla vastapuolen arvon kunnioitusta.

Sinuttelulle Larjavaara (1999) erottaa vastaavasti kolme osin vastakkaista merkitystä. Sinuttelulla

- ilmaistiin tuttuutta, sosiaalista läheisyyttä ja suhteeseen liittyvää emotionaalista lämpöä
- ilmaistiin epäkohteliaisuutta, loukattiin statusta
- ilmaistiin sosiaalista ylemmyyttä suhteessa kanssaihmiin.

Sinuttelu oli siis Suomessa tuttujen kesken lähinnä merkki siitä, että puhujien välillä oli läheinen suhde. Vieraiden välillä se osoitti epäkohteliaisuutta ja toisen alemman arvon tai aseman ilmaisemista. (mp.)

Brown ja Gilman (1960, 187) mainitsevat, että teititeltävä saattaa poiketa sinuteltavasta fyysisen vahvuuden, iän, varakkuuden, sukupuolen tai ammatin osalta. Jos toinen ihminen on toista esimerkiksi huomattavasti vanhempi tai ylemmässä asemassa, toinen heistä alkaa käyttää teitittelymuotoa. Yksinkertaisesti sanottuna teitittelymuodon käyttö linkittyy eroavaisuuksiin ihmisten välillä ja kertoo siitä, että ihmisten välillä vallitsee jonkinlainen valtasuhde. Yulen (2010, 273) mukaan ”ylempitasoinen” henkilö keskustelussa saattaa käyttää sinuttelua puhuessaan ”alempitasoisen” henkilön kanssa, mutta alempitasoisen täytyy teititellä ylempitasoista. Näin molemmat voivat kielen avulla näyttää ymmärtävänsä oman asemansa

keskustelussa. Valtasuhteiden osoittamisen lisäksi teitittelyä voidaan Yulen (mp.) mukaan käyttää muun muassa osoittamaan, että puhujilla ei ole kovinkaan läheiset välit.

Brown ja Gilman (1960) käyttävät kahta eri termiä kuvaamaan sitä, käytetäänkö sinuttelua ja teitittelyä vastavuoroisesti: **asymmetrinen** ja **symmetrinen** suhde. Suhde voisi olla asymmetrinen muun muassa silloin, kun toinen osapuoli on vanhempi kuin toinen, voimakkaampi kuin toinen, ylemmässä asemassa kuin toinen tai toinen on vaikkapa toisen työnantaja. Tällöin ylemmässä asemassa oleva henkilö puhuttelee alempaa sinutteleamalla. Alemmassa asemassa oleva taas puhuttelee ylemmässä asemassa olevaa teitittelemällä. Näissä tilanteissa pronominiin käyttö on asymmetristä tai **vastavuorotonta**, ja näin ollen henkilöiden välille syntyy valtasuhde. Teitittelyn tai sinuttelun lisäksi tällaista valtasuhdetta voidaan ilmaista myös muunlaisilla puhuttelusanoilla. Symmetrinen suhde taas vallitsee henkilöiden välillä, jotka ovat esimerkiksi käyneet samaa koulua, joilla on samat vanhemmat tai jotka ovat samassa ammatissa. Näissä tilanteissa käytettävät pronominit ovat myös symmetrisiä tai **vastavuoroisia**. Brown ja Gilman kutsuvat tällaisia symmetrisiä suhteita **solidaarisuudeksi**, ja sen edellytys on se, että puhujilla on jotakin yhteistä. (Brown & Gilman 1960.) Vaikka Brownin ja Gilmanin teoria onkin 1960-luvulta, monet tutkijat pitävät sitä edelleen relevanttina. Braun (1988, 14) esimerkiksi mainitsee, että Brownin ja Gilmanin töistä on lukuisia uusintapainoksia ja niitä on käännetty monille kielille. Hänen mukaansa nykypäivänä ei voi edes mainita puhuttelua ilman, että puhuu Brownista ja Gilmanista, sillä he ovat yhdessä Penelope Brownin ja Marguerite Fordin kanssa modernin sosiolingvistisen puhuttelukäytäntöjen tutkimuksen alullepanijoita. (mp.)

Joskus teitittelystä saatetaan siirtyä sinutteluun tai toisin päin. Jos vaihdamme esimerkiksi tuttavallisesta puhuttelusta muodollisempaan, saattaa se tarkoittaa, että puhujien välisessä suhteessa on tapahtunut jonkinlainen muutos. Valitsemalla muodollisen puhuttelumuodon eli teitittelyn puhuja saattaa viestittää, että puhujan ja kuulijan välillä on suurempi sosiaalinen välimatka kuin aikaisemmin. Muodollinen puhuttelutapa voi tietenkin olla myös osoitus kunnioituksesta. (Brown & Fraser 1979, 51.) Näin ollen vastavuoroisesti voisi sanoa, että kun siirrytään muodollisesta puhuttelusta tuttavallisempaan, se kuvaa lähenevää suhdetta puhujien välillä ja sosiaalisen välimatkan kuroutumista umpeen.

Brown ja Gilman (1960) erittelevät kaksi eri syytä sille, miksi puhuttelumuodosta saatetaan siirtyä toiseen:

1. Puhuja näkee suhteen erilaisena valtasuhteiden osalta kuin se yleensä on.
2. Puhuja näkee läheisyyden tai samanlaisuuden puhujien välillä suurempana tai pienempänä kuin yleensä.

Toisin sanoen puhuja saattaa puhuttelumuotoa vaihtamalla osoittaa kuulijalle, että heidän välinen valtasuhteensa ei olekaan enää sellainen kuin se oli aiemmin ja että heidän välillään oleva sosiaalinen välimatka on suurempi tai pienempi kuin ennen.

2.4 Puhuttelukäytännöt amerikanenglannissa

Englannin kielessä pronominit eivät tarjoa vaihtoehtoja toisin kuin jotkut muut kielet, koska niiden käyttö on rajoittunut *you* -pronominiin. Stephan Gramley ja Kurt-Michael Pätzold (1992, 195) mainitsevatkin, että englannin kielessä puhuttelumuotoina käytetään yleensä vokatiivimuotoja, joihin kuuluvat esimerkiksi erisnimet tai sukulaisuussanat. Vokatiivit ovat siis englannin kielessä vastuussa sosiaalisen luokittelun ilmaisemisesta. Brownin ja Levinsonin (1979, 319) mukaan ne voivat toimia käytössä samalla tavoin kuin teitittely ja sinuttelu suomen kielessä. Gramley ja Pätzold (mts. 196) jakavat vokatiivit neljään erilliseen luokkaan: pronomineihin, nimiin, sukulaisuussanoihin, titteleihin ja deskriptoreihin eli kuvaileviin sanoihin.

Nimien alle lukeutuu ensimmäisen nimen kokonainen muoto, tuttavallinen muoto, diminutiivinen muoto, lempinimet ja sukunimet. Lisäksi on olemassa geneerisiä nimiä, joita käytetään kaikista miehistä ja niitä voidaan lisäksi käyttää maskuliinisen solidaarisuuden merkinä. Näihin lukeutuu esimerkiksi *buddy*. (Gramley & Pätzold 1992, 195–197) Myös pelkästään sukunimeä käytetään joskus puhuttelumuotona. Esimerkiksi armeijassa ihmiset puhuttelevat toisiaan pelkällä sukunimellä, kunnes he tutustuvat paremmin. Lisäksi ylempiarvoiset upseerit saattavat käyttää alokkaista pelkkää sukunimeä. (Brown & Ford 1961, 378.)

Brown ja Ford mainitsevat lisäksi yhdeksi puhuttelumuodoksi usean nimen yhdistelmän, jolloin puhuja käyttää samasta kuulijasta useampaa kuin yhtä erisnimen muotoa, esimerkiksi joskus puhutellen tätä tittelillä ja sukunimellä, joskus etunimellä ja joskus lempinimellä. Joissakin konteksteissa useiden eri nimien käyttäminen vihjaa läheisemmästä suhteesta kuin pelkän etunimen käyttö. (Brown & Ford 1961, 378.) Myös Gramley ja Pätzold (1992, 201) mainitsevat, että amerikanenglannissa käytetään etunimen sijaan lempinimiä tai monia eri nimiä sekaisin osoittamaan läheisyyttä ihmisten välillä. Gramley ja Pätzold (1992, 201) mainitsevat vielä, että

etunimen käyttö puhuttelusanana amerikanenglannissa ei välttämättä kuitenkaan ilmaise läheisyyttä puhujien välillä, vaan se on yksinkertaisesti piirre yhdysvaltalaisessa kulttuurissa. Yhdysvalloissa saattaakin vaikuttaa epäystävälliseltä, jos ei puhuttele toista etunimellä.

Sukulaisuussanat voivat toimia nimenä tai tittelinä. *Grandmother* (isoäiti) ja *Father* (isä), sekä niiden diminutiivimuotoja *Granny* ja *Dad* käytetään niminä, ja tällöin niissä käytetään isoa alkukirjainta. Joitakin sukulaisuussanoja taas käytetään tittelinomaisesti etunimen kanssa, esimerkiksi *Aunt Liz*. Tavallisesti sukulaisuussanoja käytetään vain niin, että nuorempi sukulainen puhuttelee vanhempaa sukulaisuussanalla, ja vanhempi puhuttelee nuorempaa esimerkiksi etunimellä. (Gramley & Pätzold 1992, 197.)

Titteleitä käytetään useimmiten sukunimen kanssa, ja ne voidaan luokitella ammattiin (*Dr.*, *Prof.*), sotilasarvoon, poliisin virkaan (*Capt.*, *Sheriff*) tai uskonnollisuuteen liittyviksi (*Father*). Yleisimmät tittelit ovat kuitenkin niin sanotut M-muodot (*M-forms*) eli *Mr.*, *Mrs.*, *Miss* ja *Ms.*, jotka ovat geneerisiä titteleitä, joita voidaan käyttää kenestä vain iän, sukupuolen ja siviilisäädyn konventioiden rajoissa. Vaikka näitä titteleitä käytetään yleensä yhdessä sukunimen kanssa, useimpia niistä voi myös käyttää yksinään. (mts. 197.) Brown ja Ford (1961, 378) mainitsevat, että titteleihin kuuluu lisäksi *Sir* 'herra', *Madam* 'rouva' ja *Ma'am* 'rouva', ja näitä muotoja käytetään kuten titteliä ja sukunimeä joko vastavuoroisesti uusien tuttavuuksien välillä tai vastavuorottomasti niin, että alemmassa asemassa oleva puhuja puhuttelee korkeammassa asemassa olevaa muodollisemmin, ja ylemmässä asemassa oleva alemmassa asemassa olevaa tuttavallisemmin.

Brownin ja Fordin (1961, 378) mukaan titteli puhuttelumuotona saattaa olla hieman muodollisempi ja kunnioittavampi kuin tittelin ja sukunimen yhdistelmä. Pelkästään titteliä voidaan käyttää vastavuoroisesti esimerkiksi silloin, jos puhujat eivät tunne toisiaan kunnolla, eivätkä tiedä toistensa sukunimiä. Armeijan kontekstissa vastavuorotonta puhuttelua käytetään sotilasarvon mukaan. Titteliä ja sukunimeä käytetään välittömiin ylempiarvoisiin ihmisiin, mutta pelkkää titteliä etäisempiin ihmisiin, kuten eversteihin, kenraaleihin, komentajiin tai amiraaleihin, vaikka näiden nimet olisivat tiedossa. Lisäksi joillakin tietyillä titteleillä on omia erityisiä käyttötapoja. Esimerkiksi nuoret miehet käyttävät useimmiten muotoa *Ma'am* puhutellakseen vanhempia naisia. (Brown & Ford, 1961, 378.)

Deskriptorit ovat puhuttelumuotoja, jotka sisältävät kuvailevan elementin. Näihin kuuluvat useat geneeriset termit, joita käytetään vain miehistä (*fellow*, *mate*) tai vain naisista (*babe*,

sister) ja joitakin, joita käytetään molemmista sukupuolista. Näihin lukeutuvat esimerkiksi monikkomuodot *folks, guys, people*. Näiden lisäksi on olemassa puhuttelumuotoja esimerkiksi ammatin tai tehtävän mukaan (*waiter, nurse*). (Gramley & Pätzold 1992, 197.)

On olemassa myös monia haukkumasanoja, joita käytetään vokatiiveina, kuten esimerkiksi *stupid* ja *jackass* ja toisaalta hellittelynimiä kuten *dear, honey* ja *darling*. Näiden kahden kategorian alle mahtuu paljon alaluokkia, joista kaikista merkittävimpiä ovat eläimiin liittyvät hellittelynimet, jotka voivat olla maskuliinisia tai feminiinisiä tai molemmille sopivia (*tiger, kitten*) ja eläimiin liittyvät haukkumasanat (*bitch, swine*). Kun kansallisia ja etnisiä nimiä käytetään vokatiiveina, ne ovat lähes aina haukkumasanoja (*Yank*). Useat loukkaavat vokatiivit ovat tabuja, ja niihin liittyvät esimerkiksi hävyttömät puhuttelumuodot kuten *asshole*. (Gramley & Pätzold 1992, 198.)

Brown ja Ford sekä Gramley ja Pätzold (1961, 375; 1992, 201) mainitsevat, että pääasialliset puhuttelumuodot amerikanenglannissa ovat etunimi tai titteli ja sukunimi. Brownin ja Fordin (mts.) mukaan nämä puhuttelumuodot noudattavat sääntöä, joka on suhteellinen. Niiden käyttö ei siis ole ennalta-arvattavaa yksistään kuulijan ominaisuuksien perusteella, vaan kuulijan ja puhujan välisen suhteen ominaisuuksista.

Jos mietitään vain etunimeä tai sukunimeä ja tittelii, on olemassa vain kolme loogisesti mahdollista kahdenvälistä puhuttelutapaa: vastavuoroinen etunimi, vastavuoroinen titteli ja sukunimi, ja vastavuoroton malli, jossa toinen käyttää etunimeä ja toinen sukunimeä ja tittelii. Kaikkia kolmea käytetään todella paljon. (Brown & Ford, 1961, 376.) Vastavuoroisen etunimen ja vastavuoroisen tittelin ja sukunimen käytön välinen ero liittyy pääasiallisesti siihen, kuinka hyvin puhuja ja kuulija tuntevat toisensa. Nuoret ihmiset käyttävät nopeammin etunimeä vastavuoroisesti kuin vanhemmat ihmiset. Lisäksi sukupuolella on merkitystä. Jos puhuja ja kuulija ovat samaa sukupuolta, he käyttävät helpommin etunimeä vastavuoroisesti. (Brown & Ford 1961, 377.)

Modernissa amerikanenglannissa välimatka kahden vastavuoroisen puhuttelumuodon välillä on kuitenkin pieni, ja vastavuoroisen etunimen käyttö edustaa yleensä vain hieman läheisempää suhdetta kuin vastavuoroinen titteli ja sukunimi. Joskus ero näiden välillä poistuu jo viiden minuutin keskustelun jälkeen. Koska näiden kahden puhuttelumuodon välinen ero on niin pieni, on hankala määritellä, missä raja menee. (Brown & Ford 1961, 377.) Toisin sanoen on vaikea tietää, mitkä tekijät vaikuttavat siihen, kumpi näistä vastavuoroisista puhuttelumuodoista

valitaan. Pääasialliset tekijät, jotka johtavat läheiseen suhteeseen ihmisten välillä ovat todennäköisesti jaetut arvot, jotka johtuvat esimerkiksi sukulaisuudesta, ammatti-identiteetistä, sukupuolesta tai kansalaisuudesta. Tämän lisäksi läheisyyteen vaikuttaa se, kuinka tiiviissä kanssakäymisessä puhujat ovat. (mp.)

Vastavuoroisten puhuttelumuotojen lisäksi on vastavuorottomia muotoja, jotka voivat johtua kahdenlaisista suhteista. Ensimmäinen on kahden henkilön välillä oleva ikäero. Lapset puhuttelevat aikuisia tittelillä ja sukunimellä ja heitä taas puhutellaan etunimellä. Aikuisten parissa taas nuorempi puhuttelee 15 vuotta vanhempaa tittelillä ja sukunimellä, ja vanhempi puhuttelee nuorempaa etunimellä. Toinen malli liittyy eroon ammattistatuksessa. Siinä voi olla kyse suorasta ja pysyvästä käskynalaisuuden suhteesta, esimerkiksi isännän ja palvelijan tai työnantajan ja työntekijän välisestä suhteesta. Toinen vaihtoehto on suora mutta väliaikainen käskynalaisuuden suhde, jossa toinen on palveluammattissa ja toinen asiakkaana, esimerkiksi ravintolassa asioidessa. Vastavuorottomaan puhutteluun voi myös vaikuttaa pysyvä ero ammattistatuksessa, johon ei liity suoraa käskynalaisuutta. Esimerkiksi yhdysvaltalaiset senaattorit ovat korkeammassa asemassa kuin palomiehet. (Brown & Ford 1961, 377.)

Brownin ja Fordin (1961, 377) mukaan ikä ja ammattistatus korreloivat. Useimmiten siis ajatellaan, että vanhemmilla ihmisillä on korkeampi asema kuin nuoremmilla. Brown ja Ford (mp.) ottavat kuitenkin esille myös sen, mitä tapahtuu puhuttelulle tilanteessa, jossa vanhemmalla on vaatimattomampi ammatti. Heidän mukaansa näissä tapauksissa puhuttelu näyttäisi menevän ammattistatuksen mukaan. Näin ollen näyttäisi siltä, että näiden kahden kriteerin tärkeysjärjestyksessä on jonkinlainen normatiivinen sääntö.

Brownin ja Fordin (1961, 382) tutkimuksen perusteella voidaan tehdä yleinen päätelmä. Jos puhuttelumuoto muuttuu ajan kuluessa, se muuttuu vastavuoroisesta tittelistä ja sukunimestä vastavuorottomaan puhutteluun ja siitä vastavuoroiseen etunimeen, vaikkakin joku näistä vaiheista voidaankin jättää välistä. Brownin ja Fordin (mp.) mukaan on kuitenkin erityisiä tapauksia, joissa puhuttelumuoto voi vaihtua toiseen suuntaan. Jos alemmassa asemassa oleva henkilö näyttää etenevän liian nopeasti vastavuoroiseen etunimeen, ylempi saattaa perääntyä käyttämään etunimen sijasta titteliä ja sukunimeä. Brownin ja Fordin (mp.) mukaan alemmassa asemassa olevan ei tulisi koskaan käyttää tuttavallisempaa puhuttelumuotoa kuin ylemmässä asemassa oleva.

Brownin ja Fordin (1961, 382) tärkein johtopäätös onkin, että korkeammassa asemassa oleva henkilö tekee aina aloitteen kohti tuttavallista puhuttelumuotoa, ja näin ollen häntä voi pitää sekä portinvartijana vastavuoroiseen etunimen käyttöön että tahdin määrääjänä, kun siirrytään tuttavallisiin puhuttelumuotoihin.

3 Kielellisen kohteliaisuuden kääntäminen

Kielellisen kohteliaisuuden eri muotojen ja erityisesti puhuttelukäytäntöjen kääntämistä voidaan pitää erityisenä käännosongelmana, koska ne ovat kulttuurisidonnaisia ja muuttuvat ajan kuluessa. Kääntäjän täytyy ymmärtää, miten eri kulttuureissa osoitetaan kohteliaisuutta ja sitä, miten puhuttelukäytäntöjä käytetään eri kielissä. Lisäksi kääntäjän täytyy muun muassa analysoida ihmisten välisiä suhteita, jotta hän pystyisi päättämään minkälaista puhuttelumuotoa käännoksessa tulisi käyttää. Erityisiä ongelmia syntyy varsinkin teittelyn ja sinuttelun kohdalla, jos toisessa kielessä on vain yksi puhuttelupronomini. Kääntäjän täytyy siis kieliparista riippuen joko ilmaista ihmisten välisiä suhteita kielellisesti eksplisiittisemmin tai implisiittisemmin.

Tässä luvussa keskityn kohteliaisuuden ja puhuttelukäytäntöjen eli puhuttelusanojen sekä pronominaalisen puhuttelun kääntämiseen. Koska teoriaa aiheesta ei ole kovin paljoa, esittelen eri tutkijoiden ja kääntäjien tutkimuksia ja niiden tuloksia ja pyrin tekemään niistä yleistäviä johtopäätöksiä. Lisäksi avaan eksplikoinnin käsitettä ja liitän sen puhuttelupronominien kääntämiseen.

3.1 Puhuttelukäytäntöjen kääntäminen

Puhuttelukäytäntöjen kääntäminen kielestä toiseen ei ole yksinkertaista. Irma Taavitsainen ja Andreas H. Jucker (2003, 2) mainitsevat, että puhuttelukäytännöt ovat kulttuurisidonnaisia ja muuttuvat ajan kuluessa, kun kriteerit vanhentuvat ja ne korvataan uusilla. Koska kohteliaisuutta siis ilmaistaan eri kielissä eri tavoin, kääntäjä kohtaa erilaisten puhuttelukäytäntöjen kääntämisessä erityisiä haasteita. Kääntäjän on päätettävä, pitäisikö puhuttelumuodot kääntää lähde- vai kohdekielen konventioiden mukaan eli **vieraannuttavasti** vai **kotouttavasti**. Kun kääntäjä käyttää vieraannuttavaa strategiaa, lukija saattaa kiinnittää huomiota siihen, että puhuttelukäytännöt poikkeavat totutuista oman kielen konventioista. Kotouttavaa strategiaa käytettäessä käänнос voi taas tuntua tutummalta eikä eroja välttämättä huomaa. Koska kääntäminen on myös aina kompromissi, puhuttelumuotojen kääntämiselle ei ole vain yhtä käänносstrategiaa. (Isosävi & Lappalainen 2015, 22.)

Mojde Yaqubi, Ebrahim Davoudi Sharifabad ja Wan Rose Eliza Abdul Rahman (2012, 66-67) pitävät kohteliaisuutta kulttuurisesti ongelmallisena ilmiönä kääntämisessä, sillä erilaisia kielellisiä ja kielenulkoisia tekijöitä on niin paljon. Myös Hamza Ethelb (2015, 34) mainitsee,

että puhuttelumuotojen käyttö on jopa idiosynkraattisesti erilaista ja kulttuurisesti epäjohtamukaista.

Koska kohteliaisuus on kansainvälinen ilmiö, se on korvaamaton elementti ihmisten välisessä kanssakäymisessä ja sitä arvostetaan kaikissa kulttuureissa. Kun kääntäjä ymmärtää erilaisia keinoja esittää kohteliaisuutta eri kielissä, hän voi Yaqubin ym. (2012, 67) mukaan välttyä käännösvirheiltä, koska hän osaa silloin tulkita kohteliaisuuden muodot lauseissa ja säilyttää ne kohdekielisessä käännöksessä.

Basil Hatim (1998, 96) mainitsee, että kääntäjä toimii välittäjänä erilaisten kulttuurien ja kielellisten rajojen sokkelossa. Kääntäjän täytyy ymmärtää lähdetekstin kohteliaisuutta sen kielen ja kulttuurin normien ja konventioiden kautta ja hänen täytyy sen jälkeen ennakoida, kuinka kohteliaisuus ymmärretään kohdekielessä ja -kulttuurissa tietyssä kontekstissa.

3.2 Puhuttelusanojen kääntäminen

Puhuttelusanoihin kuuluvat esimerkiksi erisnimet, sukulaisuussanat, arvonimet ja tittelit. Ethelb (2015, 36) mainitsee, että puhuttelusanoja voidaan pitää hankalina kääntämisen näkökulmasta. Koska puhuttelusanat kantavat mukanaan kulttuurisia konnotaatioita, toiset niistä saattavat olla vaikeampi kääntää kuin toiset. Esimerkiksi sukulaisuussana *äiti* voisi olla helpompi kääntää kuin jokin muu puhuttelusana, koska sillä ei ole ristiriitaisia merkityksiä. Jollakin toisella sanalla taas voi olla eri kulttuureissa eri merkityksiä. Ethelbin (mp.) mukaan näyttää myös siltä, että puhuttelusanat saatetaan usein poistaa, kun siirrytään lähdekielestä kohdekieleen.

Vehmas-Thesslundin (2015, 169) mukaan suomentajalla ei yleensä ole syytä pysyttäytyä suorissa käännöksissä puhuttelusanojen osalta, vaan ne tulisi mieluummin korvata joillakin suomen kieleen paremmin sopivilla ilmauksilla. Hän on myös sitä mieltä, että kääntäjän kannattaisi vähentää sellaisia puhuttelusanoja, jotka ”vaikuttavat epäaidoilta ja pistävät silmään” (mts. 175). Näin ollen yksi keino kääntää puhuttelusanoja onkin siis siirtyminen kohdekielen puhuttelukäytäntöihin, esimerkiksi suomen kielessä juurikin teitittelyyn ja sinutteluun.

Yleinen tutkijoiden ja kääntäjien näkemys näyttäisikin olevan, että puhuttelusanoja saatetaan karsia, sillä ne tuovat käännökseen vierauden tuntua. Kääntäjä Kersti Juva (2014) mainitsee blogitekstissään, että suomeen käännettäessä yksi isoista vieraannuttavista tekijöistä on nimen

käyttö puhuttelussa. Hänen mukaansa nimen pois jättäminen ei kuitenkaan ole aina ongelmatonta. Juva mainitsee myös, että suomen kielessä ei oikeastaan puhutella sanoilla *herra*, *rouva*, *neiti* tai *tohtori*, ja näin ollen ne olisi parempi jättää käännöksestä pois kotouttaakseen kohdetekstiä. Puhuttelusanat, jotka hän jättäisi kohdetekstiin olisivat esimerkiksi tilanteissa, joissa nimeä käytetään huomion kiinnittämiseksi, koska tämä on usein myös käytäntö suomen kielessä. (Juva 2014.) Myös Lappalainen (2015, 85) mainitsee, että suomen kielessä ja kulttuurissa puhuttelusanat eivät ole kovin yleisiä, joten niiden poistaminen käännöksistä tekstin kotouttamiseksi on ymmärrettävää. Myös hänen mukaansa etunimen käyttöä ei edellytetä puhuttaessa, vaan sen käyttöön pitää pikemminkin olla erityinen syy, esimerkiksi juuri Juvan mainitsema huomion kiinnittäminen. Yleisimmin puhutteluilmaukset liittyvätkin esimerkiksi käskyihin ja kysymyksiin, jotka edellyttävät vastaanottajalta jotakin reaktiota.

Andrew Methven (2006) pitäisi parhaana vaihtoehtona **pragmaattista käännösstrategiaa** puhuttelusanojen kääntämisen osalta, koska kielten välillä on niiden kohdalla niin sanottu **leksikaalinen aukko**. Leksikaalisella aukolla tarkoitetaan lähdekielessä esiintyvää sanaa, ilmaisuja tai syntaktista rakennetta, jonka vastine puuttuu kohdekielestä (Tieteen termipankki 2020a). Tämän leksikaalisen aukon vuoksi puhuttelusanojen merkitykset saattavat vaihdella, ja onkin todennäköistä, että joissakin kielissä on yksi termi, joka vastaa kahta tai useampaa termiä toisessa kielessä. Esimerkkinä Methven (2006) mainitsee englannin kielen *you*-pronominin, jolla on monissakin kielissä useampi käännösvastine, sekä arabian kielen, jossa *uncle*-sanaa voidaan käyttää tarkoittamaan ihmisiä, jotka eivät ole mitään sukua keskenään. Methven (mp.) mainitseekin, että on tärkeämpää kiinnittää huomiota termin kulttuurillisiin konnotaatioihin, kuin sen suoraan vastineeseen. Näin ollen kääntäjän on turvallisinta tuottaa pragmaattinen käännös puhuttelusanasta, eli kääntää se käyttäen kohdekielen läheisintä vastinetta ja varmistaa näin illokutionaarisen aktin vastaavuus. Illokutionaarisella aktilla tarkoitetaan sellaista puhetekoa, joka toteutuu samalla kun lausuma sanotaan, esimerkiksi käsky, lupaus tai nimeäminen (Tieteen termipankki 2020b). Toisaalta Methvenin (2006) mukaan tällöin saattaa tapahtua merkityshäviötä (*semantic loss*), eli jokin lähdetekstissä ollut merkityksellinen tieto saattaa kadota kohdetekstistä.

Erisnimien kääntämisestä on tehty erittäin paljon tutkimusta. Erisnimiä käytetään myös kirjallisuudessa puhuttelusanoina. Terhi Ainiala, Minna Saarelma ja Paula Sjöblom (2008, 332) mainitsevat, että erisnimien tehtävä kaunokirjallisuudessa on monipuolinen ja ne kantavat

erilaisia tarinan juoneen liittyviä lisämerkityksiä ja auttavat lukijaa tulkitsemaan romaania uusilla tavoilla.

Ainiala ym. (2008, 333) erittelevät kaunokirjallisuudessa esiintyvät nimet kahteen pääryhmään: fiktiivisiin ja ei-fiktiivisiin eli autenttisiin nimiin. Fiktiivisillä nimillä viitataan nimiin, jotka ovat olemassa ainoastaan reaalimaailman ulkopuolella. Tällaisia nimiä ovat esimerkiksi kirjailijan varta vasten teokseensa luomat kuvitteelliset hahmot. Yleensä nimet muistuttavat oikean maailman nimiä siinä määrin, että lukija tunnistaa ne, mutta ne saattavat olla myös hyvinkin erikoisia. Autenttiset nimet taas viittaavat todellisen maailman henkilöihin. (mts. 334.)

Ainialan ym. (2008, 340) mukaan kaunokirjallisuudessa esiintyy niin käännettyjä kuin kääntämättömiäkin nimiä ja usein kääntäjä itse ratkaisee, onko käännös tarpeellinen. Heidän mukaansa kirjallisuudessa esiintyvien nimien kääntämisessä on neljä mahdollista strategiaa. Ensimmäinen on laina, jolloin lähdetekstin vieraskielinen nimi lainataan sellaisenaan kohdetekstiin. Toinen on käännös, eli lähdetekstin vieraskielisen nimen kääntäminen kohdekielille. Kolmas strategia on mukaelma, eli lähdetekstin vieraskielisen nimen äänteellinen mukauttaminen kohdekielille sopivaksi. Viimeinen strategia on korvaaminen eli lähdetekstin vieraskielisen nimen korvaaminen toisella nimellä tai appellatiivisella eli yleisnimisellä ilmauksella. Näiden lisäksi Ainiala ym. (mp.) mainitsevat myös strategioina osalainan, osakäännöksen, osamukaelman ja osakorvaamisen, joita käytetään esimerkiksi nimissä, jotka koostuvat useammasta kuin yhdestä osasta.

Yleensä näitä kaikkia strategioita käytetään kaunokirjallisissa teoksissa vaihtelevasti. Joissakin teoksissa käännetään ainoastaan sellaiset nimet, jotka asiateksteissäkkin tulisivat käännettyiksi, kun taas joissakin teoksissa käännetään ihan kaikki nimet. Käännösstrategia riippuukin sekä teoksen luonteesta että teoksen lukijoista. Ainiala ym. (mp.) mainitsevat, että erityisesti erisnimen funktio tekstissä vaikuttaa käännösstrategian valintaan. Tällöin kysymyksenä on, onko nimen semanttinen merkitys niin tärkeä, että myös kohdekielisen lukijan tulisi se ymmärtää. On myös syytä pohtia ymmärtääkö kohdekielisen teoksen lukija mihin lähdetekstin nimi viittaa. (mts. 340–341.)

Autenttiset nimet jäävät kaunokirjallisuudessa usein kääntämättä. (mts. 341.) Fiktiiviset nimet taas voidaan kääntää tai jättää kääntämättä. Fiktiivisistä nimistä sellaiset nimet, jotka ovat mahdollisia reaalimaailmassa mutta eivät viittaa oikeisiin ihmisiin, jäävät helposti kääntämättä.

Tällaiset nimet ilmaisevatkin usein kantajansa kansallisuutta tai sosiaaliluokkaa, jolloin käännöstä ei pidetä tarpeellisenä. (mts. 341–342.) Esimerkiksi suomalaiset nimet, kuten vaikkapa Matti tai Irmeli, voidaan helposti tunnistaa nimenomaan suomen kulttuuriin kuuluviksi. Kun lähdetekstin nimi säilytetään käännöksessä, siinä säilyy myös autenttinen tunnelma. Kun romaani sijoittuu johonkin tiettyyn maahan, on myös luontevaa, että nimet teoksessa ovat tyypillisesti sieltä kotoisin. (mts. 342.) Myös Rune Ingo (1990, 243) mainitsee, että fiktiiviset henkilönnimet säilytetään, jotta käännöksessä voitaisiin luoda aitoa paikallisväriä.

Kirjoissa saattaa esiintyä myös nimiä, jotka ovat semanttisesti läpinäkyviä ja joiden merkitykset ovat jollakin tavalla teoksen tulkinnan kannalta oleellisia. Tällöin kääntäjä saattaa päättää kääntää nimen. Tämän lisäksi kirjailijan luomat keinotekoiset nimet tulevat usein käännettyiksi, varsinkin jos ne ovat semanttisesti läpinäkyviä. (Ainiala 2008, 342.)

Ainiala ym. (2008, 342) mainitsevat vielä, että lastenkirjallisuudessa ja saduissa esiintyvät nimet käännetään huomattavasti useammin kuin aikuisten kirjallisuudessa esiintyvät nimet. Tämä johtuu siitä, että lastenkirjallisuudessa esiintyvät nimet ovat useimmiten semanttisesti läpinäkyvämpiä ja helpommin tulkittavia kuin aikuisten kirjallisuudessa esiintyvät. Lisäksi lapsilla ajatellaan olevan vähemmän tietoa vieraista kulttuureista kuin aikuisilla, jolloin kääntäminen on järkevämpää.

Christiane Nord (2003, 184–185) summaa, että erisnimien kääntämisessä ei ole oikeastaan sääntöjä ja varsinkin fiktiivisissä teksteissä asia ei ole kovinkaan yksinkertainen. Voidaan ajatella, että fiktiivisissä teksteissä nimillä on aina jonkinlainen informatiivinen funktio, mutta se saattaa olla todella hienovarainen. Nord (mp.) on samaa mieltä Ainialan ym. (2008) kanssa siitä, että jos tämä tieto on eksplisiittistä kuten kuvailevissa nimissä, nimi voidaan kääntää. Jos tieto taas on implisiittistä, se saattaa kadota käännöksessä, ellei kääntäjä päätä kompensoida puutetta esimerkiksi selittämällä nimen merkityksen jollakin tavalla.

3.3 Puhuttelupronominien kääntäminen

Koska eri kielissä käytetään pronominaalista puhuttelua eri tavoin ja joissakin kielissä sitä ei käytetä ollenkaan, on sen kääntäminen mielenkiintoinen ilmiö, josta on tehty tähän mennessä hyvin vähän tutkimusta. Esimerkiksi David Horton (2013, 176) mainitsee, että asymmetriasta pronominaalisten puhuttelumuotojen välillä on keskusteltu sosiolingvistiikassa, mutta harvemmin kääntämisen pragmatiikan yhteydessä. Hänen mukaansa ilmiötä ei voidakaan enää

pitää pelkästään teknisenä tai paikallisena ongelmana. Horton (mp.) on sitä mieltä, että kirjallisuuden kääntämisessä kyseinen ilmiö ansaitsisi enemmän huomiota kuin sille on tähän asti annettu, sillä puhuttelumuodot muodostavat tärkeän ulottuvuuden ihmisten väliseen dynamiikkaan kirjallisuudessa. Tämä johtuu muun muassa siitä, että pronominaalinen puhuttelu on avainasemassa sosiaalisen aseman osoittamisessa ja suhteiden luomisessa. (Horton 1999, Hortonin 2006, 176 mukaan). Myös Francesco Zappettini (2016, 9) mainitsee, että yksi tärkeä alue johon puhuttelukäytäntöjen tutkimuksessa ei ole kiinnitetty huomiota, on niiden kääntäminen. Vaikka puhuttelupronominien semanttiset tai pragmaattiset merkitykset ja muut sosiaaliset tekijät, jotka vaikuttavat niiden käyttöön jättäisikin huomiotta, myös puhuttelupronominien kirjaimellinen merkitys asettaa haasteita kielestä toiseen kääntäessä. (mp.)

Koska pronominilla puhuttelu edellyttää monessa kielessä valintaa muodollisen ja tuttavallisen puhuttelumuodon väliltä, pronominaalisen puhuttelun kääntäminen on erityinen käännösongelma, joka esiintyy esimerkiksi englannin kielestä suomen kieleen käännettäessä. Koska suomen kielessä on kaksi toisen persoonan pronominia ja englannin kielessä vain yksi, on kääntäjän päätettävä, kääntääkö hän englannin *you* pronominin sinuttelu- vai teitittelymuodoksi. Tällä valinnalla kääntäjä ilmaisee väistämättä henkilöhahmojen välisiä suhteita (Roininen 2016, 1), sillä joidenkin puhuttelupronominien, kuten sinuttelun ja teitittelyn, käyttö sisältää väistämättä alkutekstin pronominia enemmän tietoa esimerkiksi henkilöiden välisistä suhteista (Meister 2016, 534).

Horton (2013, 179) käyttää tutkimuksessaan esimerkkinä englannista saksaan kääntämistä ja mainitsee, että kääntäjän on tehtävä valintoja, jotka eivät yleensä ole eksplisiittisesti näkyvillä lähdetekstissä. Tällä tarkoitetaan siis sitä, että lähdetekstissä tiettyjen ihmisten välistä suhdetta ei välttämättä ole kielellisesti paljastettu, joten kääntäjän on tehtävä valinta, joka saattaa käänöksessä vaikuttaa henkilöiden välisiin suhteisiin. Joka tapauksessa kääntäjän aloittaessa puhuttelumuotojen kääntämisen, hänen täytyy ensin muodostaa käsitys siitä, millainen kyseisten henkilöiden välinen suhde on (mp). Myös Vehmas-Thesslund (2015, 170) mainitsee, että puhuttelumuodon valinta edellyttää kääntäjältä pohdintaa henkilöiden välisestä läheisyyden asteesta ja heidän asemastaan sosiaalisessa hierarkiassa. Lova Meister (2016) pitää sinuttelun ja teitittelyn välistä valintaa myös tyylillisenä resurssina kääntäjälle. Hänen mukaansa aina kun kääntäjä valitsee kahden puhuttelumuodon väliltä, kohdetekstiä rikastutetaan sosiopragmaattisella tiedolla, jota ei löydy lähdetekstistä. Tällainen tieto voi

kuitenkin näyttäytyä epäsuorasti vokatiivin avulla jossakin muussa kohtaa keskustelua tai tekstiä. (Meister 2016, 532.) Tällä hän viittaa siihen, että joko aiemmin tai keskustelun jälkeen lähdetekstissä on saatettu käyttää jonkinlaista englannin kielelle tyypillistä puhuttelumuotoa, joka itsessään paljastaa jotakin henkilöiden välisistä suhteista.

Meister (2016, 533) mainitsee, että puhuttelumuotojen kääntämiseen vaikuttaa myös se, mitä käännetään. Puhuttelumuodon valinta saattaa siis esimerkiksi perustua siihen, mihin vuoteen lähdetekstin tarina sijoittuu. Esimerkiksi televisiosarjojen tekstityksissä nykyaikaan sijoittuvien ja historiallisten draamojen välillä on eroja siinä, miten puhuttelumuotoja käännetään. Meister (mp.) on huomannut, että nykyaikaan sijoittuvien sarjojen tekstityksissä sinuttelu on melkein aina oletusmuoto, kun taas jakauma sinuttelun ja teitittelyn välillä historiallisissa draamoissa on tasaisempi. Nykyaikaan sijoittuvissa draamoissa epämuodollisia puhuttelumuotoja esiintyy enemmän, kun taas historiallisissa draamoissa käytetään enemmän muodollisia puhuttelumuotoja. Meisterin (mp.) näkemyksen mukaan ihmisten välisten suhteiden kielellinen kodifikaatio on monimutkaisempaa historiallisissa kuin nykyaikaan sijoittuvissa draamoissa. Teitittelyn ja sinuttelun välisen valinnan näkökulmasta historiallisen draaman kääntäminen saattaa olla vaativampaa kääntäjälle. Meister (mp.) huomauttaa myös, että tällainen muutos muodollisemmasta epämuodollisempaan puhutteluun esimerkiksi juuri televisiosarjoissa peilaa todellista historiallista kehitystä kohti yleisempää epämuodollista puhuttelua. Tällöin puhuttelumuodon valinta johtuu ajallisista, tilanteellisista ja sosiokulttuurisista tekijöistä.

Meister (2016) tutki itse kolmea eri televisiosarjaa ja niissä käytettyjen pronominaalisten puhuttelumuotojen kääntämistä englannista ruotsiin. Myös ruotsin kielessä on käytössä kaksi toisen persoonan pronominia, jolloin myös kahta eri puhuttelumuotoa voidaan käyttää. Meisterin tutkimat tilanteet olivat nimenomaan sellaisia, jossa lähdetekstissä ei ollut mukana minkäänlaista vokatiivia, esimerkiksi titteliä tai erisnimeä. Meister (2016, 536) mainitsee, että hänen tutkimassaan televisiosarjassa oli selvää, että samanlaiset piirteet yhdistivät sellaisia kohtauksia, joissa puhuttelumuotoja käytettiin, erityisesti ottaen huomioon kontekstuaaliset tekijät ja henkilöiden väliset suhteet. Puhuttelumuotoja käytettiin aikuisten välillä ja niitä käytettiin, kun henkilöt tapasivat ensimmäistä kertaa. Lisäksi tilanteet olivat muodollisia, mutta eivät olleet esimerkiksi työpaikalla tapahtuvia keskusteluja. Meister (mp.) mainitsee, että nykyaikaisten käytäntöjen mukaan näissä tilanteissa olisi täysin mahdollista käyttää tuttavallisia puhuttelumuotoja. Käännös kuitenkin seuraa jaksossa määriteltä kaavaa, jossa ihmisten välisissä ensimmäisissä tapaamisissa käytetään muodollisia pronominaalisia

puhutteluja, jotka muuttuvat epämuodollisiksi toisella tapaamiskerralla. Näin ollen kääntäjän näkemys lähdetekstin narratiivisesta rakenteesta vaikuttaa siihen, minkä pronominaalisen puhuttelumuodon hän valitsee. Tällä muodolla on selkeä tarkoitus: narratiivisen koheesion lisääminen kohdetekstiin. (mp.)

Toisaalta Meisterin (2016, 535) tutkimassa toisessa sarjassa käytettiin erilaisia ratkaisuja, kun vokatiivi puuttui lähdetekstistä, eikä sitä voinut näin ollen käyttää ohjaamaan kääntäjän valintaa pronominaalisesta puhuttelumuodosta. Meisterin tutkimassa sarjassa melkein kaikissa kohdissa, joissa vokatiivi puuttui, oli käytetty tuttavallista pronominaalista puhuttelua. Toisaalta yli puolissa näistä tapauksista tilanteet olivat epämuodollisia ja puhujat tunsivat selvästi jo toisensa. Lopuissa oli taas kyse ensitapaamisista, mutta näissä tilanteissa oli vahvoja viittauksia tuttavalliseen puhutteluun (esimerkiksi yhteisymmärrys, aikuinen puhumassa nuorelle tai nuori nuorelle).

Meister (2016, 540) huomasi myös, että kääntäjät selvästi huomioivat kohdat, joissa vokatiivi puuttui lähdekielestä, ja he osasivat tulkita pätevästi niihin vaikuttavia ajallisia ja kontekstuaalisia tekijöitä sekä ihmisten välisiä suhteita, kun he valitsivat mitä puhuttelumuotoa käyttää. Meister (mp.) havaitsi lisäksi, että kääntäjät käyttävät johdonmukaisesti puhuttelupronomineja tavoilla, jotka

- lisäävät kommunikatiivisten tilanteiden intersemioottista ja kielellistä johdonmukaisuutta
- edesauttavat elokuvan narratiivista kehitystä
- vähentävät epäuskottavuutta, joka saattaa uhata syntynyttä illuusiota. (Meister 2016, 540.)

Meister mainitsee, että hänen tutkimuksensa empiirinen pohja on liian pieni, jotta siitä voitaisiin tehdä kunnollisia yleistyksiä. Hänen havaintonsa kuitenkin viittasivat vahvasti siihen, että kääntäjät

- veivät katsojan lähemmäksi elokuvaa noudattamalla puhuttelumuotoja, joita lähdetekstissä käytettiin
- käyttivät teitittelyä kohteliaan puhuttelumuodon merkinä. (Meister 2016.)

Toisaalta Meister (2016, 535) mainitsee myös, että esimerkiksi puhuttelumuotojen kääntämistä koskevat säännöt ilmoitetaan selkeästi tekstitysyhtiöiden tyylioppaissa, joten tekstittäjien valinnat ovat suurimmaksi osaksi niiden sanelemia.

Kaikki Meisterin (2016, 540) havainnot osoittavat, että kääntäjällä on vaikutusvaltaa narratiivin tyyllillisellä tasolla varsinkin silloin, kun lähdetekstissä ei ole vokatiiveja. Tällöin kääntäjä on ikään kuin itse vastuussa siitä, miten henkilöiden väliset suhteet näyttäytyvät ja kehittyvät narratiivissa. Meisterin (mp.) mukaan puhuttelupronominien kääntämistä ei voi siksi nähdä pelkästään käännösongelmana vaan myös tehokkaana tyyllillisenä resurssina tekstittämisessä.

Myös Isosävi (2018) huomasi tutkimuksissaan, että käännösstrategiat puhuttelupronominien kohdalla eivät olleet aina samoja, vaan ne saattoivat vaihdella jopa saman kääntäjän kohdalla. Hänen tutkimissaan elokuvista kahdessa kolmasosaa kääntäjä oli tehnyt ainakin yhden muutoksen teitittelyn ja sinuttelun kääntämisessä. Yksi kolmasosaa taas oli kääntänyt kaikki puhuttelumuodot samalla tavalla kuin ne olivat lähdetekstissä. Jos lähdetekstissä oli käytetty sinuttelua, myös käännöksissä oli tehty näin. Isosävi löysi kuitenkin muutaman poikkeuksen, jotka liittyivät siihen, että kääntäjä katsoi sanojen olevan osoitettu isommalle joukolle tai instituutiolle. Teitittelyt oli usein jätetty myös käännökseen. Yleensä teitittelyyn ranskassa liittyi myös jokin muodollinen puhuttelusana (kuten *monsieur*), joka näytti vaikuttavan käännösratkaisuun. Puhuttelusana oli kuitenkin saatettu jättää kääntämättä. Jos taas teitittelyn kanssa oli käytetty epämuodollista puhuttelua, kääntäjillä oli erilaisia ratkaisuja: toiset alkoivat sinutella ja toiset säilyttivät teitittelyn. Isosävi (2018) pitää jälkimmäistä ratkaisua vieraannuttavana käännöstapana. Eri kääntäjien välisten käännösratkaisujen erojen lisäksi myös saman kääntäjän käännösratkaisuihin saattoi olla eroja systemaattisuudessa, ja teitittely saattoi vaihtua sinutteluun jossain kohtaa elokuvaa. Isosävi näkee tähän syyksi sen, että suomentaja saattaa ajatella henkilöiden välisen suhteen muuttuneen, jolloin tilanne kaipaa myös muutosta puhuttelun muodollisuudessa. Esimerkiksi hän mainitsee henkilöiden välisen yhteisen yön, jonka jälkeen he alkavat sinutella toisiaan. Isosävi löysi myös tilanteen, jossa ranskaksi toinen sinuttelee ja toinen teitittelee. Tässä tapauksessa suomentaja oli muuttanut puhuttelumuodot vastavuoroiseksi.

Myös Marika Roininen (2016, 85) huomasi tekstityksiä analysoidessaan, että puhuttelukäytäntöjen käännökset eivät olleet johdonmukaisia jaksojen välillä. Joissakin tapauksissa pronominaalisen puhuttelun käännökset saattoivat vaihdella jopa kohtauksien sisällä. Roinisen mielestä tämä saattaa johtua siitä, että kääntäjillä ei ole ollut tarpeeksi aikaa

mieltä käännösratkaisuja. Toisaalta Roininen huomauttaa, että toisissa tekstityksissä henkilöiden käyttämät pronominaaliset puhuttelut eivät muutu ilman, että lähdetekstin puhuttelumuodot muuttuvat tai henkilöiden välisessä läheisyydessä tapahtuu jonkinlaista muutosta. Toisissa käännöksissä taas muutokset pronominaalisessa puhuttelussa saattoivat tapahtua ilman minkäänlaista selkeää ärsykettä lähdetekstissä. Roininen ehdottaa, että nämä eroavaisuudet saattavat liittyä esimerkiksi siihen, kuinka tuttuja lähdetekstin henkilöt ja heidän suhteensa ovat kääntäjälle. (mp.) Jos sama kääntäjä on esimerkiksi kääntänyt pitkään samaa tekstiä tai televisiosarjaa alusta saakka, hän tuntee väistämättä henkilöt ja henkilöiden väliset suhteet hyvin. Tämä tarkoittaa myös sitä, että kääntäjän ei tarvitse käyttää paljoakaan aikaa tiedonhankintaan, joten hänellä on enemmän aikaa miettiä sellaisia pieniä yksityiskohtia kuten pronomineja. Lisäksi kun henkilöhahmot ovat kääntäjälle tuttuja, muutokset sosiaalisessa etäisyydessä henkilöiden välillä on helpompi huomata ja näin ollen helpompi ilmaista tekstitysten lukijalle. (mts. 86.)

Roinisen (2016) mukaan näyttää siltä, että joidenkin kääntäjien ratkaisut ovat perustuneet vain yhteen tiettyyn tilanteeseen. Jos tässä tilanteessa kaksi henkilöä näyttävät olevan läheisiä, he sinuttelevat toisiaan. Myös tilanteen muodollisuus vaikuttaa pronominin valintaan. Tällainen tilanteeseen pohjautuva strategia saattaa kuitenkin johtaa epä johdonmukaisuuksiin käännösratkaisuissa, koska puhujat saattavat vaikuttaa etäisemmiltä tai läheisemmiltä eri tilanteissa. (mts. 85–86.)

Joissakin tapauksissa kääntäjät ovat myös vaihtaneet puhuttelupronominia kesken elokuvaa tai televisiosarjaa, ja Maria Pavesi (2012) nimittää tätä ilmiötä termillä *vaihto* (shift). Tällaisessa tilanteessa henkilöhahmo saattaa siis esimerkiksi aluksi teititellä jotakuta, mutta päättyy myöhemmin sinuttelemaan samaa henkilöä. Tällaisia vaihtoja voidaan Pavesin mukaan tulkita esimerkkeinä *intersemioottisesta eksplikoinnista*, jonka mukaan paralingvistinen ja kielenulkoinen käytös lähdetekstissä esitetään kielellisesti kohdetekstissä. (Pavesi, 334–355.) Pavesi näkee, että tällöin käännös ilmaisee puhuttelumuodon vaihtumisen avulla jonkinlaisen muutoksen henkilöiden välisessä suhteessa, mikä tuo käännökselle uusia pragmaattisia merkityksiä (mp.) Esimerkiksi teitittelystä sinutteluun siirtyessään kääntäjä voi hyödyntää vaihtoa keinona osoittaa eriarvoisuutta ihmisten välisissä valtasuhteissa. Tämä saattaa olla itsestään selvää itse tilanteessa mutta kielellisesti piilevää tai aliedustettua lähdetekstissä. Pavesin mielestä erityisesti vastavuorottomat vaihdot, kuten asymmetrinen puhuttelu, osoittavat ihmisen valtaa toiseen. (mts. 347)

Vaihtoa puhuttelumuodosta toiseen ei kuitenkaan aina esitetä eksplisiittisesti. Pavesi (2012, 351) mainitsee, että esimerkiksi italiaksi dubatuissa elokuvissa ei ole poikkeuksellista aloittaa uutta kohtausta eri puhuttelumuodoilla, jotta kääntäjä voi välttyä näyttämästä tarkkaa kohtaa, jolloin puhuttelumuodosta siirrytään toiseen. Näin kohta, jossa vaihto tapahtuu, voidaan pitää salaisena ja vastuu johtopäätöksestä, eli siitä milloin ja miten henkilöiden välinen suhde on muuttunut, jätetään katsojalle.

3.4 Eksplikointi

Edellisessä luvussa mainitsin, että Pavesi (2012, 334–355) pitää puhuttelupronominista toiseen siirtymistä esimerkkinä intersemioottisesta eksplikoinnista. Eksplikointi onkin ilmiö, joka liittyy läheisesti nimenomaan puhuttelupronominien kääntämiseen.

Eksplikointi on kielellinen ilmiö, jossa lähdetekstin piilevä, implisiittinen, sanomatta jätetty ja vihjailtu tieto ilmaistaan avoimesti ja kielellisesti käännettyssä tekstissä ilman, että alkutekstiä muutetaan. Tekstistä tehdään selkeämpi, informatiivisempi, täydellisempi ja yksiselitteisempi rikastuttamalla, kehittämällä ja muotoilemalla se uudelleen kohdelukijaa varten. (Perego 2009, 59.) Implisiittisellä tiedolla tässä kontekstissa tarkoitetaan sitä tietoa, jota ei ole sanallisesti ilmaistu, mutta jonka lukija ymmärtää kontekstin ja taustatietojensa avulla (Vehmas-Lehto 2003, 330). Vehmas-Lehdon (mp.) mukaan käännöksissä eksplikoidaan usein väärinkäsitysten välttämiseksi, eli ilmaistaan sanoin se tieto, mikä on alkutekstissä ollut ”rivien välissä”. Kinga Klaudyn (2012, 106–107) mainitsee, että implisiittisen kulttuurisen tiedon pragmaattinen eksplikoituminen johtuu eroista kulttuurien välillä: kohdekielen kulttuuriyhteisön jäsenet eivät välttämättä jaa näkökantaa siitä, mitä pidetään yleisenä tietona lähdekielen kulttuurissa, ja näissä tilanteissa kääntäjien täytyy usein lisätä selityksiä käännöksiin. Eksplikointia pidetään usein *käännösuniversaalina*. Kääntämisen universaalit piirteet ovat piirteitä, jotka esiintyvät tyypillisesti käännetyissä teksteissä, eivätkä niinkään lähdetekstikielissä ja jotka eivät ole interferenssin tulosta tietyistä kielellisistä järjestelmistä. Nämä piirteet siis linkittyvät käänносprosessin luonteeseen, eivätkä niinkään tiettyjen kielellisten järjestelmien vaatimuksiin. (Baker 1993, 243.)

Vilma Pápain (2004, 145) mukaan eksplikoituminen on käännostekniikka, johon liittyy vaihto lähdetekstistä sen rakenteen tai sisällön osalta. Eksplikointi on tekniikka, jolla ratkaistaan monitulkintaisuutta ja parannetaan ja lisätään lähdetekstin koheesiota. Perimmäinen motivaatio on kääntäjän tietoinen tai tiedostamaton yritys täyttää kohdelukijan odotukset. Itse käännöksen

suhteen eksplikoituminen on tekstin joku piirre, jonka sanotaan näyttäytyvän enemmän verrattuna kääntämättömiin teksteihin. Se voi ilmetä esimerkiksi kielellisenä piirteenä, jota käytetään yleisemmin kuin kääntämättömissä teksteissä tai lisätyissä kielellisissä tai kielenulkoisissa tiedoissa. (mp.)

Elisa Perego (2009, 59) mainitsee kolmen tyyppistä eksplikointia, jotka osallistuvat aktiivisesti sanattoman tiedon sanallistamiseen: lisäys, eli sellaisten kielellisten elementtien lisääminen, jotka puuttuvat lähdetekstistä; spesifikaatio, joka toimii kielen leksikaalisella tasolla ja johon liittyy leksikaalisen yksikön korvaaminen lähdetekstissä tarkemmaksi ja spesifimmäksi kohdetekstissä ja uudelleenmuotoilu, joka toimii tekstuaalisella tasolla ja johon liittyy lauseen tai lausekkeen korvaaminen enemmän tietoa sisältävällä lauseella tai lausekkeella.

Vehmas-Lehto (2003, 331) puolestaan jakaa eksplikaatiot kahteen eri kategoriaan: pakollisiin ja vapaaehtoiisiin. Pakollisiin eksplikaatioihin liittyvät kielten rakenne-erot, ja ilman eksplikointia syntyisi virheellistä tulokieltä. Vehmas-Lehdon (mts. 332) mukaan pakolliset eksplikaatiot ovat yleensä hyvin yksinkertaisia, ja kääntäjä tekeekin niitä useimmiten huomaamattaan. Kääntäjällä täytyy kuitenkin olla tarvittava tietämys, jotta hän voi eksplikoida tekstiä. Klaudyn (2009, 106) mukaan kaikista selkeimmät tapaukset pakollisesta eksplikoitumisesta johtuvat niin sanotuista puuttuvista kategorioista, jolloin kohdekielestä puuttuu jokin lähdekieleessä esiintyvä elementti.

Klaudy (mts. 106–107) jakaa pakolliset eksplikaatiot syntaktisiin ja semanttisiin. Syntaktinen eksplikoituminen tarkoittaa, että kohdetekstissä on enemmän sanoja kuin lähdetekstissä ja semanttinen eksplikoituminen tarkoittaa, että kääntäjä valitsee spesifimpiä sanoja kohdetekstiin. Koska eri kielillä on erilaisia kielellisiä rakenteita, joillakin asioilla kuten ruumiinosilla, väreillä tai sukulaisuussanoilla saattaa olla yksityiskohtaisempia sanastoja toisissa kielissä. Esimerkiksi englanninkielisiä termejä *brother* ja *sister* ei voida kääntää unkariin ilman eksplikoitumista, koska unkarin kielessä on eri termit nuoremmille ja vanhemmille sisaruksille.

Suurin osa eksplikaatiosta on kuitenkin vapaaehtoista, eli teksti olisi virheetöntä myös ilman sitä (Vehmas-Lehto 2003, 332). Vapaaehtoinen eksplikaatio tekee tekstistä kuitenkin ymmärrettävää ja luontevaa. Vehmas-Lehdon (mp.) mukaan vapaaehtoista eksplikaatiota tehdään, kun halutaan käännöksen olevan hyväksyttävä ja toimivan uudessa ympäristössä. Vapaaehtoista eksplikointia tarvitaan sekä kielellisten että kielenulkoisten tekijöiden takia (mts.

333). Klaudy (2009, 106) taas mainitsee vapaaehtoisen eksplikoitumisen johtuvan eroista tekstin rakentamisen strategioissa ja tyyllillisistä mieltymyksistä kielten välillä. Esimerkkinä vaihtoehtoisesta eksplikoitumisesta Klaudy mainitsee relatiivilauseiden käytön pitkien nominaalisten rakenteiden sijaan.

Vehmas-Lehto (2003, 333) toteaa, että eksplikointia kohtaan on myös esitetty epäilyksiä ja kritiikkiä. Esimerkiksi Soshana Blum-Kulka (1986, 20) mainitsee, että eksplikointia näyttäisi esiintyvän erityisesti amatöörikääntäjien käännöksissä. Mitä kokemattomampi kääntäjä, sitä enemmän prosessi lähtötekstin tulkinnasta näyttäisi heijastuvan kohdetekstiin. Vehmas-Lehto itse suhtautuu tähän epäillen: hänen mukaansa eksplikointi on päinvastoin yleensä merkki hyvästä kääntäjästä (2003, 333).

Myös Eugene Nida (1964, 174) pohtii eksplikoinnin ongelmallisuutta. Hän ottaa esimerkiksi joissakin kielissä esiintyvän arvonimien käytön ja Raamatun kääntämisen: kukaan ei voi oikeastaan tietää, millä tavalla farisealaiset puhuttelivat Jeesusta ja miten puhuttelu pitäisi kääntää. Vehmas-Lehto (2003, 334) selventää, että Raamatussa on sosiaalisia suhteita, jotka on ilmaistu monitulkintaisesti tai implisiittisesti, mutta joita toisten kielten rakenne saattaa vaatia ilmaisemaan eksplisiittisesti. Koska kääntäjän on tällöin pakko tehdä valintoja, saattaa syntyä myös virhetulkintoja. Nida (1964, 174) mainitsee myös, että kaikkea sitä, mikä on eksplisiittistä lähdetekstissä, ei aina voida tai ei aina pitäisi ilmaista kohdetekstissä. Hän mainitsee esimerkkinä kielet, joissa ei ole olemassa kohteliaita vokatiiveja suoralle puhuttelulle. Nimen käyttöä suorana puhuttelukeinona käytetään joko ihmisen kutsumiseen luokseen tai halveksunnan osoittamisena. Yksi eksplikoinnin ongelmista liittyy myös erityisesti kaunokirjallisiin teksteihin. Kun näitä tekstejä käännetään, implisiittisen tiedon jättäminen sellaiseksi saattaa olla tärkeää. (Vehmas-Lehto 2003, 334.)

4 Aineisto ja tutkimusmenetelmä

Esittelen tässä luvussa tarkemmin valitsemani aineiston sekä perustelen, miksi valitsin juuri kyseisen romaanin tarkasteltavaksi ja miten olen rajannut aiheeni. Selitän lisäksi, miksi romaani on vielä tänä päivänäkin niin ajankohtainen teos. Lopuksi esittelen tutkimusmetodini, joka nojaa diskurssianalyysiin.

4.1 Margaret Atwoodin *Orjattaresi* romaani

Valitsin aineistokseni kanadalaisen kirjailijan Margaret Atwoodin kirjoittaman romaani *The Handmaid's Tale*, joka ilmestyi vuonna 1985, ja sen suomenkielisen käännöksen *Orjattaresi*, joka ilmestyi ensimmäistä kertaa vuotta myöhemmin, vuonna 1986. Romaanin on kääntänyt Matti Kannosto, joka on kääntänyt lisäksi muitakin Atwoodin kirjoja, kuten esimerkiksi teokset *Bodily Harm* (*Lievää vakavampi*, 1981) ja *Surfacing* (*Yli veden*, 1972).

Orjattaresi on romaani, joka kuvaa dystooppista yhteiskuntaa nimeltä Gilead. Dystopia perustuu alistavalle vallalle, sananvapauden puuttumiselle ja pakollisille rooleille (Wisker 2010, 27). Romaanin tarina sijoittuu lähitulevaisuuden Yhdysvaltoihin fundamentalistisen diktatuurin aikana. Yhteiskunnassa hedelmälliset naiset on pakotettu palvelemaan orjattarina, joiden ainoa tehtävä on tehdä lapsia hallitsevalle eliitille. (Howells 2006, 52.) Frediläinen (Offred) on romaanin ensimmäisen persoonan kertoja ja päähenkilö (mts. 31–32). Hänen, kuten muidenkin orjattarien, nimensä on johdettu hänen palvelemaansa perheen miehen etunimestä (Fred), koska orjattaret eivät saa käyttää omaa syntymässä annettua etunimeään (mts. 12). Frediläisen oikeaa nimeä ei koskaan paljasteta kirjassa (mts. 32).

Orjattaresi-romaanin kantavia teemoja ovat patriarkaalinen yhteiskunta ja naisen asema, ja kirjassa käsitellään erilaisia tapoja, joilla nämä naiset saavuttavat individualismia ja itsenäisyyttä. Coral Ann Howells (2006, 53) kuitenkin mainitsee, että on virheellistä ajatella Gileadin yhteiskunnan olevan sellainen, jossa kaikilla miehillä on valtaa ja kenelläkään naisella ei. Koska Gileadin yhteiskunta on täysin totalitaristinen, se on myöskin hierarkkinen. Huipulla olevilla ihmisillä on valtaa, ja pohjalla olevilla ei ole. Pohjalta löytyy myös miehiä, ja huipulla on myös naisia. Howells pitää huipulla olevien naisten valtaa erilaisena kuin miesten, mutta heillä on joka tapauksessa valtaa, ja joissakin tapauksissa heillä on valtaa toisiin naisiin. Näihin naisiin lukeutuvat esimerkiksi tädit. Erilaiset valtasuhteet ovatkin tärkeä osa kirjaa, ja koska

henkilökohtaiset ja poliittiset kentät ovat koko ajan vuorovaikutuksessa keskenään kaikkialla, nämä valtasuhteet ovat jatkuvasti muutoksessa. (Howells 2006, 53.)

Orjattaresi-romaanin on jäsennellyt kahteen osaan: iltaan ja muihin erilaisiin tapahtumiin. Iltakohtaukset kertovat pelkästään Frediläisestä ja muut osiot ovat tarinoita, jotka kuvailevat jokaisen orjattaren päivittäistä elämää Frediläisen näkökulmasta. Kirjassa hypitään paljon menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Tällä tavalla taustoitetaan tapahtumia, jotka johtivat esimerkiksi siihen, että naiset menettivät oikeutensa. *Orjattaresi*-romaanin julkaisun aikaan maailmassa oli meneillään toisen aallon feminismin kulta-aika, ja monet huolenaiheet kirjassa liittyvätkin naisten elämän ongelmiin, vapauteen, lisääntymiseen ja oman ruumiin oikeuksiin. Tuona aikana myös fundamentalistiset uskonnolliset hallitukset olivat nousussa, varsinkin Iranissa, jossa Atwood vierailikin juuri ennen romaanin kirjoittamista. (Wisker 2010, 3–4.)

Myös kielellä on kirjan juonessa suuri rooli ja se tekeekin siitä mielenkiintoisen tutkimuksen kohteen. Gileadin yhteiskunnassa naiset eivät saa lukea eivätkä kirjoittaa. Myös orjattarien välinen kanssakäyminen on rajoitettua, ja heidän pitääkin puhua rituaalisella tai koodatulla kielellä. Koska valta ja tieto pimitetään yhteiskunnassa niiltä, jotka eivät voi käyttää kieltä, ovat naiset näin ollen erittäin huonossa asemassa (Wisker 2010, 11). Myös yhteydet vallan, seksuaalisuuden ja kielen välillä ovat todella merkittävässä roolissa romaanissa. Kirjan päähenkilö leikkii monologissaan paljon sanoilla, ja paljastaa sillä tavoin näitä yhteyksiä (mts. 90). Atwood ilmaisee näillä sanaleikeillä tapoja, joilla kieli paljastaa tai piilottaa asioita, ja kuinka ironia ja tulkinnanvarainen kieli voivat mahdollistaa ajattelun vapautta (mts. 10). Esimerkiksi joistakin naisista käytettyä *täti*-puhuttelusanaa voidaan pitää ironisena, sillä nämä naiset eivät ole erityisen huolehtiviaisia, eivätkä oikea osa perhettä (mts. 11). Suuri osa ironiasta, subtekstistä ja romaanin perspektiiveistä johtuu nimeämisestä ja referoinnista, joita Atwood käyttää kuvaillakseen tapahtumapaikkoja, tapahtumia, henkilöitä ja tapoja, joilla nykyisyys rakentuu (mts. 18).

Valitsin tämän kirjan tutkimukseni aineistoksi monesta eri syystä. Ensinnäkin kirjaa pidetään yleisesti ottaen klassikkona, ja se oli ilmestyessään todella merkittävä teos. Vaikka kirja onkin ilmestynyt jo 1980-luvulla, voi sitä lisäksi pitää ajankohtaisena naisten oikeuksien ja aseman kannalta myös tämän hetkessä poliittisessa ilmapiirissä, jossa esimerkiksi #metoo -liike on valloillaan. Esimerkiksi Jennifer Keishin Armstrong (2018) on sitä mieltä, että romaanista tehty televisiosarja tuntuu pelottavalta juuri sen vuoksi, että Yhdysvaltojen politiikassa tapahtui suuri muutos, kun Donald Trump valittiin presidentiksi. Armstrongin (2018) mukaan sarjan

tapahtumat vaikuttivat yhtäkkiä mahdollisemmilta kuin koskaan aikaisemmin esimerkiksi uusien aborttilakien vuoksi. Lisäksi Armstrong (2018) mainitsee, että kirjassa esiintyviä orjattarien asuja nähtiin jopa protesteissa Yhdysvalloissa. Tätä televisiosarjaa alettiin näyttämään HBO:lla 2017, ja se herätti uutta kiinnostusta myös alkuperäistä kirjaa kohtaan. Kirjasta julkaistiin sarjan myötä myös uusintapainos sekä englanniksi että suomeksi, ja sen kanteen painettiin kuva televisiosarjasta.

Vaikka lähdetekstiä onkin tutkittu monenlaisista eri näkökulmista, en ole löytänyt mitään tutkimusta kirjan käännöksestä. Myös puhuttelukäytäntöjen kannalta kirja on mielenkiintoista tutkittavaa, sillä puhuttelusanoja ja -pronomineja käytetään lähdetekstissä ja kohdetekstissä muun muassa esittämään ja luomaan henkilöhahmojen välisiä valtasuhteita. Kirjaa ei ole aikaisemmin tutkittu myöskään tästä näkökulmasta.

Rajasin aineistoni romaanin dialogiin, jossa kaikki suora puhuttelu esiintyy. Kirjassa ei ole kuitenkaan aina rajattu täysin selvästi dialogia muusta tekstistä esimerkiksi heittomerkeillä tai vuorosanaviivalla. Näissä tilanteissa käytin omaa harkintakykyäni ja pohdin, puhutellaanko tässä suoraan vai mainitaanko vain jonkun nimi.

Aineistonani toimiva kirjan käännös on uusintapainos vuodelta 2017, ja siinä mainitaan teoksen olevan korjattu suomenkielinen painos. Vertailin kuitenkin uusintapainosta 1986 vuonna ilmestyneeseen käännökseen, enkä havainnut siinä mitään eroja puhuttelukäytäntöjen käännöksien osalta. Tämän vuoksi jätän kokonaan huomiotta sen, voisiko korjattu uusintapainos olla syy joihinkin käännösstrategioihin.

Atwood on itse kanadalainen, mutta koska *Orjattaresi*-romaanin sijoittuu entisten Yhdysvaltojen alueelle eikä Kanadaan, tutkin puhuttelukäytäntöjä nimenomaan amerikanenglannin pohjalta. Oletan siis tutkielmassani, että kirjassa esiintyvät henkilöt puhuvat amerikanenglantia.

4.2 Tutkimusmenetelmä

Tutkielmani tarkoituksena on jäsenellä, minkälaisia käännösstrategioita kääntäjä käyttää puhuttelukäytäntöjen eli puhuttelusanojen ja puhuttelupronominien kääntämiseen. Lisäksi tarkoitukseni on pohtia, miksi kääntäjä on tehnyt juuri tällaisia valintoja, ja vaikuttavatko tietyt valinnat kohdetekstin lukijan ymmärrykseen ja tulkintaan tekstistä. Tätä varten olen kategorisoinut kääntäjän käyttämät käännösstrategiat neljään eri luokkaan. Luokittelun apuna olen käyttänyt muun muassa pragmaattisten adaptaatioiden kategorisointia (ks. Vehmas-Lehto

1999; Chesterman 2016) sekä Ritva Leppihalmeen (2001) kategorioita kulttuurisidonnaisten elementtien kääntämisestä. Pragmaattiset adaptaatiot tai pragmaattiset muutokset liittyvät sellaisiin kohtiin lähdetekstissä, joita ei voi kääntää sellaisenaan, koska ne eivät toimi kohdekielessä. Tällaiset kohdat tuleekin muokata kohdekieleen tai -kulttuuriin sopivaksi. (Vehmas-Lehto 1999, 99–100.) Näistä adaptaatioista Vehmas-Lehto (mts. 100) mainitsee lisäyksen, poiston, korvauksen tai järjestyksen muutoksen. Leppihalmeen kategorioista taas vastaavat ovat vierassana, käännöslaina, kulttuurinen adaptaatio, tarkennus, lisäys ja poisjättäminen.

Kategoriat syntyivät luonnollisesti lähdetekstin ja käännöksen luettuani, ja ne oli lisäksi helppo pohjauttaa aiemmin käytettyihin kategorioihin käännöstieteen tutkimuksessa. Kategoriat, joihin päädyin jakamaan kirjassa esiintyneet puhuttelumuodot ovat siis lähdetekstin puhuttelumuodon sellaisenaan säilyttäminen tekstissä eli **säilytys**, puhuttelumuodon **korvaus** tai **kääntäminen**, puhuttelumuodon poistaminen kohdetekstistä eli **poisto** sekä puhuttelumuodon lisääminen kohdetekstiin eli **lisäys**. Osa puhuttelumuodoista ei tietenkään täysin osunut vain yhteen kategoriaan, ja aineistosta löytyi muutamakin tapaus, jossa oli käytetty useampaa eri käännösstrategiaa. Pohtiessani sitä, miksi kääntäjä on valinnut juuri jonkun tietyn käännösstrategian, pohdin myös puhuttelumuodon funktiota lähdetekstissä ja sitä, kuinka se saattaa vaikuttaa käännösstrategian valintaan.

Tutkimukseni on laadullinen, enkä ole esimerkiksi laskenut, kuinka monta puhuttelumuotoa lähdetekstistä tai käännöksestä löytyy. Mainitsen kuitenkin yleisesti, onko esimerkiksi jotakin puhuttelumuotoa tai käännösstrategiaa käytetty erityisen paljon tai erityisen vähän. Muuten puhuttelumuotojen laskeminen olisi käynyt todella hankalaksi, sillä käännöksessä puhuttelupronomineja on todella paljon. Tällöin joka ikisen *sinä*- tai *te*-pronominin laskeminen olisi tuntunut hieman turhalta. Olen enemmänkin kiinnostunut siitä, minkälaisia käännösstrategioita on käytetty ja miksi, kuin siitä, montako kertaa joku tietty puhuttelusana esiintyy lähdetekstissä ja vastaavasti käännöksessä.

Aineiston analysoinnissa vertailen keskenään lähde- ja kohdekielisiä puhuttelumuotoja. Tämän lisäksi käytän hyväkseni diskurssianalyysin näkökulmia erityisesti analysoidakseni sitä, miten henkilöhahmojen väliset suhteet saattavat muuttua tai tulla esimerkiksi eksplisiittisemmiksi käännöksessä käytettyjen puhuttelumuotojen käännösstrategioiden vuoksi.

Diskurssintutkimuksen ajatuksena on, etteivät merkitys ja toiminta liity yksin kielen rakenteeseen ja muotoon, vaan tarvitaan lisäksi kontekstin eli kielenkäyttäjien, tilanteen, ajan ja paikan tarkastelua. Lisäksi on tärkeää, ettei ole olemassa yhtä ainoaa pysyvää merkitystä, vaan merkitykset voivat muuttua, ja kieltä voidaan käyttää eri merkityksissä eri tilanteissa. Lisäksi nämä merkitykset syntyvät joka käyttötilanteessa uudelleen. Diskurssintutkimuksen mukaan todellisuus rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, ja siinä tärkeässä roolissa ovat kieli ja muut semioottiset merkkijärjestelmät. Kielenkäyttö ei siis ole pelkästään kielellistä vaan myös sosiaalista toimintaa. (Pietikäinen & Mäntynen 2009.)

Diskurssintutkimus tarkastelee, mitä vaikutuksia kielellä on käyttäjiinsä, käyttäjillä kieleensä, miten kieli toimii ja miten sitä käytetään eri tilanteissa. Sari Pietikäinen ja Anne Mäntynen (2009) mainitsevat diskurssintutkimuksen nojautuvan funktionaaliseen kielikäsitteeseen, jonka mukaan kielelliset merkitykset ovat tilannesidonnaisia ja syntyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kielen käyttäjällä on näin mahdollisuus valita, miten hän käyttää kieltä missäkin tilanteessa.

Tärkeänä näkökulmana diskurssintutkimuksessa on myös se, että koska maailma on osittain kielen avulla rakennettu, ihmisten tekemät valinnat muokkaavat maailmassa olevia järjestelmiä ja rakentavat lisäksi yhteisöllisiä identiteettejä ja sosiaalisia suhteita. Tämän vuoksi kielellä on myös valtaa. Koska jokaisen mikrotason valinnan voi nähdä olevan osa laajempaa kokonaisuutta, yksikin sananvalinta saattaa vihjata laajempaan tapaan merkityksellistää maailmaa. (mt.)

Kaikki edellä esitetyt ajatukset nivoutuvat mielestäni tärkeällä tavalla tutkimusaiheeni ympärille, sillä kohteliaisuus ja puhuttelu ovat nimenomaan sekä kielellisiä että sosiaalisia ilmiöitä, ja niitä täytyy tutkia yhdessä jättämättä kumpaakaan huomioimatta. Jo itse puhuttelumuotojen kääntämisen tutkiminen on kiinnostavaa, mutta siitä tulee vielä mielenkiintoisempaa, kun analyysiin liitetään kielenkäytön tilanteen konteksti sekä kaikki puhuttelumuotojen kantamat sosiaaliset ja kulttuuriset konnotaatiot juuri tässä aineistossa ja niissä kohdissa, joissa puhuttelusanat ja -pronominit esiintyvät. Lisäksi voi ajatella, että puhuttelukäytännöt nimenomaan muokkaavat ihmisten välisiä sosiaalisia suhteita ja esittelevät useimmiten valtasuhteita ihmisten välillä.

Käytännössä luin ensin kirjan käännöksen ja vasta sen jälkeen lähdetekstin. Tämä ei ollut suoranaisesti tahallinen valinta, mutta oli mielenkiintoista lähteä analysoimaan käännöksen ja

lähdetekstin eroja, kun oli ensiksi lukenut käännöksen. Luin siis ensin käännöksen läpi ja merkitsin ylös kaikki puhuttelusanat ja puhuttelupronominit, joita kirjassa oli käytetty. Rajasin tutkimukseni kirjan dialogiin, jossa kaikki puhuttelu tapahtui. Tämän jälkeen luin lähdetekstin ja etsin sieltä vastaavat puhuttelumuodot. Kiinnitin erityistä huomiota siihen, puuttuiko jostakin jokin puhuttelusana ja siihen, löytyikö lähdetekstistä jonkinlaisia vihjeitä, joiden perusteella kääntäjä oli alun perin päättänyt käyttää puhuttelupronomineja käännöksessä. Tämän jälkeen kävin vielä läpi puhuttelupronominit uudelleen ja katsoin, pysyvätkö ne muuttumattomina läpi kirjan eri henkilöiden välillä. Koska aineistosta löytyi kohta, jossa puhuttelupronomini muuttuu, kiinnitin erityistä huomiota tähän kohtaan ja sen kontekstiin. Otin ylös sivunumerot, joiden välillä muutos tapahtuu.

Tämän jälkeen kokosin kaikki puhuttelusanat Excel-tiedostoon tarkastellakseni, minkälaisia käännösratkaisuja kääntäjä oli tehnyt. Jaottelin puhuttelusanat sen mukaan, oliko ne jätetty käännökseen muuttamattomina, käännetty tai jätetty kokonaan käännöksestä pois. Aineiston analyysissä luokittelin puhuttelusanat edelleen niiden luonteen mukaan enimmäkseen nähdäkseni trendejä ja jotta analyysin lukeminen olisi helpompaa. Nämä luokat syntyivät myös sen mukaan, minkälaisia havaintoja tein aineistostani: erisnimet, tittelit ja arvonimet, sukulaisuussanat, hellittely- ja haukkumanimet sekä yleiset substantiivit, joita käytettiin puhuttelusanoina.

Puhuttelupronominien kohdalla huomioin kohdat, joissa sinutellaan tai teititellään. Merkitsin myös vastaavat kohdat lähdetekstistä, ja kirjasin nämäkin ylös Exceliin. Puhuttelupronominit jaottelin kolmeen eri kategoriaan Brownin ja Gilmanin (1960) teorian mukaan: vastavuoroiseen puhutteluun, vastavuorottomaan puhutteluun sekä puhuttelumuotoon, jossa puhuttelupronomini vaihtuu kesken tarinan. Tämän jälkeen pohdin mahdollisia syitä kääntäjän päätökselle käyttää tiettyjä puhuttelupronomineja tietyissä tilanteissa. Pohdin esimerkiksi lähdetekstissä esiintyneitä puhuttelusanoja ja niiden vaikutusta näihin valintoihin, mutta myöskin kirjan kontekstia ja henkilöhahmojen välisiä suhteita. Erityisen mielenkiintoiseksi osoittautui tapaus, jossa puhuttelupronomini vaihtui kesken tarinan. Tämän vuoksi jouduin myös tulkitsemaan ja analysoimaan näiden kahden henkilöhahmon välistä suhdetta syvemmin: minkä takia puhuttelupronomini vaihtuu juuri tietyssä kohtaa kirjaa eikä vaikkapa viisi sivua myöhemmin? Tämä vaati lisäksi tarinan analysointia – mitä juuri tässä kohtaa tarinaa oikein tapahtuu?

5 Aineiston analyysi

Esittelen tässä luvussa aineistostani löytyneitä puhuttelukäytäntöjä, eli puhuttelusanoja ja puhuttelupronomineja ja niiden käännösvastineita. Tutkimassani aineistossa esiintyi puhuttelusanoista erisnimiä, sukulaisuussanoja, titteleitä, hellittely- ja haukkumanimiä, sekä geneerisempiä puhuttelusanoja, jotka liittyvät sukupuoleen. Suomennokseen oli lisäksi lisätty puhuttelupronomineja, eli *you* pronomini oli suomennettu joko sinutteleksi tai teitittelyksi.

Jaottelen analysoimani puhuttelukäytännöt sen mukaan, onko ne säilytetty käännöksessä sellaisenaan, käännetty tai korvattu suomenkielisellä termillä, poistettu käännöksestä kokonaan vai lisätty käännökseen. Osa aineistossani esiintyneistä puhuttelusanoista kuului useampaan kuin yhteen kategoriaan esimerkiksi silloin, kun vain osa nimestä oli käännetty. Tällaisten tapausten kohdalla käytin omaa harkintaa siinä, mihin kategoriaan ne kuuluvat, sillä en nähnyt syytä lisätä kategorioihin esimerkiksi osakäännöstä, koska tällaisia tapauksia oli kirjassa vain muutama.

Lisäys-kategorian alla erottelen havainnot vielä Gilmanin ja Brownin (ks. Gilman & Brown 1960) kategorioihin sen mukaan, onko puhuttelupronominia käytetty vastavuoroisesti (symmetrisesti) vai vastavuorottomasti (asymmetrisesti). Lisäksi lisäsin ehkä mielenkiintoisimmaksi kategoriaksi sellaisen, jossa puhuttelu muuttuu kesken kaiken vastavuorottomasta vastavuoroiseksi. Analysoin näiden kategorioiden valossa henkilöhahmojen välisiä suhteita ja sitä, miten ne ehkä muuttuvat lähdetekstistä, kun suhde esitetään käännöksessä kielellisesti eksplisiittisemmin kuin alkutextissä. Puhuttelupronominien kohdalla esittelen myös kontekstia, jossa nämä pronominit esiintyvät havainnollistaakseni, minkälaisesta suhteesta on kyse. Näissä tapauksissa olen käyttänyt lihavointia erottaakseni puhuttelupronominin sen kontekstista, eikä lihavointia siis esiinny lähdetekstissä.

En ole täysin varma, onko lisäys kategoriana täysin kuvaileva puhuttelupronomineja tarkastellessa. Toisaalta ne on todellakin lisätty käännökseen, ja ne tuovat käännökseen jotakin uutta, mitä lähdetekstissä ei välttämättä ole niin eksplisiittisesti kerrottu. Lisäystä kuvailevampi termi voisikin olla eksplikointi, jossa käännettäessä lähdetekstin sanan merkitystä on laajennettu tai kohdetekstissä on käytetty eksplisiittisempää ilmausta. Toisaalta lähdetekstissäkin esiintyy puhuttelupronomini *you*, ja jos kääntäjä olisi kääntänyt kaikki esiintymät vain yhdellä tapaa esimerkiksi sinutteleksi, ei lisäyksestä voisi mielestäni puhua.

Kysymys kuuluukin, voiko pelkästään sinuttelun käyttöä pitää enää kääntäjän valintana, varsinkin kun tänä päivänä nykyaikaan sijoittuvassa suomenkielisessä kirjallisuudessa teitittelyä käytetään yhä harvemmin. Toisaalta *you*-pronominille on kuitenkin kaksi käännöstä, ja näin ollen olisi helppo argumentoida, että kääntäjän on aina valittava niistä toinen.

Pohdin lisäksi hieman puhuttelusanojen funktioita kirjassa niiden käännösten osalta: voisivatko puhuttelusanojen eri funktiot vaikuttaa siihen, mitkä niistä tulevat käännetyiksi ja mitkä eivät. Tämän vuoksi esittelen joitakin puhuttelusanoja, esimerkiksi etunimiä, niiden kontekstissa. Myös näissä esimerkeissä käytetyt lihavoinnit ovat omiani.

Esimerkeissä esiintyvät lyhenteet THT ja O, jotka viittaavat siis *The Handmaid's Taleen* eli lähdetekstiin ja kohdetekstiin *Orjattaresi*.

Yksi hypoteeseistani on, että koska käännöksessä on käytetty puhuttelupronomineja, on lähdetekstissä luultavasti käytetty myös paljon amerikanenglannille tyypillisiä puhuttelusanoja, jotka ovat vihjanneet kääntäjälle jotakin henkilöhahmojen välisistä suhteista. Näin kääntäjä olisi saanut eksplisiittisen vihjauksen suhteista ja hänen valintansa käyttää puhuttelupronomineja käännöksessä olisi erittäin ymmärrettävää.

5.1 Säilyttäminen

Ensimmäinen kategoria on säilytys, ja siihen kuuluvat kääntäjän ratkaisut, joissa lähdetekstissä ollut puhuttelusana on säilytetty käännöksessä sellaisenaan. Tällaisia sanoja ovat erisnimet ja tarkemmin etunimet, mutta eivät suinkaan kaikki niistä (ks. luku 5.2).

Taulukko 1: Käännöksessä sellaisenaan säilytetyt puhuttelusanat

Lähdeteksti	Käännös
Luke	Luke
Moir	Moir
Janine	Janine

Kuten Ainiala ym. (ks. 2008) mainitsivat, yleensä fiktiiviset nimet, joita käytetään myös reaali maailmassa, mutta jotka eivät viittaa oikeisiin ihmisiin jäävät helposti kääntämättä. Näin on käynyt tässäkin tapauksessa, kuten taulukosta 1 voi huomata. Kirjassa esiintyvät nimet kuten *Luke* tai *Moir* voidaankin sitoa helposti yhdysvaltalaiseen kulttuuriin, ja koska kirja sijoittuu tulevaisuuden Yhdysvaltoihin, on nimien jättäminen sellaisenaan käännökseen perusteltua. Suomalainen lukija tuntee luultavasti tätä kyseistä kulttuuria ja ymmärtää tarinan sijoittuvan sinne. Tämän takia olisi hieman omituista lähteä muuttamaan henkilöhahmojen nimiä joksikin

muiksi, esimerkiksi selvästi suomenkielisiksi nimiksi. Paikalliset nimet tuovat lisäksi käännökseen autenttista tunnelmaa. Etunimien jättäminen käännökseen sellaisinaan tuo osaltaan käännökseen myös vieraannuttavaa tuntua: lukija tietää lukevansa kirjaa, joka sijoittuu johonkin toiseen kulttuuriin.

Kirja on lisäksi selkeästi aikuisille suunnattu, ja yleensä aikuisten kirjallisuudessa erisnimiä käännetään harvoin, koska aikuisilla on enemmän tietoa vieraista kulttuureista. Toisaalta nimet eivät myöskään ole erityisen semanttisesti läpinäkyviä (ks. Ainiala ym. 2008), eli niiden merkitykset eivät välttämättä aukea edes aikuiselle, joka lukee lähdetekstiä. Toisaalta voidaan pohtia, onko kaikilla kaunokirjallisuudessa esiintyvillä nimillä aina jonkinlainen funktio ja merkitys. Tuskin nimet ovat täysin sattumanvaraisesti valittuja, vaikka ne eivät näennäisesti tarkoittaisivatkaan mitään. Nimet kertovat kuitenkin aina jotain kantajastaan. Tässä kontekstissa olisi kuitenkin ehkä oletettavaa, että nimet vain sitovat henkilöahmot tiettyyn kulttuuriin ja aikakauteen. Tällöin kääntäjän on helpompi pitää hahmot kulttuurissaan kuin keksiä uusia suomalaisia nimiä, jotka saattaisivat jollain tavalla kantaa samanlaisia konnotaatioita kuin lähdetekstin nimet.

Toisaalta suomen kielessä ja kulttuurissa ei ole tapana puhutella ihmisiä etunimellä kovinkaan paljon, ellei puhuttelusanan käytöllä ole jotakin erityistä syytä, esimerkiksi kiinnittääkseen toisen huomion. Myös tämä tuo käännökseen vieraan tuntua: etunimiä käytetään puhuttelussa yhtä paljon kuin lähdetekstissäkin. Toisaalta on myös otettava huomioon konteksti, jossa näitä puhuttelusanoja käytetään.

Esimerkki 1. Painan suuni punaiselle reiälle. **Moira?** minä kuiskaan.
Sinäkö se olet? hän kysyy.
(O s. 111)

Esimerkissä 1 esiintyvässä kohtauksessa Frediläinen etsii Moiraa vessoista ja tarkistaa, onko viereisessä kopissa oleva ihminen todellakin Moira. Tällöin nimen käyttö ja sen säilyttäminen käännöksessä on ymmärrettävää. Frediläinen ei ole varma vessassa olevan henkilön identiteetistä, joten hän kutsuu tätä nimeltä.

Esimerkki 2. **Luke**, minä sanon. Hän ei vastaa. Ehkei hän kuule minua.
(O s. 113)

Esimerkissä kaksi on nimenomaan kyse huomion kiinnittämisestä: Luke on samassa huoneessa Frediläisen kanssa, mutta ei katso tätä päin. Frediläinen sanoo hänen nimensä saadakseen hänen huomionsa.

Esimerkki 3. -Puehan nyt päällesi, **Janine**, Alma sanoi Janinen valkoiselle selälle.
(O s. 308)

Tämä on kohtauksista ainoa, jossa nimellä ei sinänsä ole huomiota kiinnittävää funktiota, vaan sitä käytetään luultavasti osoittamaan sanansa tietylle henkilölle. Tällainen nimen käyttö puhuttelusanana ei ole suomalaisessa kulttuurissa kovinkaan yleistä, joten tässä kohtaa nimen säilyttäminen saattaa vieraannuttaa lukijaa. On kuitenkin myös ymmärrettävää, että kääntäjä ei mielellään poista nimellä puhuttelua, varsinkaan kun sitä ei näytä olevan kirjassa kovinkaan runsaasti. Tällöin pari puhuttelusanana käytettyä nimeä eivät erotu liikaa suomalaiselle kohdetekstin lukijalle, joka ei ole välttämättä tottunut nimien toisteluun.

5.2 Korvaaminen

Koska korvauksia tai käännöksiä on tutkimassani aineistossa huomattavasti eniten, jaottelen ne vielä puhuttelusanan luonteen mukaan eri kategorioihin: titteleiksi tai arvonimiksi, haukkuma- tai hellittelynimiksi, sukulaisuussanoiksi sekä yleisiin substantiiveihin, joita käytetään puhuttelusanoina.

5.2.1 Käännetyt tai korvatut tittelit ja arvonimet

Kirjassa esiintyy vain muutama titteli tai arvonimi.

Taulukko 2: Käännetyt tai korvatut tittelit ja arvonimet

Lähdeteksti	Käännös
Ma'am	rouva
Sir	herra

Kuten taulukosta 2 voi huomata, ainoat kirjassa käytetyt arvonimet tai tittelit ovat *Ma'am*, käännettynä *rouvaksi* ja *Sir*, joka on käänntynyt *herraksi*. *Sir*-puhuttelusananaa on itse asiassa käytetty lähdetekstissä vain kaksi kertaa ja niistäkin toinen on poistettu käännöksestä. (ks. osio 5.3)

Molemmat käännöksistä ovat suhteellisen suoraviivaisia. Kuitenkin kuten esimerkiksi Lappalainen (2015) on maininnut, sanat *herra* ja *rouva* eivät ole kovinkaan yleisiä suomen kielessä, kun taas sellaisia puhuttelusanoina kuin *Sir* ja *Ma'am* käytetään amerikanenglannissa edelleen yleisesti. Ne voivat kuvata kohteliaisuutta tai toisen aseman huomioonottamista, aivan kuten tässäkin kontekstissa on tehty.

Muun muassa Frediläinen kutsuu komentajansa vaimoa puhuttelusanalla *Ma'am*, kunnes tämä kieltää sen. Puhuttelusanan funktio onkin luultavasti osoittaa, että Frediläinen ymmärtää

asemansa perheessä ja haluaa olla kohtelias vaimoa kohtaan. Sen lisäksi, että kääntäjä on käyttänyt *rouva* puhuttelusanaa, Frediläinen myös teittellee vaimoa. Tämä tuo heidän välillään olevaa valtasuhdetta hieman enemmän esille. Kuitenkaan sanaa *rouva* ei myöskään käytetä kirjassa kovinkaan paljoa, jolloin sen esiintymistiheyden vuoksi on ymmärrettävää, että sitä ei ole jätetty käännöksestä pois. *Rouva*-puhuttelusana vaikuttaisi kuitenkin olevan suhteellisen yleinen varsinkin vanhemmassa suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa. Näin ollen lukija ymmärtää sen käyttökontekstin ja tärkeintä onkin sen funktio: esittää lukijalle, että komentajan vaimo on jollakin tavalla ylemmässä asemassa kuin Frediläinen tai että Frediläinen haluaa olla kohtelias vaimoa kohtaan.

Kuten aiemmin mainitsin, Frediläinen käyttää lähdetekstissä sanaa *Ma'am*, kunnes vaimo kieltää sen käytön sanomalla ”*Äläkä rouvittele minua, ethän sinä mikään martta ole*” (O s. 30). Tämän jälkeen Frediläinen lipsauttaa sanan vielä pari kertaa (ja nämä on käännetty), mutta lopettaa sitten kokonaan. Käännöksessä Frediläinen kuitenkin jatkaa komentajan vaimon teittelyä koko tarinan ajan, mikä on mielestäni mielenkiintoinen ratkaisu. Kääntäjä olisi voinut siirtyä teittelystä sinutteluun osoittaakseen myös suomennoksessa, että Frediläinen ymmärtää kohteliaan puhuttelumuodon olevan turha. Voidaan kuitenkin pohtia, onko sanalla *rouva* ja teittelyllä erilainen konnotaatio, vai voiko niiden ajatella esittävän kohteliaisuutta tai valtasuhteiden huomioimista eri keinoilla.

Sir-sanan käännös *herra* on myöskin suoraviivainen, ja vaikka sitä ei yleisesti käytetä suomalaisessa kulttuurissa, se on aika yleinen käännös kaunokirjallisuudessa. Koska *Sir* ei myöskään esiinny lähdetekstissä kuin muutaman kerran, olisi sen poistaminen käännöksestä kokonaan turhaa. Kohdissa, joissa *Sir*-sanaa on käytetty ei käytetä lainkaan *you*-pronominia, joten käännöksessä sitä ei ole voitu korvata teittelyllä, joka saattaisi ajaa saman asian. *Sir*-sanan funktio on kuitenkin tässä kontekstissa samanlainen kuin *Ma'am*-sanan: se esittelee hahmojen välisiä suhteita. Vaikka *herra*-sanalla saattaa olla erilaisia konnotaatioita kuin *Sir*-sanalla, ja vaikka sitä ei yleisesti käytetäkään suomen kielessä, on sillä erityinen tehtävä, ja näin ollen sen poistaminen ei tuntuisi järkevältä.

Analyysissä selvisi myös, että hypoteesini ei tietyltä osin lopulta pitänytkään paikkaansa: arvonimiä ja titteleitä ei käytetä lähdetekstissä kovinkaan paljon. Jos niitä olisi käytetty enemmän, esimerkiksi jos Frediläinen puhuttelisi komentajaa sanalla *Sir* koko kirjan ajan, olisi helppo ymmärtää, miksi käännöksessä on päädytty teittelyyn.

5.2.2 Käännetyt tai korvatut haukkuma- ja hellittelynimet

Kaikki aineistossani esiintyvät haukkuma- ja hellittelynimet on käännetty. Päätös on ymmärrettävä, sillä tällaisilla puhuttelusanoilla on aina erilaisia konnotaatioita ja funktioita.

Taulukko 3: Käännetyt tai korvatut hellittely- ja haukkumanimet

Lähdeteksti	Käännös
honey	kultamuru
fair little one	pikkuiseni
dear	kultaseni
chauvinist pig	sovinistisika
crybaby	itkupilli
slut	lutka
bitch	narttu

Taulukkoa 3 tarkastellessa huomaa, että hellittelynimiä on käytetty aineistossa vähän, ja niitä löytyikin vain muutamia. Kaikki niistä on säilytetty käännöksessä, mutta käännetty tietysti lähimmillä käännösvastineilla. *Honey*-sanon käännös *kultamuru* on aika suoraviivainen: tietysti sanalla olisi montakin eri käännösvastinetta, mutta *kultamuru* tuo puhuttelun hyvin suomen kielen kontekstiin. Hellittelynimessä säilyy myös tietyllä tavalla lähdetekstin puhuttelusanan vihjaus ruokaan, sillä *honey*:n kirjaimellinen käännös on hunaja ja *muru*:lla voidaan viitata esimerkiksi ruuanmuruihin.

Fair little one puhuttelu taas saattaa herättää enemmän konnotaatioita. Komentaja puhuttelee Frediläistä siksi sen jälkeen, kun heidän suhteensa muuttuu intiimiksi. Olettaisin näkeväni *fair little one* -ilmaisua käytettävän enemmänkin pienestä lapsesta puhuttaessa, joten siinä merkityksessä *pikkuiseni* käännösvastine on erittäin hyvä vaihtoehto. Käännöksellä on samoja konnotaatioita: sitä voidaan käyttää yleisesti hellyttelynimenä, mutta sitä käytetään usein, kun puhutellaan pientä lasta. Mielenkiintoista on myös omistusmuodon lisääminen käännökseen: *pikkuiseni*, eikä pelkästään *pikkuinen*. Tämä saattaisi vihjata omistajuuteen, joka on hyvä lisä käännöksessä, kun ottaa huomioon kirjan tapahtumien kontekstin. *Fair*-sana ilmauksen alusta taas näyttää pudonneen käännöksestä kokonaan pois. Se voisi kääntyä esimerkiksi *kauniiksi* tai *viehekeäksi*.

Haukkumanimien kohdalla aineistosta löytyi esimerkiksi eläimiin ja seksuaalisuuteen viittaavia haukkumasanoja, jotka ovat molemmat erittäin yleisiä sekä suomen että englannin kielessä. Myös näiden puhuttelusanojen käännökset ovat mielestäni suoraviivaisia. *Chauvinist* ja *pig*

sanat esiintyvät usein yhdessä ja samoin niiden käännösvastine *sovinistisika*. *Crybaby* ja *itkupilli* ovat samaten molemmat erittäin yleisesti käytössä halventavina puhuttelusanoina. Näin ollen kääntäjällä ei ole mitään syytä kääntää sanoja millään muulla tavalla, koska lukija ymmärtää ja tunnistaa puhuttelusanat suomen kulttuurissa esiintyviksi. Lisäksi näiden sanojen konnotaatiot säilyvät ennallaan, joten lukija saa saman kokemuksen kuin lähdetekstin lukija.

Lisäksi aineistosta löytyi kaksi haukkumanimeä, jotka liittyvät erityisesti naisen seksuaalisuuteen ja jotka ovat molemmat todella yleisessä käytössä, eli *slut* ja *bitch*. Näiden käännösvastineina ovat *lutka* ja *narttu*. Tietysti molemmille haukkumasanoille olisi ollut muitakin käännösvastineita, mutta esimerkiksi *bitch* ja *narttu* viittaavat molemmat naiseuden lisäksi myös eläimeen, joten käännösvastineessa säilyy samanlainen konnotaatio kuin lähdetekstissä. Seksuaalisuuteen tai naiseuteen liittyvät haukkumanimet ovat kiinnostavia tietysti myös kontekstinsa puolesta: komentajan vaimo osoittaa ne Frediläiselle, kun saa tietää Frediläisen ja miehensä suhteesta.

Koska hellittely- ja haukkumanimiä esiintyy yhtä lailla suomessa kuin englannissakin, ei niiden karsimiselle olisi järkevää syytä. Kaikilla aineistossa esiintyvillä puhuttelusanoilla on jokin funktio tekstissä ja tärkein niistä on ehkä se, että ne tuovat esille henkilöhahmojen välisiä suhteita. Hellittelynimet puhuttelusanoina tuovat esiin komentajan lämpimät tunteet Frediläistä kohtaan ja vihjaavat, ettei tämä pidä häntä pelkästään orjattarenaan. Hellittelynimet korostavat tätä suhdetta. Haukkumanimien funktioina on taas halventaa henkilöhahmoja ja samalla myös havainnollistaa suhdetta esimerkiksi komentajan vaimon ja Frediläisen välillä.

5.2.3 Käännetyt tai korvatut sukulaisuussanat

Myös sukulaisuussanoja löytyi aineistosta vain kaksi. Nämä olivat *Mother* ja *Aunt Lydia*, jotka molemmat on käännetty.

Taulukko 4: Korvatut tai käännetyt sukulaisuussanat

Lähdeteksti	Käännös
Mother	äiti
Aunt Lydia	Lydia-täti

Taulukossa 4 esitellään siis sukulaisuussanojen käännösvastineita. *Mother*-sukulaisuussanan käyttö lähdetekstissä osoittaa henkilöiden välisiä suhteita ja kertoo lukijalle, että tämä kyseinen henkilö, johon viitataan, on Frediläisen äiti. *Äiti* on tietysti suoraviivainen käännös sanalle *Mother*, mutta suomen kielessä voisi ajatella olevan muitakin käännösvastineita sanalle,

esimerkiksi *äiskä* tai *mutsi*. Kontekstia ajatellen nämä käännökset olisivat kuitenkin kuulostaneet liiankin puhekielisiltä. Lähdetekstissä on kuitenkin nimenomaan käytetty koko sanaa *Mother*, eikä esimerkiksi lyhyempää muotoa *mom* tai lempinimenomaista *mommy*. Lähdetekstissä *Mother*-sanan ensimmäinen kirjain on kirjoitettu isolla kirjaimella niin kuin amerikanenglannissa on tapana (ks. Gramley & Pätzold 1992), eli sitä käytetään erisnimen omaisesti. Suomessa tällainen ei ole tapana, joten iso kirjain jää *äiti*-sanasta pois. *Äiti*-sanaa käytetään, kun Frediläinen sanoo äidilleen: *Älähän nyt, äiti*, kun äiti alkaa haastamaan riitaa Frediläisen miehen kanssa. Kohtauksessa Frediläinen siis ikään kuin rauhoittelee äitiään ja pyytää häntä lopettamaan. Voisi siis ehkä ajatella, että Frediläinen käyttää puhuttelusanaa hellittelynimen omaisesti pehmitelläkseen äitiään. Näin ollen puhuttelusanan säilyttäminen käänöksessä on tarkoituksenmukaista, sillä myös kohdetekstin lukija ymmärtää, mikä *äiti*-sanan käytön tarkoitus on. Toisaalta *äiti*-puhuttelusanaa käytetään myös suomen kielessä, vaikkakaan ei niin paljon kuin englannissa. Tämän vuoksi se ei myöskään erotu tekstistä tai vieraannuta lukijaansa ajattelemaan, että tarina sijoittuu toiseen kulttuuriin.

Aunt Lydia taas sisältää sukulaisuussanan ja erisnimen, ja se esiintyy kirjassa usein. Sen käänös on *Lydia-täti*. Tätä voisi myös pitää Ainialan ym. (2008) mukaan osakäännöksenä, sillä erisnimi on jätetty sellaisekseen, mutta sukulaisuussana on käännetty. Lähdetekstissä sukulaisuussana toimii tittelinomaisena puhuttelusananana, koska sitä käytetään aina yhdessä erisnimen kanssa. Sen vuoksi *Aunt* on myös kirjoitettu isolla alkukirjaimella. Samoin kuin edellisessä esimerkissä, suomessa isoa alkukirjainta ei käytetä sukulaisuussanojen kanssa. Lisäksi käänöksessä sanat ovat vaihtaneet paikkaa ja yhdistetty väliviivalla, niin kuin suomen kielen konventioiden mukaan on tapana. Koska *Aunt*-sanalla on tietty merkitys ja konnotaatio, käänöksessäkin on haluttu nostaa näitä samoja tunteita käyttämällä suomenkielistä käänösvastinetta. *Täti* on kirjassa ironisesti käytetty puhuttelusana, sillä ensinnäkään tädit eivät ole kenenkään oikeita tätejä, ja toisekseen *täti*-sanan herättämät konnotaatiot, esimerkiksi ajatukset lämpimästä ja huolehtivasta ihmisestä, eivät todellakaan pidä paikkaansa näiden naisten osalta. Tämän vuoksi on tärkeää, että myös käänöksen lukijalla herää sanasta samanlaiset konnotaatiot. Lisäksi kummassakaan kielessä sana ei välttämättä viittaa pelkästään verisukulaisiin, vaan sitä voidaan käyttää puhuttelemaan vaikkapa vain läheistä vanhempaa naishenkilöä. Myöskään käänöksen lukija ei siis saa virheellistä kuvaa siitä, että *Lydia-täti* olisi oikeasti sukua kirjan orjattarille sanan *täti* perusteella.

Lydia-erisnimen kääntämättä jättäminen on taas ymmärrettävää, sillä se on fiktiivinen mutta myös oikeassa elämässä esiintyvä nimi. Näin ollen lukija tunnistaa sen tiettyyn kulttuuriseen kontekstiin kuuluvaksi.

5.2.4 Käännetyt tai korvatut erisnimet

Käännettyjä erisnimiä löytyi myös aineistostani muutama, mutta nämä voisi itse asiassa paremminkin laskea taas ”osakäännös”-kategoriaan, sillä koko nimeä ei ole käännetty.

Taulukko 5: Korvatut tai käännetyt erisnimet

Lähdeteksti	Käännös
Offred	Frediläinen
Ofwayne	Waynelainen
Ofcharles	Charlesilainen

Kaikki osaksi käännetyt tai korvatut nimet ovat kirjassa esiintyvien orjattarien nimiä. Orjattarien pitää kirjassa luopua omista nimistään ja ottaa tilalle heidän komentajansa etunimeen viittaava nimi, joka englanniksi alkaa etuliitteellä *Of*-, ja suomeksi tämä on käännetty päätteellä *-läinen* tai *-lainen*, kuten taulukosta 5 näkyy. Nimen toinen osa tulee siis komentajan etunimestä. Tällaiset nimet viittaavat selkeästi esimerkiksi entisiin orjanimiin, joilla myöskin viitattiin siihen ihmiseen, kenelle orja kuului. Kirjassa iso teema onkin, että kun jonkun oma nimi poistetaan tai sitä ei saa enää käyttää, myös heidän identiteettinsä on uhattuna. Uuden nimen antaminen havainnollistaa orjattarien voimattomuutta ja alhaista asemaa Gileadin yhteiskunnassa. Siksi nimet ovatkin todella tärkeitä ja mielenkiintoinen analyysin kohde.

Lähdetekstissä esiintyvä *Of* -etuliite on genetiivi ja viittaa siis selkeästi siihen, että orjattaret kuuluvat jollekin komentajalle. Tämä luo kirjan lukijalle heti mielikuvia luultavasti liittyen juuri orjuuteen ja ihmisten identiteettien poistamiseen. Tämän vuoksi tällaisten nimien (ainakin osittainen) kääntäminen on erittäin tärkeää. Myös kohdekielisen tekstin lukijan täytyy ymmärtää, miten huonossa asemassa orjattaret ovat yhteiskunnassa. Nimet vahvistavat tätä ajatusta.

Kääntäjä on käyttänyt etuliitteen tilalla suomen kielen *johtamista* eli sananmuodostuskeinoa, jossa johdos muodostetaan kantavartalosta johtimen avulla (Tieteen termipankki 2020c). Kääntäjä on siis lisännyt nimen perään johtimen *-läinen* tai *-lainen* riippuen siitä, onko nimessä takavokaaleita vai ei. Lisäksi jos erisnimi päättyy konsonanttiin, on siihen liitetty vielä *-i*- väliin suomen kielen kielioppisääntöjen mukaan. Näin ollen *Offred*-nimestä on tullut *Frediläinen*,

koska *Fred* loppuu konsonanttiin ja siinä on välivokaali. *Ofcharles* taas on kääntynyt *Charlesilaiseksi*, sillä se loppuu konsonanttiin ja siinä on takavokaali. *Ofwayne* on taas kääntynyt *Waynelaiseksi*, näennäisesti kielioppisääntöjen vastaisesti, koska nimessä on ääneen lausuttaessa välivokaali. Voi olla, että kääntäjä on tässä tapauksessa katsonut vain nimen kirjoitusasua. Lisäksi voi hyvin olla, että kirjan käännöksen ilmestyttyä vuonna 1986 ei vielä ollut olemassa kovinkaan selkeitä ohjeita ulkomaalaisten nimien kanssa käytettävistä johtimista. Eihän Wayne-nimen lausuminenkaan välttämättä ollut 80-luvulla mitenkään itsestään selvää, kun altistuminen yhdysvaltalaiselle kulttuurille ei ollut vielä kovinkaan suurta.

-läinen johdin voi suomen kielessä viitata esimerkiksi johonkin henkilöön, asemaan tai toimeen (esimerkiksi *eläke - eläkeläinen*). Lisäksi johdinta käytetään viittaamaan johonkin paikkaan tai yhteisöön kuulumiseen, erityisesti asukkaannimityksiin (*Suomi - suomalainen*). Se voi myös tarkoittaa jonkin asian kaltaista asiaa (esimerkiksi *muu - muunlainen*). Suoraan käännettynä *Of-* olisi voinut viitata genetiiviin, jolloin käännös olisi voinut olla esimerkiksi *Fredin*. Toisaalta on hyvä pohtia myös nimen soljuvuutta ja sitä, miltä se kuulostaa ääneen lausuttuna. Tarkoituksena ei ole kritisoida tässä kääntäjää, vaan pohtia muitakin vaihtoehtoja etuliitteen käännösvastineelle.

Tässä tapauksessa etuliite on käännetty, koska sillä on selkeä semanttinen tehtävä ja tarkoitus nimessä. Jos nimeä ei olisi käännetty ollenkaan, ei lukija välttämättä tunnista, mihin etuliitteellä on tarkoitus viitata. *Of-*etuliitteellä kuitenkin viitataan siihen, että henkilö on jotenkin liitoksissa toiseen, tämän omistama tai tästä lähtöisin. *-läinen/-lainen* johdin viittaa mielestäni kuitenkin hyvin samankaltaiseen tilanteeseen. Kääntäjä on selvästikin halunnut pitää käännöksessä samanlaista omistajuuden tuntua kuin lähdetekstissä ja korostaa sitä, että kaikki orjattaret kuuluvat jollekin.

5.2.5 Käännetty tai korvatut yleiset substantiivit puhuttelusanoina

Yleisiä substantiiveja on käytetty puhuttelusanoina vähän. Aineistosta löytyi vain kaksi tällaista tapausta.

Taulukko 6: Korvatut tai käännettyt yleiset substantiivit puhuttelusanoina

Lähdeteksti	Käännös
ladies	naiset
girls	tytöt

Yleisiä substantiiveja puhuttelumuotoina on aineistossa siis vain kaksi, *ladies* ja *girls*, jotka molemmat viittaavat naisiin. Lydia-täti käyttää molempia näistä sanoista puhutellessaan orjattaria, ja molempien funktiona on kiinnittää orjattarien huomio tai osoittaa Lydia-tädin sanat juuri orjattarille. Kuten taulukossa 6 näkyy, puhuttelumuodot on tietysti käännetty sanoilla *naiset* ja *tytöt* ja säilytetty käännöksessä luultavasti juurikin niiden funktion takia. Lisäksi molempien sanojen käytöllä on muutakin tärkeää merkitystä kirjassa: Frediläinen mainitsee esimerkiksi, että ”*Vaimojen takia hän sanoo naiset eikä tytöt*”, kun Lydia-täti puhuttelee heitä *naicina*. Tietysti sanojen suorimmat käännökset ovat juuri ne, mitä kääntäjä onkin käyttänyt, mutta mielestäni myös tällä on merkitystä. On tärkeää erotella juuri nämä kaksi sanaa ja niiden merkitykset toisistaan eri sanoilla. *Tytöt*-puhuttelusana viittaa nuoriin naisiin, jopa lapsiin, kun taas *naiset* taas aikuisiin naisiin. Juuri sanojen vastakohtaisuus onkin mielenkiintoista: yleensä täti kutsuu orjattaria tytöiksi naisten sijaan. *Tytöt* on myös ylipäättään mielenkiintoinen sananvalinta kuvailemaan orjattaria, joiden ainoa tehtävä on tehdä lapsia. Molempien sanojen konnotaatio säilyykin käännöksessä, ja kohdetekstin lukija ymmärtää, miten ironista sanan käyttö tässä kontekstissa on.

5.3 Poisto

Käännöksessä on tehty vain yksi poisto puhuttelusanoihin liittyen.

Taulukko 7

Lähdeteksti	Käännös
Sir	-

Kääntäjän valintaa voisi pitää mielenkiintoisena, sillä kirjassa titteli *Sir* esiintyy vain kaksi kertaa. Toinen näistä puhutteluista on käännetty sanalla *herra*, ja toinen on poistettu käännöksestä kokonaan, kuten taulukko 7 osoittaa.

Esimerkki 4. “Not that we need one, Sir, but all is in order,” says the first one again. “Violation of state secrets.”
(THT s. 223)

-Emme me sellaista tarvitse, mutta kaikki on kyllä järjestyksessä, sanoo edelläni kulkeva uudelleen. – Kyse on valtiosalaisuuksien kavalluksesta.
(O s.416)

Esimerkin 4 dialogissa ei myöskään esiinny puhuttelupronominia, joka olisi antanut kääntäjälle mahdollisuuden käyttää teitittelymuotoa suomennoksessa. Kääntäjä ei ole esimerkkidialogissa korvannut tätä kohteliaisuuden tai valtasuhteiden osoittamista millään muullakaan tavalla.

Lisäksi lähdetekstissä puhutellaan myös komentajan vaimoa sanalla *Ma'am*, joka on kuitenkin käännetty *rouvaksi*. Vain paria riviä alempana esiintyvä *Sir* on kuitenkin käännöksestä kadonnut. Onkohan kyseessä inhimillinen virhe vai onko kääntäjällä ollut jokin tietty syy jättää puhuttelusana tästä kohtaa pois?

Kontekstina kohtaukselle on se, että kaksi tuntematonta miestä tulee hakemaan Frediläisen pois komentajan ja tämän vaimon luota, ja komentaja pyytää heiltä jonkinlaista valtuutta tai pidätysmääräystä. Miehet puhuttelevat komentajaa tällöin luultavasti sekä kohteliaisuudesta että komentajan asemasta johtuen puhuttelusanaalla *Sir*. Myös tämän kontekstin valossa on hieman vaikea ymmärtää kääntäjän valintaa, ja kallistunkin siihen, että kääntäjältä on luultavasti vain jäänyt tämä sana jostain syystä kääntämättä. On epätodennäköistä, että tilarajoitukset tai muut rajoitukset olisivat olleet syynä tämän puhuttelusanan poistoon, varsinkin kun *Sir*-sana esiintyy niin harvoin lähdetekstissä. Toinen syy voisi tietysti olla, että kääntäjä on halunnut vähentää kohdetekstistä vieraan tuntua kotouttamalla tekstiä, ja hän on poistanut siksi puhuttelusanan, jota ei käytetä niin paljon suomen kielessä. Tämäkin vaihtoehto on kuitenkin aika epätodennäköinen, sillä kaikki muut puhuttelus sanat on jätetty käännökseen.

Puhuttelusanan poisto olisikin ollut ymmärrettävämpää, jos se olisi käännöksestä korvattu teitittelyllä. Kääntäjä ei kuitenkaan olisi voinut lisätä näihin kohtauksiin teitittelyä ilman että hän olisi esimerkiksi muuttanut lauserakenteita tai lisännyt lauseeseen ylimääräisiä pronomineja.

5.4 Lisäys

Käännökseen on myös lisätty puhuttelukäytäntö, jota ei kielten eroavaisuuksien vuoksi löydy lähdetekstistä, eli puhuttelupronomini. Koska englannin kielessä on nykyään vain yksi toisen persoonan pronomini, *you*, joka voidaan suomentaa joko yksikön tai monikon toisen persoonan pronomiinina (*sinä* tai *te*), käsittelen näiden kahden muodon välistä valintaa käännöksestä lisäyksenä. *You*-pronominin kääntäminen kahdella eri tavalla tuo käännökseen jotakin uutta, ja väittäisinkin, että tämä valinta eksplikoi kirjan henkilöhahmojen välisiä suhteita käännöksestä.

5.4.1 Vastavuoroinen puhuttelu

Kirjassa vastavuoroista puhuttelua esiintyy kaikista eniten, minkä vuoksi en voi tämän tutkielman rajoissa esitellä aivan kaikkia vastavuoroisia puhutteluja. Otan siis aineistostani muutaman mielestäni kuvailevimman esimerkin, jotka esittelen tarkemmin.

Vastavuoroista puhuttelua, eli molemminpuolista teitittelyä tai sinuttelua, esiintyy kirjassa vain tuttavallisena puhuttelumuotona eli sinutteluna ja sitä esiintyykin kirjassa kaikista eniten. Vastavuoroista puhuttelua esiintyy kirjassa Frediläisen ja muiden orjattarien välillä, Frediläisen ja marttojen välillä, Frediläisen ja Nickin välillä, Frediläisen ja Luken välillä sekä marttojen kesken. Näistä tarkastelen tarkemmin Frediläisen ja Nickin, sekä Frediläisen ja marttojen välistä puhuttelua.

Nick on henkilöhahmo, joka työskentelee komentajan autokuskina. Frediläisen ja Nickin välille kehittyy kirjan kuluessa suhde. Tarinan kontekstin huomioon ottaen he ovat mielestäni samankaltaisessa asemassa toisiinsa nähden, sillä he molemmat työskentelevät samalle perheelle. Samalla logiikalla myös martat sinuttelevat Frediläistä ja hän sinuttelee heitä, sillä myös martat työskentelevät samassa taloudessa. Toisaalta *Orjattaresi*-kirjan perusideaan kuuluu naisten huono asema yhteiskunnassa, jolloin voisi ehkä ajatella kaikkien naisten teitittelevän kaikkia miehiä. Frediläinen tosin mainitsee itsekin kirjassa, että Nick on alhaisessa asemassa. Lisäksi, kuten Howells (2006, 53) mainitsee, on virheellistä ajatella, että kaikki miehet ovat kaikkia naisia ylemmässä asemassa. Sinuttelulla voidaan lisäksi ilmaista hahmojen välillä olevaa sosiaalista läheisyyttä, sillä heidän välilleen kehittyy myös suhde. Luultavasti Frediläinen ei siis teitittelle Nickiä, koska pitää tätä vertaisenaan. Vaikka Frediläinen ei puhuttelekaan Nickiä kirjassa suoraan, hän kuitenkin viittaa tähän etunimellä, mikä myöskin viittaisi läheisempään suhteeseen näiden hahmojen välillä.

Esimerkki 5. What are **you** doing here?
(THT s. 81)
Mitä **sinä** täällä teet?
(O s. 145)

Esimerkki 6. What do **you** mean?
(THT s. 82)
Mitä **sinä** tarkoitat?
(O s. 146)

Esimerkissä 5 Nick puhuttelee Frediläistä, ja esimerkissä 6 Frediläinen Nickiä.

Martat ovat naisia, jotka työskentelevät Frediläisen kanssa samassa perheessä, ja heidän tehtävänsä on toimia palvelijan tai taloudenhoitajan rooleissa. He muun muassa siivoavat, laittavat ruokaa ja käyvät ostoksilla. Martat ovat kirjassa yksi yhteiskuntaluokka, ja he ovat usein hedelmättömiä ja alhaisessa asemassa yhteiskunnassa.

Esimerkki 7. I could get some, tomorrow, if **you'd** give me the tokens for them.
(THT s. 42)
Voisin tuoda muutaman huomenna, jos **annat** kuponkeja.
(O s. 76)

Esimerkki 8. You should speak up, she says to me, looking directly at me for the first time.
(THT s. 42)

Sinun pitäisi antaa niiden tietää huutia, hän sanoo minulle ja katsoo ensimmäisen kerran suoraan minuun.

(O s. 76–77)

Esimerkissä 7 Frediläinen puhuu martalle nimeltä Rita. Esimerkissä 8 Rita puhuttelee Frediläistä. Myös Frediläisen ja marttojen vastavuoroinen puhuttelu on ymmärrettävää, sillä he ovat samassa työpaikassa, he ovat molemmat naisia, sekä alhaisessa asemassa. Heidän asemansa on kuitenkin erilainen kuin orjattarilla, joten myös teitittely olisi teoriassa ollut mahdollista ottaen huomioon, että orjattaret kuitenkin teitittelevät joitakin naisia kirjassa. Martat eivät kuitenkaan ole yksi näistä. Syynä on varmasti se, että he ovat läheisempiä ja tiiviimmässä kontaktissa keskenään kuin esimerkiksi Frediläinen ja tädit.

5.4.2 Vastavuoroton puhuttelu

Vastavuorotonta puhuttelua esiintyy kirjassa muutamien eri puhujaparien välillä. Esittelen näistä Frediläisen ja komentajan vaimon sekä erään toisen orjattaren ja Lydia-tädin välisen vastavuorottoman puhuttelun.

Esimerkki 9. So, you're the new one.

(THT s. 18)

Taidat olla se uusi.

(O s. 27)

Esimerkki 10. You know I can't. You know the penalty.

(THT s. 158)

Tiedättehan te etten minä voi. **Te tiedätte** mitä siitä seuraa.

(O s. 291)

Esimerkissä 9 komentajan vaimo puhuttelee Frediläistä ja esimerkissä 10 Frediläinen vaimoa. Kuten mainitsin aiemmin (ks. 5.2.1), kun Frediläinen tapaa komentajan vaimon ensimmäistä kertaa, hän puhuttelee tätä lähdetekstissä puhuttelusanalla *Ma'am*. Tätä voi pitää yhtenä selkeänä kielellisenä vihjeenä siitä, minkälainen suhde Frediläisen ja komentajan vaimon välillä on. Frediläinen siis joko kohteliaisuuttaan tai valtasuhteet tiedostaen teitittelee komentajan vaimoa. Vaimo puolestaan sinuttelee Frediläistä. Lisäksi Frediläistä voi pitää työntekijänä komentajan ja hänen vaimonsa luona ja hän käyttää sen vuoksi muodollista puhuttelumuotoa. Työnantaja taas sinuttelee työntekijää, joka on työnantajaa alhaisemmassa asemassa. On myös selvää, että orjattaret ovat yleensäkin alemmassa asemassa kuin vaimot yhteiskunnassa, sillä myös muut orjattaret teitittelevät vaimoja ja vaimot sinuttelevat muita orjattaria. Voi siis olla, että Frediläinen ja vaimo ymmärtävät omat roolinsa ja heidän välillään vallitsevan valtasuhteen.

Lisäksi Frediläinen voi yksinkertaisesti osoittaa kohteliaisuutta vaimoa kohtaan. On myös mahdollista, että Frediläinen osoittaa teitittelyllään heidän välistään sosiaalista etäisyyttä.

Kuten mainitsin luvussa 5.2.1, Frediläinen puhuttelee lähdetekstissä vaimoa sanalla *Ma'am*, kunnes vaimo kieltää sen käytön. Voisi ajatella, että Frediläinen voisi myös siirtyä sinuttelemaan vaimoa, mutta näin ei kuitenkaan käy. Kääntäjä on siis päättänyt pitää hahmojen välisen sosiaalisen etäisyyden, kohteliaisuuden ja valtasuhteet eksplisiittisesti näkyvillä käyttämällä vastavuorottomia puhuttelumuotoja. Teitittely onkin tässä kohtaa mielestäni erittäin hyvä käännösratkaisu läpi tarinan, ja se tuo osaltaan eksplisiittisemmin esille näiden kahden hahmon välistä sosiaalista etäisyyttä. Toisaalta jos puhuttelumuoto *Ma'am* vihjasi kääntäjälle hahmojen suhteesta ja oli näin syy siihen, miksi kääntäjä päätti käyttää teitittelyä, voisi ajatella olevan myös loogista, että teitittely lopetetaan samalla kun *Ma'am*-puhuttelusanan käyttö loppuu. Voidaankin pohtia, onko puhuttelusanalla ja teitittelyllä kuitenkin jollakin tapaa erilainen konnotaatio, vai voiko niiden ajatella ajavan täysin saman asian.

Toinen vastavuoroton puhuttelu, joka kirjassa esiintyy, on Janine-orjattaren ja Lydia-tädin välillä. Kuten aiemmin mainitsin (ks. 5.2.3), tädit ovat yksi korkeimmassa asemassa olevista naisista Gileadin yhteiskunnassa.

Esimerkki 11. I hope I have become worthy of **your** trust.

(THT s. 104)

Toivon, että minusta on kehittynyt **luottamuksenne** arvoinen.

(O s. 187)

Esimerkki 12. And come and tell me about it, won't **you**, dear?

(THT s. 106)

Ja **tulet** sitten kertomaan minulle, tulethan, kultaseni?

(O s. 191)

Esimerkissä 11 Janine puhuttelee Lydia-tätiä ja esimerkissä 12 täti puhuttelee Janinea. Orjattaret puhuttelevat tätejä kunnioittavasti myös lähdetekstissä, sillä *Aunt*-sukulaisuussanaa käytetään kuten tittelinomaisesti isolla alkukirjaimella. Koska suomen kielessä tällainen tittelinomaisuus putoaa pois, on teitittelyn käyttö erittäin ymmärrettävää tässä kohtaa: kääntäjä on selvästi halunnut säilyttää sellaisen elementin käännöksessä, joka muuten saattaisi kadota kielten erojen vuoksi. Tietysti kirjassa selitetään *täti*-sanana alkuperää, ja lukija saa joka tapauksessa tietää, ettei Lydia-täti ole millään tavalla sukua kenellekään orjattarista. Tässä teitittely kuitenkin selkeästi osoittaa kohteliaisuutta tai Janine osoittaa sillä ymmärtävänsä hänen ja tädin välillä vallitsevan valtasuhteen. Teitittelyllä ei tässä kohtaa niinkään osoiteta

sosiaalista etäisyyttä, sillä Janine ja Lydia-täti ovat kirjassa erittäin läheisiä, minkä huomaa jo tädin käyttäessä Janinesta myös hellittelynimeä *kultaseni*.

Kummassakin edellä esitellyistä tapauksista lähdetekstistä löytyy selkeä kielellinen vihje, jonka vuoksi kääntäjä on päättänyt käyttää näiden parien välillä vastavuorotonta puhuttelua. Nämä vihjeet ovat lähdetekstissä siis puhuttelusanoja, tarkemmin sanottuna titteleitä. Näin ollen on helppo ymmärtää kääntäjän päätös käyttää vastavuorotonta puhuttelua: vaikka tittelit onkin jätetty myös sellaisinaan (tai käännettyinä) kohdetekstiin, on kääntäjä myöskin kotouttanut käännöstä käyttämällä lisäksi puhuttelupronomineja. Lisäksi kääntäjä on luultavasti ottanut huomioon myös näiden henkilöhahmojen väliset suhteet ja tehnyt jonkinlaisia tulkintoja niistä. Koska kirjassa on melko suoraan sanottu molempien, vaimojen ja tätien, olevan korkeampaa yhteiskuntaluokkaa orjattariin verrattuna, jo pelkästään kohteliaisuus heitä kohtaan on omiaan perustelemaan puhuttelupronominin käyttöä.

5.4.3 Muuttuva puhuttelumuoto

Kirjassa on vain yksi tapaus, jossa puhuttelumuoto muuttuu teitittelystä sinutteluksi kesken kirjaa. Frediläinen teitittelee komentajaansa noin puoliväliin kirjaa, kunnes päättyy sinuttelemaan tätä lopputarinan ajaksi. Komentaja taas sinuttelee Frediläistä koko tarinan ajan.

Esimerkki 13. Don't do that again.

(THT s. 126)

Älkää tehkö sitä toiste.

(O s. 232)

Esimerkki 14. Well, **you**, for instance.

(THT s. 144)

No sanotaan nyt vaikka **sinusta**.

(O s. 264)

Kuten esimerkeistä 13 ja 14 huomaa, puhuttelupronomini muuttuu noin 30 sivun sisään. Alussa puhuttelu on siis vastavuorotonta: Frediläinen puhuttelee komentajaa muodollisella puhuttelumuodolla luultavasti samoista syistä kuin komentajan vaimoakin: hän on perheessä töissä. Lisäksi komentaja on yksi Gileadin vaikutusvaltaisimmista ihmisistä ja korkeimmassa asemassa, joten teitittelyn käyttö on ymmärrettävää. Näin Frediläinen osoittaa komentajaa kohtaan aluksi joko kohteliasuutta, heidän välillään olevaa sosiaalista etäisyyttä tai vaihtoehtoisesti näyttää ymmärtävänsä heidän välillään vallitsevan valtasuhteen. Komentaja taas sinuttelee Frediläistä samasta syystä kuin hänen vaimonsa: orjattarien asema on todella alhainen, ja heidät voi nähdä työntekijöinä.

Lähdetekstissä Frediläinen ei kutsu komentajaa koskaan puhuttelusanoilla. Hän ei esimerkiksi käytä sanaa *Sir*, jota taas esimerkiksi Nick käyttää puhutellessaan komentajaa. Näin ollen ei voida olettaa, että kääntäjä on tämän puhuttelusanan huomattuaan päättänyt aluksi käyttää teitittelymuotoa, kuten komentajan vaimon kohdalla on luultavasti käynyt. Kuitenkin koska Frediläinen käyttää lähdetekstissä vaimosta sanaa *Ma'am*, on kääntäjä varmasti huomioinut tämän ja tehnyt johtopäätöksen siitä, että tietysti Frediläinen näin ollen teitittelisi myös komentajaa, joka on vaimoansa vielä korkeammassa asemassa.

Frediläinen siis siirtyy puhuttelemaan komentajaa tuttavallisemmalla *sinä* -pronominilla noin puolivälissä kohdetekstiä. Viimeisen teitittelyn ja ensimmäisen sinuttelun välillä on noin 30 sivua. Tästä voidaan päätellä, että Frediläisen ja komentajan suhde muuttuu jotenkin: siitä tulee ehkä intiimimpi ja läheisempi, ja kääntäjä on halunnut korostaa tätä muutosta vaihtamalla myös puhuttelupronominin tuttavallisempaan. Tässä kohtaa tarinaa Frediläinen ja komentaja aloittavat salaiset tapaamiset, joissa he tekevät jotakin orjattarille kiellettyä: he pelaavat sanapelejä. Näiden tapaamisten myötä heidän suhteensa muuttuu, ja he selvästikin lähentyvät ja alkavat jakaa toistensa kanssa asioita menneisyydestään ja nykyisestä elämästään. Vaikka tätä muutosta ei olekaan lähdetekstissä oikeastaan kommentoitu eksplisiittisesti kielellisesti (esimerkiksi ensin *Sir* -puhuttelusanan avulla ja sen poisjättämisenä myöhemmin), tulee suhteen lähentyminen monella muulla tavalla selväksi. Tämän vuoksi kääntäjän täytyykin mennä kieltä syvemmälle ja analysoida ja tulkita Frediläisen ja komentajan välistä suhdetta. Herääkin kysymys, mitä juuri tässä kohtaa kirjaa tapahtuu, mikä saa kääntäjän muuttamaan puhuttelumuodon teitittelystä sinutteluksi.

Frediläinen kuvailee itse muutosta heidän välisessä suhteessaan seuraavalla tavalla:

Esimerkki 15. ...mutta paitsi sijaintiani huoneessa suhteessamme on enää tuskin jälkeäkään muodollisuudesta. En enää istu niska jäykkänä ja selkä suorana jalat tiukassa ruodossa ja silmissä huomiokatse. Sen sijaan vartaloni on rento. Tunnen oloni suorastaan kodikkaaksi.
(O s. 262)

Esimerkki 16. Välillemme on rakentunut paljon muitakin eleitä, turvallisuuden merkkejä.
(O s. 263)

Näistä pitäisin esimerkkiä 15 erityisen merkittävänä, koska Frediläinen itse mainitsee, ettei heidän suhteessaan ole jälkeäkään muodollisuudesta. Koska teitittelyä pidetään nimenomaan muodollisena puhuttelumuotona, on kääntäjän päätös muuttaa se tässä vaiheessa tuttavalliseksi muodoksi hyvinkin ymmärrettävää. Näin ollen sinutteluun siirtyminen kuvaa heidän lähentyvää suhdettaan. Lisäksi komentaja käyttää Frediläisestä myös hellittelynimiä, jotka viittaavat intiimimpään suhteeseen heidän välillään. Frediläinen saattaa myös puhuttelupronominia

vaihtamalla ilmaista tietoisuutensa siitä, että heidän valtasuhteessaan on tapahtunut jonkinlainen muutos.

Voisiko olla, että kääntäjä on siis perustanut muutoksen juuri näihin aiemmin esittelemiini esimerkkeihin? Toisaalta jos nappaisin lauseen toisaalta kohtaa kirjaa, voisinko perustella senkin esittävän muutosta heidän suhteessaan? Ehkä kääntäjä onkin vain ajatellut, että he ovat tässä kohtaa tutustuneet jo paremmin ja heidän suhteensa on muuttunut tuttavallisemmaksi kuin ennen. Ehkä kääntäjän mielestä Frediläinen ei enää näe syytä puhutella komentajaa kunnioittavasti, koska heidän suhteensa ei ole enää niin muodollinen. Toisaalta voisin nähdä vielä kolmannenkin vaihtoehdon: koska Frediläinen alkaa manipuloida komentajaansa, kääntäjä on sanoittanut tämän eksplisiittisesti näyttämällä, että Frediläinen puhuttelee komentajaansa tuttavallisesti. Tämä tulee esille seuraavassa esimerkissä 17:

Esimerkki 17. Ymmärrän yllyttäväni häntä, houkuttelevani, vikitteleväni häntä puhumaan.
(O s. 264)

Joka tapauksessa kääntäjän on tässä kohtaa täytynyt tulkita Frediläisen ja komentajan välistä suhdetta, ja hän on tämän tulkinnan pohjalta päätenyt vaihtamaan puhuttelupronominin muodollisesta tuttavallisemmaksi. Voisikin sanoa kääntäjän tehneen valinnan, joka kielellisesti eksplikoi heidän suhteessaan tapahtuneen muutoksen.

5.5 Analyysin yhteenveto

Analyysin tarkoituksena oli selvittää, minkälaisia käännösstrategioita kääntäjä on käyttänyt puhuttelukäytäntöjen kohdalla ja vaikuttaako muun muassa puhuttelusanan funktio siihen, millä tavalla se tulee käännettyksi tekstissä vai jätetäänkö se esimerkiksi kokonaan pois. Aineistosta löytyneet käännösstrategiat olivat siis puhuttelusanan säilyttäminen sellaisenaan, puhuttelusanan kääntäminen tai korvaus, puhuttelusanan poisto kokonaan käännöksestä sekä puhuttelusanan (tai pronominin) lisäys kohdetekstiin. Aineiston pohjalta luodut kategoriat toimivat hyvin aineistosta löytyneiden strategioiden luokitteluun, sillä kaikkia strategioita on käytetty ainakin kerran. Koska puhuttelusanoilla on eri funktioita, on hieman hankalaa arvioida, mitä keinoa kääntäjä on käyttänyt kaikista eniten, mutta yleisimmät käännösstrategiat ovat käännös ja lisäys. Kuitenkin lisäyksiä luultavasti syntyi eniten, koska *you*-pronominia on käytetty niin paljon lähdetekstissä, vaikkakaan ei aina puhuttelun muodossa. Vähiten käytetty strategia on poisto, mikä oli odotettavissa. Puhuttelusanojen poistaminen on harvinaista varsinkin silloin, kun puhuttelusanalla on selkeä funktio tekstissä.

Säilytys on lisäksi suosittu käännösstrategia erisnimien kohdalla. Tämä olikin odotettavissa, koska kyseessä on fiktiivisiä mutta autenttisia nimiä, jotka usein jäävät kaunokirjallisuudessa kääntämättä. Nämä nimet ovat lisäksi sellaisia, jotka kohdekielinenkin lukija luultavasti tunnistaa tiettyyn kulttuuriin kuuluvaksi, ja näin ollen niiden kääntäminen olisi ollut turhaa. Koska kirja perustuu Yhdysvaltoihin, nimien säilyttäminen käännöksessä sellaisenaan tuo kohdetekstiin paikallisväriä. Kaikki säilytetyt puhuttelusanat käännöksessä ovat nimenomaan erisnimiä, ja ne ovat kaikki lisäksi etunimiä. Osan säilyttämistä käännöksessä voi pitää toisaalta myös vieraannuttavana käännösstrategiana, sillä Suomessa ei ole tapana puhutella paljon etunimillä. Toisaalta osan funktio on juurikin jonkin ihmisen huomion kiinnittäminen, jolloin ratkaisu on myös suomen kielen kontekstissa toimiva.

Korvattuja tai käännettyjä puhuttelusanoja on aineistossa ehkä eniten. Näitä olivat erilaiset tittelit ja arvonimet, haukkuma- ja hellittelynimet, sukulaisuussanat, erisnimet, sekä puhuttelusanoina käytetyt yleiset substantiivit. Koska kaikki nämä puhuttelusanat kantavat jonkinlaisia merkityksiä tai konnotaatioita mukanaan, on niiden kääntäminen erittäin perusteltua. Näin kohdekielisen tekstin lukija tunnistaa samat merkitykset kuin lähdetekstinkin. Lisäksi koska kaikilla aineistosta löytyneillä korvatuilla tai käännettyillä puhuttelusanoilla on selkeät funktiot, niiden säilyttäminen käännöksessä on tärkeää. Esimerkiksi tittelit ja arvonimet sekä sukulaisuussanat luovat kuvaa hahmojen välisistä valtasuhteista ja haukkuma- ja hellittelynimet osoittavat hahmojen välisiä suhteita ja tunteita toisiaan kohtaan. Erisnimien kohdalla kyse on enemmänkin osakorvauksesta, sillä orjattarien nimistä vain osa on käännetty, esimerkiksi *Offred-Frediläinen*. Tässäkin kääntäjä on halunnut säilyttää etuliitteen *Of* konnotaatiot; *Frediläinen* on jonkun omistama. Myös yleinen substantiivi puhuttelusanana eli tässä tapauksessa *naiset* ja *tytöt*, on käännetty ja säilytetty niiden funktion takia.

Poistoja on aineistossa kaikista vähiten, eli vain yksi *Sir*-titteli on poistettu käännöksestä. Tämä käy yhteen joidenkin teoriaosiossa mainitsemieni havaintojen kanssa: puhuttelusanoja saatetaan myös karsia. Toisaalta koska teoriasta suurin osa liittyi enemmänkin audiovisuaaliseen kääntämiseen, jossa on aina tila- ja aikarajoitus, en uskonut sen pätevän kaunokirjallisuuteen. Lisäksi vain yhden tittelin poisto käännöksestä vaikuttaa hieman kummalliselta, varsinkin kun kaikki muut niistä on jätetty käännökseen. Myös kontekstin valossa ratkaisu on mielenkiintoinen, sillä tuntemattomat taloon tulevat miehet selvästi tietävät komentajan olevan erittäin korkeassa asemassa ja puhuttelevat häntä sen mukaan. Pohdin myös kääntäjän halua kotouttaa kohdetekstiä jättämällä liiat *herra* -puhuttelusanat pois, koska ne ovat

suomessa harvinaisempia. Kuitenkin koska kaikki muut tittelit on jätetty kohdetekstiin, on tämäkin epätodennäköistä. Kallistunkin tässä kohtaa siihen, että ehkä tämä pikkusana on vain jäänyt kääntäjältä huomaamatta joko kiireen tai muun syyn vuoksi.

Aineistosta löytyy myös lisäyksiä (tai eksplikointia) ja se saattaakin olla kaikista yleisin käännösstrategia. Käännökseen on siis lisätty jotakin, jota lähdetekstistä ei löydy: toisen persoonan puhuttelupronominien kääntäminen kahdella eri tavalla. Kääntäjä on valinnut tilanteen mukaan tuttavallisen sinuttelumuodon tai muodollisemman teitittelymuodon. Koska englannin kielessä on vain yksi toisen persoonan pronomini *you*, pitäisin sinuttelun ja teitittelyn käyttämistä käännöksessä yhden puhuttelumuodon lisäämisenä. Kääntäjä on lisäksi käyttänyt vastavuoroista, vastavuorotonta sekä muuttuvaa puhuttelumuotoa käännöksessä.

Kun luin kirjan ensimmäistä kertaa suomeksi ja huomasin, että kirjassa käytetään teitittelyä, ajattelin sen johtuvan todennäköisesti siitä, että lähdetekstissä käytetään erilaisia puhuttelusanoja, jotka ovat tavallisia amerikanenglannissa. Oletin esimerkiksi, että Frediläisen täytyy puhutella hänen komentajaansa sanalla *Sir*. Näin ei kuitenkaan ollut, ja itse asiassa Frediläinen ei puhuttele komentajaansa lähdetekstissä ollenkaan puhuttelusanoilla. Komentajan vaimoa Frediläinen taas puhuttelee pari kertaa sanalla *Ma'am*, ja kääntäjä onkin tähän kohtaan laittanut Frediläisen teitittelemään komentajan vaimoa. Koska kirjassa ensimmäinen kohtaaminen on Frediläisen ja komentajan vaimon välillä, jolloin Frediläinen käyttää puhuttelusanaa *Ma'am*, on kääntäjä luultavasti päättänyt kotouttaa myös puhuttelumuotoja käännökseen teitittelynä ja sinutteluna. Koska Frediläisen ja komentajan dialogia tulee kirjassa vasta myöhempanä, kääntäjä on saattanut ajatellut, että jos Frediläinen kerran teitittelisi komentajan vaimoa, miksei hän teitittelisi myös komentajaa. Kuitenkin lähdetekstissä Frediläisen ja komentajan välisestä dialogista puuttuvat puhuttelusanat selkeästi kokonaan, eikä näin ollen voi ajatella, että kääntäjä on nähnyt jonkinlaisen eksplisiittisen kielellisen vihjeen tai merkin, joka on saanut hänet käyttämään teitittelymuotoa.

Näin ollen voisi ajatella, että kääntäjä on kirjaa lukiessaan tehnyt jonkinlaisen tulkinnan siitä, minkälainen Frediläisen ja komentajan suhde on. Tämän päätelmän tai analyysin perusteella kääntäjä on sitten päättänyt, että teitittelymuoto sopii paremmin heidän suhteellensa tarinan alussa. Mielenkiintoisin löytö analyysistä olikin ehkä juuri se, että kääntäjä on päätenyt noin puolivälissä kirjaa siihen, että tämä teitittely muuttuukin sinutteluksi. Myös tässä kääntäjän on täytynyt tulkita kirjan tarinaa ja näiden kahden hahmon välisen suhteen kehittymistä

huomatakseen, että jokin heidän suhteessaan on muuttunut, ja se vaatii myös puhuttelupronominin muutoksen.

6 Päätelmät

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää, minkälaisia käännösstrategioita kääntäjä käyttää puhuttelukäytäntöjen kääntämisessä erityisesti kaunokirjallisuudessa. Tämä oli mielenkiintoinen tutkimuskysymys jo siksi, ettei aiheesta ole kovinkaan paljon aiempaa tutkimusta. Toki puhuttelukäytäntöjä ja niiden kääntämistä on tutkittu paljonkin, mutta tarkastelussa ovat olleet lähinnä televisiosarjojen tekstitykset, joissa on omat säännöt, jotka eivät koske kaunokirjallisuutta. Koska esimerkiksi tila- ja aikarajoitukset eivät useinkaan päde kaunokirjallisuutta käännettäessä, ei niitä voi oikeastaan ottaa huomioon kääntäjän valintoja analysoidessa. Tämän vuoksi kiinnostukseni kohdistuikin siihen, miten kääntäjä ymmärtää ja tulkitsee henkilöhahmojen välisiä suhteita ja tekee tämän pohjalta valintoja kääntäessään. Yksi tutkimukseni keskeisistä havainnoista on todettu ennenkin, kun kaunokirjallisuuden kääntämistä on tutkittu: kääntäjän tulkinta tarinasta vaikuttaa myös siihen, miten kohdetekstin tarina tulkitaan.

Vaikka kiinnostavia tuloksia löytyi myös puhuttelusanojen kääntämisen osalta, mielenkiintoisimmaksi löydöksi nousi puhuttelupronominien lisääminen käännökseen. Koska englannin kielen *you*-pronominilla on suomessa kaksi vastinetta, pitäisin kääntäjän valintaa lisätä puhuttelupronomit käännökseen eksplikoimisena. Kääntäjä on siis eksplikoinut henkilöhahmojen välillä olevia suhteita ja valtasuhteita, jotka ovat kirjassa erittäin tärkeä teema. Jotta kääntäjä on voinut eksplikoida näitä suhteita, hänen on täytynyt lisäksi ymmärtää kirjassa esiintyvien henkilöhahmojen välisiä suhteita ja myös näissä suhteissa tapahtuvia muutoksia.

Näkisinkin kolme pääsyytä siihen, miksi kääntäjä päättänyt lisätä puhuttelupronomit käännökseen: lähdetekstin ja käännöksen ilmestymisvuoden, kääntäjän näkemyksen kirjan henkilöhahmojen välisistä suhteista, sekä kielelliset vihjeet näistä suhteista. *Orjattaresi*-romaanin käännös on ilmestynyt jo 1980-luvulla, jolloin Suomessa teitittely oli tavallisempaa ja sillä oli helppo osoittaa kielellisesti kohteliaisuutta, sosiaalista etäisyyttä tai läheisyyttä ja ihmisten välisiä valtasuhteita. Myös joidenkin tutkimusten mukaan (ks. Meister 2006) historiallisissa kaunokirjallisissa teoksissa käytetään herkemmin teitittelyä ja sinuttelua kuin nykyaikaan sijoittuvissa teoksissa. Toisaalta *Orjattaresi* ei kuitenkaan sijoitu kovin kauas menneisyyteen. Kuitenkin 1980-luvulla vallitsevat puhuttelunormit olivat kääntäjälle varmasti tuttuja ja niiden esiintyminen käännöksissä onkin näin todennäköistä. Toinen ja ehkä kaikista tärkein syy puhuttelupronominien lisäämiseen on kääntäjän tulkinta kirjan hahmojen suhteista. Ilman kirjan kontekstia ja yleisiä teemoja sekä ymmärrystä ja tulkintaa hahmojen välisistä

suhteista, kääntäjä ei oikeastaan voi tehdä valintaa siitä, kumpaa puhuttelupronominia hän käyttää missäkin tilanteessa ja käyttääkö hän puhuttelupronomineja vastavuorottomasti vai vastavuoroisesti. Tietysti valinta voisi olla aivan mielivaltaisenkin, mutta en usko, että tässä on kyse siitä. Viimeinen syy on lähdetekstissä esiintyvä kielellinen vihje eli kohta, jossa Frediläinen puhuttelee komentajan vaimoa sanalla *Ma'am*. Tästä kääntäjä on luultavasti havainnut, että Frediläinen puhuttelee vaimoa puhuttelusanalla joko kohteliaisuuttaan, osoittaakseen ymmärtävänsä heidän välillään vallitsevan valtasuhteen tai pitääkseen sosiaalista etäisyyttä tähän.

Pohdin myös, olisiko yksi syy se, että kääntäjän on toisaalta pakko valita jompikumpi puhuttelupronomini, varsinkin kun ottaa huomioon käännöksen ilmestymisen ajankohdan. Väittäisin, että nykyään harvempi, joka kääntää nykyaikaan sijoittuvaa kaunokirjallisuutta miettii, että tässä kohtaa on pakko valita sinuttelun tai teitittelyn väliltä, vaan sinuttelu tulee nykyaikana melkein automaattisesti. Toisaalta *you* -pronominille on kuitenkin kaksi käännöstä, ja näin ollen olisi helppo argumentoida, että kääntäjän on aina tehtävä valinta niiden väliltä.

Puhuttelusanojen kääntämisstrategioissa ei noussut esiin mitään kovin yllättävää: niitä oli jätetty tekstiin sellaisenaan, käännetty ja poistettu, kuten monessa muussakin käännöksessä tehdään kulttuurisidonnaisille elementeille. Yllättävintä olikin mainitsemani hypoteesin osoittautuminen vääräksi: kuvittelin, että koska käännöksessä on käytetty puhuttelupronomineja, lähdetekstissä olisi käytetty paljon enemmän puhuttelusanoja. Tämä ei siis pitänyt paikkaansa, vaan puhuttelusanoja oli käytetty alkuteoksessa erittäin maltillisesti. En myöskään odottanut kovin paljon kotouttamista sen osalta, että puhuttelusanoja olisi jätetty käännöksestä kovinkaan paljoa pois, ja tämä pitikin paikkaansa. Vaikka puhuttelusanat eivät ole suomen kielessä kovinkaan laajalti käytettyjä, näkee niitä käännetyssä kaunokirjallisuudessa paljon. Tämän vuoksi osasinkin odottaa hieman vieraannuttavaa käännöstä, jossa esimerkiksi erisnimiä saatetaan toistella enemmän kuin suomen kielessä yleensä. Tämän vuoksi käännöksestä ainoa poistettu puhuttelupronomini aiheutti hieman hämmennystä, enkä oikein osannutkaan selittää, mistä se olisi voinut johtua.

Jopa melko yleisenluontoiseen tutkimuskysymykseeni oli siis yksinkertainen vastaus: kääntäjä käyttää erilaisia käännösstrategioita, kun hän kohtaa kulttuurillisia erityispiirteitä eli tässä tapauksessa kohteliaisuuden ilmentymistä – puhuttelua. Joskus strategioita on käytetty hyvinkin johdonmukaisesti. Esimerkiksi kaikki fiktiiviset mutta autenttiset nimet on jätetty käännökseen sellaisenaan, kuten kaunokirjallisuudessa on yleensäkin tapana. Välillä strategiat

taas näyttävät syystä tai toisesta vaihtelevan jopa saman puhuttelusanan kohdalla. Myös puhuttelusanan funktiolla näyttää olevan vaikutusta: jos esimerkiksi erisnimellä olikin joku syvempi merkitys tai konnotaatio, se on käännetty. Pohdin myös puhuttelukäytäntöjen kulttuurispesifiyttä ja sen ottamista huomioon käännettäessä kirjaa eri kulttuurille ja kielelle. Myös tämän osalta kääntäjä on tehnyt sekä vieraannuttavia että kotouttavia ratkaisuja. Toisaalta suurin osa puhuttelusanoista on jätetty käännökseen, vaikka suomessa näin ei olisikaan aina tapana. Toisaalta taas kääntäjä on lisännyt puhuttelupronominit, jotka ovat erittäin kotouttava elementti käännöksestä. Mielestäni kaikki kääntäjän tekemät ratkaisut auttavat kohdetekstin lukijaa saamaan käännöksestä saman kokemuksen kuin lähdetekstin lukijakin on saanut.

Viimeinen pohdiskelamani asia, joka nousi tutkielmaa tehdessäni lopulta tärkeimmäksi, oli se, kuinka kääntäjä päättää, miten hän puhuttelupronomineja käännöksestä käyttää. Miksi jotkut puhuttelevat toisiaan tuttavallisesti ja toiset muodollisesti? Vaikka kysymykseen onkin mahdotonta vastata ilman, että kysyy kääntäjältä mitä hän on ajatellut, jonkinlaisia päätelmiä on mahdollista tehdä tutkimalla aineistoa, henkilöhahmojen välisiä suhteita ja pieniä kielellisiä vihjeitä, jotka kääntäjä on ottanut huomioon. Tietysti ei voida täysin varmaksi sanoa, tekeekö kääntäjä näitä valintoja miettien aina jokaista eri vaihtoehtoa. Ei voida myöskään väittää, että kääntäjä on täysin varmasti miettinyt hahmojen välisiä suhteita kovinkaan syvällisesti. Olen jopa itse saattanut analysoida liikaa joitakin kääntäjän tekemiä valintoja, jotka hän on saattanut tehdä automaattisesti sen enempää miettimättä. Toisaalta jotkut kääntäjän valinnat puhuvat tätä vastaan: miksi kääntäjä vaihtaisi puhuttelupronominin kesken tarinaa ilman minkäänlaista syytä? Ehkä kyseessä onkin vain vahinko ja kääntäjä on unohtanut kesken tarinan mitä pronominia hän on käyttänyt ja vaihtanut sen toiseen. Löytämäni tulokset pitäisikin myös suhteuttaa siihen, ettei oma tulkintani kirjan hahmojen suhteista tokikaan ole ainoa oikea tulkinta.

Puhuttelun kääntämistä on tutkittu verraten aika vähän, vaikka se on mielestäni erittäin mielenkiintoinen kulttuurispesifi kysymys. Varsin vähän tutkimusta löytyy lisäksi kirjallisuudessa esiintyvistä puhuttelusta yleensäkin ja varsinkin sen kääntämisestä. Koska suurin osa teoriastani tulee audiovisuaalisen kääntämisen puolelta, kaikki saamani tulokset eivät välttämättä ole täysin niiden hypoteesien mukaisia. Osassa tutkimuksista mainitaan, että puhuttelusanat saatetaan karsia paljonkin kohdetekstistä, mikä johtuu luultavasti juuri ajan ja tilan puutteesta audiovisuaalisessa kääntämisessä. Kuten mainitsin, kaunokirjallisuudessa tällaisia rajoitteita ei yleensä ole, ja näin ollen poistoja tehdään huomattavasti vähemmän.

Omassa aineistossani vain yksi puhuttelusana on poistettu. Toinen audiovisuaalisen kääntämisen trendi on epäjohdonmukaisuus jopa saman kääntäjän kohdalla: tutkimusten mukaan tekstityksissä hahmot välillä teitittelevät toisiaan ja välillä sinuttelevat. Tätäkään en allekirjoita oman aineistoni kohdalla. Vaikka kääntäjä vaihtaa pronominia keskellä kirjaa, hän ei enää tämän jälkeen vaihda muotoa takaisin. Yksi tulos aiemmasta tutkimuksesta on kuitenkin selvästi näkyvillä omassakin aineistossani: kääntäjän täytyy tuntea tarinassa esiintyvät hahmot ja heidän väliset suhteensa, jotta hän voi kääntää puhuttelusanoja.

Koska minulla on aineistonani vain yksi kirja ja sen on kääntänyt vain yksi kääntäjä, tuloksia ei voi yleistää kaikkeen kaunokirjallisuuteen. Pystyn vain toteamaan, että näitä käännösstrategioita tämä yksi kääntäjä on käyttänyt tämän yhden romaanin kohdalla. En voi väittää, että joku toinen kääntäjä olisi kääntänyt kirjassa esiintyvät puhuttelusanat täysin samalla tavalla – itse asiassa se on aika epätodennäköistä, koska kääntäjät tekevät aina valintoja omien tulkintojensa pohjalta, eivätkä ihmisten tulkinnat tarinoista ja hahmojen välisistä suhteista ole aina samanlaisia keskenään. Ehkä toinen kääntäjä ei olisi edes käyttänyt puhuttelupronomineja, ja näin ollen mielenkiintoinen kulma tähän tutkielmaankin olisi jäänyt kokonaan pois, varsinkin koska tutkimukseni pohjalta vaikuttaa siltä, ettei suomessa edelleenkään ole selviä sääntöjä puhuttelupronominien ja puhuttelusanojen kääntämiselle. Lisäksi uskon, että kirjan ilmestymisvuosi on vaikuttanut kääntäjän valintoihin huomattavasti. Näin ollen en voi väittää, että nykyaikaan sijoittuvassa kirjallisuudessa käytettäisiin välttämättä samanlaisia käännösstrategioita kuin tässä kirjassa. En voi myöskään väittää, että hahmojen väliset suhteet olisivat niin yksiselitteisiä kuin tässä tutkielmassa on yleistetty. Esittämäni analyysi pohjautuu omiin tulkintoihini hahmojen välisistä suhteista, ja joku muu saattaisi taas nähdä suhteet aivan erilaisina. Tästä tutkielmasta ei siis voida vetää yleismaailmallisia johtopäätöksiä siitä, miten kaunokirjallisuuden kääntäjät kääntävät puhuttelusanoja ja onko olemassa jotakin yleisiä sääntöjä siitä, miten niitä käännetään. Olenkin tarjonnut vain yhden näkökulman siihen, mitä käännösstrategioita puhuttelusanojen kääntämisessä on mahdollista käyttää. Luultavasti ainakin osa näistä käännösstrategioista pätee myös muihin kaunokirjallisiin teoksiin. Kategorioita voisikin jalostaa jatkotutkimuksissa pidemmälle ja tutkia, voiko niistä tehdä jonkinlaisia yleistyksiä.

Vertaileva tutkimus lähde- ja kohdetekstin välillä sekä käännösstrategioiden luokittelu sopivat aineiston analyysiin hyvin. Luokittelu oli hyvä keino eritellä käännösstrategioita ja tehdä analyysistä selkeämpää sekä itselleni että lukijalle. Luokissa on kuitenkin myös

päällekkäisyyksiä, jotka saattoivat tehdä analyysistä osittain hieman sekavan. Välillä olikin vaikea päättää, kumpaan luokkaan jonkun tietyn puhuttelusanan laittaisi. En myöskään pitänyt ajatuksesta, että olisin käyttänyt myös jonkinlaisia väliluokkia (esimerkiksi ”osakäännös”-luokkaa), koska niihin olisi tullut vain yksi tai kaksi esimerkkiä. Näin ollen jaottelin tällaiset puhuttelusanat niin kuin parhaaksi koin tutkielman ymmärrettävyyden ja selkeyden kannalta. Myös diskurssianalyysi toimi aineistoa tulkitessa hyvin: olihan minun ymmärrettävä kirjassa esiintyvien hahmojen välisiä suhteita ja varsinkin valtasuhteita, jotta pystyisin ymmärtämään myös kääntäjän tekemiä ratkaisuja käännöksessä. Tällöin pelkän puhuttelupronominin muuttuminen ei kertonut mitään ilman, että katsoin myös kontekstia ja kohtaa, jossa se muuttuu. Diskurssianalyysin ajatus siitä, että kieli ja kielenkäyttö rakentavat ihmisten välisiä suhteita sopi mielestäni erittäin hyvin juurikin puhuttelusanojen kääntämiseen, sillä niitä käytetään nimenomaan ihmisten välisten suhteiden ja valtasuhteiden esittelemiseen ja eksplikoimiseen.

Jatkotutkimuksen mahdollisuudet ovat mielestäni tämän aiheen kohdalla lähes rajoittamattomat, sillä aiheesta ei ole vielä paljon tutkimusta. Kuten mainitsin, varsinkin kaunokirjallisuudessa esiintyvän puhuttelun ja sen kääntämisen tutkimus ovat jääneet tähän mennessä aika lailla huomiotta. Olisikin mielenkiintoista paneutua siihen, voiko puhuttelusanojen kääntämisestä tehdä minkäänlaisia yleistyksiä tai jopa jonkinlaisia suosituksia kääntäjille. Lisäksi lähdetekstin ja käännöksen ajankohta aiheutti pohdintaa: eroavatko eri aikoina käännettyt kirjat siinä, miten puhuttelusanoja on käännetty? Käytetäänkö esimerkiksi vanhemmissa käännöksissä herkemmin puhuttelupronominia kuin 2000-luvulla ilmestyneissä? Tutkimani teos on kuitenkin käännetty 1980-luvulla, jolloin teitittely oli yleisempää, mikä saattaa olla suuri syy puhuttelupronominien valinalle. Ehkä mielenkiintoisinta olisikin järjestää haastatteluja tai kyselytutkimusta kääntäjille, jotka ovat kääntäneet kaunokirjallisuutta ja jotka ovat kääntäneet puhuttelusanoja. Olisi luultavasti helpointa kuulla heidän omasta suustaan, minkä vuosi he ovat päätyneet tekemiinsä ratkaisuihin varsinkin puhuttelupronominien osalta. Kuitenkin suurin osa tässä tutkielmassa esittämistäni syistä valintaan on spekulatiota, ja ainoan oikean vastauksen saisi kysymällä itse kääntäjältä asiasta.

Yksi erittäin kiinnostava käsite, joka nousi tutkimukseni aikana yllättävällä tavalla esiin, oli **eksplikointi**. Olen edelleen hieman varovainen käyttäessäni termiä tässä kontekstissa, ja siitä olisikin mielenkiintoista tehdä lisätutkimusta. Toisaalta eksplikoinnin yhteydessä mainitaan usein suomen kielen *hän*-pronomini ja kuinka sen voi kääntää englanniksi joko *he* tai *she* -pronominilla, mikä kertoo lukijalle tai kuulijalle enemmän kuin lähdekielinen sana. Näin ollen

you-pronominin vaihtoehtoiset *sinä* tai *te* -pronominit toimivat täysin samalla tavalla: ne kertovat lukijalle tai kuulijalle hieman enemmän kuin lähdetekstin sana ja näin ollen eksplikoivat alkuperäistä viestiä. Tähän mennessä eksplikointi on kuitenkin yleensä liitetty jonkun selittävän alaviitteen tai sanan käyttöön ja sitä on käytetty harvemmin kaunokirjallisuuden tutkimuksessa.

Tässä kontekstissa, eli puhuttelusanojen kääntämisessä, eksplikointi liittyykin mielestäni nimenomaan valtasuhteiden esiin tuomiseen eksplisiittisemmällä tavalla. Tämä saikin minut pohtimaan, onko eksplikointi myös jollain tapaa kääntäjän tekemä valinta ”lukijan puolesta”, jos lähdetekstissä ei ole kielellisesti eksplisiittistä syytä, miksi puhuttelupronomini vaihtuu juuri tietyssä kohtaa kirjaa. Näin kohdetekstin lukijalle suhteessa tapahtuva muutos on täysin eksplisiittinen, vaikka se ei välttämättä ole sitä lähdetekstissä. Kääntäjä periaatteessa ottaa tässä kohtaa lukijaa kädestä ja kertoo, että juuri tässä kohtaa kirjaa näiden kahden henkilön suhde muuttuu jollakin tapaa, ja näin ollen puhuttelukin muuttuu tuttavalliseksi. Näin kääntäjän tulkinta tarinasta ja henkilöiden välisistä suhteista vaikuttaa myös kohdetekstin lukijan tulkintaan näistä asioista. Toisaalta kääntäjän on kuitenkin aina pakko tehdä valintoja, ja nämä valinnat pohjautuvat tietysti kääntäjän omaan tulkintaan tarinasta tai tekstistä, jota hän kääntää. Käännös on tässäkin mielessä kääntäjän tulkinta lähdetekstistä ja näin ollen kohdetekstin lukija saa myös tämän kääntäjän tulkinnan tarinasta luettavakseen.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Atwood, Margaret 1985. *The Handmaid's Tale*. Toronto: McClelland & Stewart Ltd.

Atwood, Margaret 2017. *Orjattaresi*. Helsinki: Tammi.

Lähdekirjallisuus

Ainiala, Terhi, Minna Saarelma, and Paula Sjöblom 2008. Nimistöntutkimuksen Perusteet. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. s. 332-342

Armstrong, Jennifer Keishin 2018. Why is *The Handmaid's Tale* so relevant today. <http://www.bbc.com/culture/story/20180425-why-the-handmaids-tale-is-so-relevant-today>.

Viitattu: 5.8.2019

Baker, Mona 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications*. Teoksessa Baker, Mona & Francis, Gill & Tognini-Bonelli, Elena (toim.). *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Basil, Hatim 1998. Politeness: A Semiotic Regime for a More Interactive Pragmatics. Teoksessa Hickey, Leo, *The Pragmatics of Translation. Topics in Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.

Bayraktaroglu, Arin & Sifianou, Maria (toim.) 2001. *Linguistic Politeness Across Boundaries: The case of Greek and Turkish*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Bayraktaroğlu, Arin & Bayyurt, Yasemin 2001. The Use of Pronouns and Terms of Address in Turkish Service Encounters. Teoksessa Bayraktaroğlu, Arin, and Maria Sifianou 2001. *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish. Pragmatics & Beyond*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company

Blum-Kulka, Shoshana 1986. Shifts in cohesion and coherence in translation. Teoksessa House, Juliane & Blum-Kulka, Shoshana (toim.), *Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Germany: Gunter Narr Verlag Tübingen.

Brown, Roger & Ford, Marguerite 1961: Address in American English. *The Journal of Abnormal and Social Psychology* s. 375–385.

Brown, Penelope & Gilman, Albert 1960: The Pronouns of Power and Solidarity. Teoksessa Giglioli, P.P. (toim.), *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin.

Brown, Penelope & Levinson, Stephen. 1987: *Politeness; Some Universals in Language Usage. Studies in Interactional Sociolinguistics 4*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, Penelope & Levinson, Stephen. 1979: Social structure, groups and interaction. Teoksessa Scherer, K.R. & Giles, H. (toim.), *Social Markers in Speech*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Brown, Penelope & Fraser, Colin 1979. Speech as a Marker of Situation. Teoksessa Scherer, K.R. & Giles, H. (toim.), *Social Markers in Speech*. Cambridge: Cambridge University Press
- Chesterman, Andrew 2016. Memes of translation: The spread of ideas in translation theory. John Benjamins Publishing Company.
- Ethelb, Hamza 2015. Using address terms in showing politeness with reference to their translation from Arabic to English. *International Journal of Comparative Literature & Translation Studies*. Vol 3. No 3.
- Gramley, Stephan & Pätzold, Kurt-Michael 1992. A survey of modern English. New York: Routledge.
- House, Juliane 1998. Politeness and Translation. Teoksessa *The Pragmatics of Translation*. Hickey, Leo (toim.). UK: Cromwell Press Ltd. 54–71
- Horton, David 2013. Thomas Mann in English: A Study in Literary Translation. London: Bloomsbury Academic. 176–198
- Howells, Coral Ann (toim.) 2006. The Cambridge companion to Margaret Atwood. Cambridge University Press: Cambridge.
- Ide, Sachiko, and Ehlich, Konrad (toim.) 2005. Politeness in Language: Studies in Its History, Theory and Practice. Berlin/Boston: De Gruyter, Inc. Viitattu 26.2.2019
- Ingo, Rune 1990. Lähtötekstistä kohdekieleen: johdatus käännöstieteeseen. Helsinki: WSOY.
- Isosävi, Johanna 2018. Teititelläänkö vai sinutellaanko ranskalaisten elokuvien suomennoksissa? *Ranskaa raakana! #11* –Podcast. <http://isosavi.podbean.com/> Viitattu 21.1.2019
- Isosävi, Johanna & Lappalainen Hanna (toim.) 2015: *Saako teititellä vai täytyykö sinutella? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Vantaa: Hansaprint Oy
- Juva, Kersti 2014. Älä turhaan lausu nimeä. Kotus-blogi. 10.2.2014. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/kersti_juva/ala_turhaan_lausu_nimea.10686.blog. Viitattu 21.1.2019
- Klaudy, Kinga 2009. Explication. Teoksessa *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.
- Lakoff, Robin T., and Ide, Sachiko (toim.) 2005. Broadening the Horizon of Linguistic Politeness. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Viitattu February 25, 2019
- Lappalainen, Hanna 2015. Sinä vai te vai sekä että? Puhuttelukäytännöt suomen kielessä. Teoksessa Isosävi, Johanna & Lappalainen Hanna (toim.) 2015: *Saako teititellä vai täytyykö sinutella? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Vantaa: Hansaprint Oy.
- Larjavaara, Matti 1999. Kieli, kohteliaisuus ja puhuttelu. Kielikello.
- Leppihalme, Ritva 2001. Translation strategies for realia. Teoksessa Kukkonen, Pirjo & Hartama-Heinonen, Ritva (toim.) *Mission, Vision, Strategies, and Values: A Celebration of Translator Training and Translation Studies in Kouvola*. Helsinki: Helsinki University Press. 139-148

- Meister, Lova 2016. The T/V dilemma: Forms of address as stylistic resource in English-Swedish subtitling. *Perspectives, Studies in Translation Theory and Practice*. Volume 24, 2016 - Issue 4. 527-542
- Methven, Andrew 2006. Discussion of the difficulties in translating terms of address in Chinese and English. Pro gradu-tutkielma.
- Mälkiä, Matti 1997: Kieli, yhteisöllisyys ja valta. Näkökulmia alan tutkimusperinteen kehittämiseksi. Teoksessa Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.), *Kielen vallassa: Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press. 17-48
- Nida, Eugene A. 1964. Toward a science of translating. Leiden: Brill.
- Nord, Christiane 2003. Proper Names in Translations for Children: Alice in Wonderland as a Case in Point. *Meta*, 48 (1-2), 182–196. <https://doi.org/10.7202/006966ar>
- Pápai, Vilma 2004. Explication: A Universal of Translated Text? Teoksessa Mauranen, Anna & Kujamäki, Pekka (toim.). *Translation Universals: Do they exist?* Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Pavesi, Maria 2012. The Enriching Functions of Address Shifts in Film Translation. Teoksessa Carroll, Mary & Orero, Pilar and Remael, Aline (toim.) *Audiovisual Translation and Media Accessibility at the Crossroads*. 335-356
- Perego, Elisa 2009. The Codification of Nonverbal Information in Subtitled Texts. Teoksessa Cintas, Jorge Díaz (toim.). *New Trends in Audiovisual Translation*. Bristol: Multilingual Matters.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. Kurssi kohti diskurssia. Tampere: Vastapaino
- Roininen Marika 2016. Addressing Aristocrats, Speaking to Servants. Address and reference forms in two subtitle translations of Downton Abbey. Helsingin Yliopisto, pro gradu - tutkielma.
- Taavitsainen, Irma & Jucker, Andreas H. (toim.) 2003. Diachronic Perspectives on Address Term Systems. Amsterdam: John Benjamins.
- Tainio, Liisa 1988: Valta keskustelussa - voiko sitä tutkia? Teoksessa Laitinen, Lea (toim.) *Isosuinen nainen: tutkielmia naisesta ja kielestä*. Helsinki: Yliopistopaino. 198-208
- Tieteen termipankki 14.10.2019: Kielitiede:kasvot. (Tarkka osoite: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kasvot>.)
- Tieteen termipankki 2020a: Käännöstiede:leksikaalinen aukko. (Tarkka osoite: [https://tieteentermipankki.fi/wiki/Käännöstiede:leksikaalinen aukko](https://tieteentermipankki.fi/wiki/Käännöstiede:leksikaalinen_aukko).)
- Tieteen termipankki 2020b: Nimitys:illokutionaarinen akti. (Tarkka osoite: [https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:illokutionaarinen akti](https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:illokutionaarinen_akti).)
- Tieteen termipankki 2020c: Nimitys:johtaminen. (Tarkka osoite: <https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:johtaminen>.)
- Vehmas-Lehto, Inkeri 1999. Kopiointia vai kommunikointia? Johdatus käännösteoriaan. Helsinki: Finn Lectura. 99-112

- Vehmas-Lehto, Inkeri 2003. Syteen vai saveen? Eksplikointi käännösstrategiana. Teoksessa: VAKKI-symposiumi XXIII. Koskela, Merja & Pilke, Nina (toim.). Vaasa: VAKKI. 330-337
- Vehmas-Thesslund, Inkeri 2015. Kunnioitettu Aleksei Sergejevitš! Venäjän puhuttelu kielenoppijan ja kääntäjän näkökulmasta. Teoksessa Isosävi, Johanna & Lappalainen Hanna (toim.) *Saako teititellä vai täytyykö sinutella? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Vantaa: Hansaprint Oy.
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio, viitattu 7.12.2018. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7
- Watts, Richard J. 2003. *Politeness*. Key Topics in Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wisker, Gina. 2010. Atwood's *The Handmaid's Tale*. Continuum Reader's Guides. London: Continuum.
- Yaqubi, Mojde & Sharifabad, Ebrahim Davoudi & Rahman, Wan Rose Eliza Abdul 2012. Gender-linked Choice of Politeness Strategies Applied to Translation of Persian Face-threatening Acts into English. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature Vol. 1 No. 7*
- Yli-Vakkuri, Valma 1989: Suomalaisen puhuttelun piirteitä. Teoksessa Kauppinen, Anneli & Keravuori, Kyllikki (toim.), *Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajainliiton vuosikirja XXXVI*. Helsinki: Hakapaino Oy. 43-74
- Yule, George 2010. *The Study of Language. Fourth Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zappettini, Francesco 2016. Address Forms: A Literature Review. Linguistic Archives. <https://semanticsarchive.net/Archive/DZkMmI4Y/AddressForms>. Viitattu 25.1.2019

English summary

Terms of address and power relations in Margaret Atwood's "The Handmaid's Tale"

Introduction

Terms of address are one example of polite language use. The main purpose of address terms is, for example, to address a certain sentence or message to a certain person, or to catch someone's attention. (VISK) Terms of address are also used in both spoken and written language to show politeness and to draw our attention to power relations between people. There's a difference between calling someone named Tim Jones Mr. Jones and calling them Timmy: the use of different forms that are available in a certain language tell something about the people and the relationships between them. (Isosävi & Lappalainen 2015, 13.)

Because politeness is shown through different means in different languages, the terms of address also vary in each culture (Isosävi & Lappalainen 2015, 11–12) and that is why translating them is a particularly difficult task. Terms of address can be seen as a special cultural element in a language. In American English, for example, various titles and honorifics are used to convey more formal, polite and respectful attitude (Gramley & Pätzold 1992, 195). In some languages, like Finnish, there is also pronominal address, which is also referred to as T/V distinction (Yule 2010, 273). This distinction does not exist in all languages, thus making it a very special problem in translating. If one mode of address terms is completely nonexistent in one language, how can it be recreated in another? Here the translator faces a specific issue: how to bring the address terms into another language so that they also convey the same meaning as the source text address terms.

Terms of address have been researched a lot in the past, especially in regard to audiovisual translation and subtitling (see e.g. Meister 2016; Pavesi 2012). Because terms of address in literature have been researched very little, I rely heavily on the research of subtitling of address terms and their translation. However, there are some conventions in subtitling that do not exist in literary translation, for example time and space limits. I have taken into consideration that these specific restrictions do not necessarily apply to literary translation nor this specific material I have analyzed. I think therefore it is very important and interesting to look at a novel and its dialogue, rather than another television series. I aspire to see what might be different in a novel regarding to the translation of terms of address. In addition, there is not much research about the translation of terms of address, which made this research even more interesting.

The material I chose for my research is Margaret Atwood's novel "The Handmaid's Tale" (1985) and its translation "Orjattaresi" (1986), translated by Matti Kannosto. I chose the novel not only because it is considered a classic and the translation hasn't (to my knowledge) been researched at all, but also because the themes of the book are still very relevant. The central themes of the novel center around women's rights and power relations, and how they are shown through language. I think that the terms of address used in the novel build these relationships and also expose them. I limited my analysis to the dialogue of the book, where all the terms of address naturally can be found.

I study the translation of terms of address through the ideas of pragmatic adaptation (see Vehmas-Lehto 1999; Chesterman 2016) and some of their categories of translation strategies. I also borrow some categories from the translating of cultural-bound elements (see Leppihalme 2001). I categorize the translation strategies used in the translation with the help of some of these categories into direct transfer, omission, translation or substitution and addition. In addition, because English only has one second person pronoun in use currently, but Finnish has two, I will especially refer to Brown & Gilman's (1960) famous theory about reciprocal or nonreciprocal address. Finally, I will use the methods of discourse analysis so that I can interpret the relationships between the characters in the novel to understand how the translator has made certain decisions concerning some terms of address.

The basis and the hypothesis of my study is that since the translator has used pronominal address in the translation, the source text might also have a lot of address terms that are specific to American English. Also, because some of the pronominal address terms change during the book between two characters, these terms of address in the source text might have also changed into more intimate address terms. My main research question is what kind of translation strategies the translator has used when translating terms of address from English into Finnish. I am also interested in how the cultural specificity of terms of address has been taken into consideration by the translator. The second question that became very important during this research was that what was the reason for the translator to add pronominal address to the translation, and how they make the decision about which pronoun to use and between which characters. Lastly, I question what effect the addition of the pronominal address has on the translation or on the reader's interpretation of the story. Do some of the power relations become more explicit in the process, and how does the translator's interpretation of the story reflect into their translation strategies?

The cultural specifics of terms of address and their translation

Politeness is a sociocultural phenomenon and it can be defined as showing or trying to show consideration towards other people. Politeness can thus be seen as one essential social guideline to

interaction between people. The aim of politeness is to understand the social and interactional functions of language. (House 1998, 54.) Even though politeness can be seen as an international phenomenon in all languages, different languages have different ways to express politeness (Yaqubi et al 2012, 68). Politeness is mostly, but not only linguistic behavior. Watts (2003, 1–2) explains that polite language use could be described as language which is used to avoid being too straight-forward or as a language which shows respect and consideration towards others. An example of this would be language that uses respectful terms of address, such as Mr. or Ma'am. A very popular model regarding polite language can be traced back to Brown & Levinson (1987), with their concept of the *face*, which refers to the participants status in relation to the interaction, to other people and to themselves (Tieteen termipankki 2019).

Addressing is expressed in different languages in different ways, but the means in use are mainly the same (Isosävi & Lappalainen 2015, 11–12). While, for example, Finnish has two second person pronouns which are used to address people, some languages only have terms of address, such as vocatives. Terms of address include, for example, proper nouns, different titles, kinship terms, general nouns, terms of endearment and pejoratives (Isosävi & Lappalainen 2015). These terms of address have different kind of functions in language. They're not only used to indicate who is being addressed, but they also carry social connotations. Different choices regarding address terms express different kind of relationships between speakers. Terms of address are also an important way of building and maintaining relationships between people, and they can be used to express distance, closeness, power relations or to build identities. (Isosävi & Lappalainen 2015, 13.) According to Brown & Fraser (1979), relationships between people and social roles determine, which terms of address are used. In addition, there are different sociological factors which affect how terms of address are used. These could be the hearer's power over the speaker and the social distance between the two. If there are no relative power differences nor social distance, terms of address are usually more familiar and intimate. When social distance or power differences arise, the terms of address become more formal and respectful. (Brown & Levinson 1987.) Some of the factors that are seen as a part of the speaker, for example social distance, status or power are not always constant in individual speakers or in the relationship between individual speakers. These may change, for example depending on the setting or the situation where the interaction takes place. (Brown & Fraser 1979, 53–54.)

Using terms of address in Finnish is not very typical (Isosävi & Lappalainen 2015, 84). There are also no clear norms regarding terms of address, which is why a lot of people find choosing the right terms very difficult (Lappalainen 2015, 100). For example, the use of the first name, which is very common in American English, is not very common at all in Finnish. There is usually a very specific reason for

using first name when addressing someone. (Lappalainen 2015, 85). In addition, kinship terms or terms that express gender or marital status are not widely used in Finnish. Furthermore, using titles and occupational terms are avoided, unless it is required by protocol or etiquette. (Lappalainen 2015, 91.)

More common than terms of address in Finnish is the so-called **T/V distinction**. This means that in many languages, it is possible to distinguish between two different second person pronouns according to whether the hearer is seen as socially more intimate or distant (Yule 2010, 273). Lappalainen (2015, 77) mentions, however, that currently the more formal pronoun is often seen as slightly unfamiliar and even artificial. Larjavaara (1999) also agrees, mentioning that in the present day the use of the formal pronoun has mostly vanished, and the familiar pronoun has taken over. Lappalainen (2015, 77) finds that there is vagueness in norms and difference in opinions when it comes to T/V distinction. However, she found that some of the typical reasons for using the more formal pronoun were the hearer's older age and the fact that they were a stranger. Often these two went hand in hand. A typical context for using the more formal pronoun were customer service situations and the pronominal address was often seen as depending on the context. (Lappalainen 2015, 81.)

Brown & Gilman's (1960) theory about reciprocal and nonreciprocal use of terms of address and specifically pronominal address is also very important in this context. There are **asymmetrical** and **symmetrical** relationships between people. An asymmetrical relationship exists, for example, when someone is older than the other, someone has more power than the other or someone has a higher status than the other. Here the one who has more power gets the more formal pronoun, whereas the one with less power gets the more familiar pronoun. Here the pronoun that expresses these differences in power is asymmetrical or nonreciprocal. In these situations, power relations exist between these people. A symmetrical relationship, on the other hand, is between people who can be seen as being of the same status, for example having the same parents or who are in the same occupational level. In these situations, the used pronouns are symmetrical or reciprocal. Brown and Gilman call these symmetrical relationships **solidarity** and it requires that the people have something in common. (Brown & Gilman 1960.)

Terms of address in American English include pronouns and vocatives, but because there is only one second person pronoun, vocatives carry the responsibility of social classification (Gramley & Pätzold 1992, 195). Gramley and Pätzold (1992, 196) categorize these vocatives into pronouns, proper nouns (e.g. first names), kinship terms (e.g. Dad), titles (e.g. Sir) and descriptors (e.g. fellow). In addition, many pejoratives and terms of endearment are used as vocatives, such as *jackass* or *honey*. (Gramley & Pätzold 1992, 198.) The main terms of address used in American English are first name or title and

last name. (Brown & Ford 1961, 375; Gramley & Pätzold 1992, 201). These terms of address follow a rule that is relative, which means that their use is not predictable from the hearer's attributes alone, but from the attributes of the relationship of the hearer and the speaker. (Brown & Ford 1961, 375) These most often used terms of address can be used in three ways between two people: reciprocal first name, reciprocal title and last name and a nonreciprocal model, where the other uses the first name and the other the last name and title (Brown & Ford 1961, 376). The difference of the use of reciprocal first name versus the use of reciprocal title and last name has to do with the degree of familiarity. (Brown & Ford 1961, 377.)

In modern American English the distance between the two reciprocal address modes is small and reciprocal first name represents only a little more intimate relationship than reciprocal title and last name. The main factors that lead to a closer relationship and thus a more familiar address term are shared values that result from kinship, occupational identity, gender or nationality. In addition, frequent contact between the speakers affects the closeness between them. (Brown & Ford 1961, 377.)

In addition to reciprocal models of address, there's also nonreciprocal address, which can stem from two different kinds of relationships. The first has to do with age: children address adults with a title and last name, and they are addressed with first name. The other is a difference in occupational status. It can be about a direct and constant subordination, like an employer and their employee or it can be about direct but temporary subordination, where the other person is in a service occupation, such as a waiter and their customer. (Brown & Ford 1961, 377.) Brown and Ford also mention that if the address term changes over time, it goes from reciprocal title and last name to nonreciprocal address and then to reciprocal first name, although a step may be skipped. The main conclusion is that the person in a higher status is always the one who initiates the more intimate address term, and they can thus be seen as a gate keeper and pace setter. (Brown & Ford 1961, 382.)

Because the systems in different languages can vary drastically, the translator faces a very specific kind of translation problem. Taavitsainen & Jucker (2003, 2) mention that terms of address are culturally bound, and they also change with time as old criteria expire and they are replaced with new ones. The translator must then make a choice whether they will translate the terms of address using the methods of domestication or foreignization. When the translator uses foreignization, the reader might see that the terms of address are different from the ones they are used to. Domestication, however, makes the translation more familiar and the differences might fade. (Isosävi & Lappalainen 2015, 22.) When translating linguistic politeness, the translator must understand the norms and

conventions of politeness in the source text (Hatim 1998, 96) which is how they can avoid translation errors and preserve the address terms in the target language text (Yaqubi 2012, 67).

Ethelb (2015, 36) mentions that terms of address seem to be sacrificed when going from the source text to the target text, though this might only apply to subtitling. Vehmas-Thesslund (2015, 169) thinks that the translator doesn't have a reason to use literal translations regarding terms of address, but they should rather replace them with something more suitable in the target language. She also mentions that the translator might want to reduce terms of address that seem unauthentic. Thus, one translation strategy is to use the target language's conventions of terms of address. Using many terms of address in Finnish might also be seen as foreignization, since names and titles are not used very much in Finnish (Juva 2014). The translator must of course take into account what the function of the term of address is before deciding what to do with it. For example, in translating proper nouns, their function decides how they are translated: if a name has semantic meaning that is important for the reader to understand, the name should be translated (Ainiala et al 2008). The best way, according to Methven (20016) in translating terms of address would be pragmatic translation strategy since it is more important to understand the cultural connotations of the terms rather than to use their literal equivalent.

Translating pronominal address hasn't been researched much but there is a lot of potential in the area since pronominal address creates an important dimension in the dynamics between characters in literature (Horton 2006, 176). When translating from English to Finnish, the translator must make a decision about translating the second person pronoun that will inevitably tell something about the relationship between the characters (Roininen 2016, 1), because some pronouns (like in languages with T/V distinction) inherently have more information than in English (Meister 2016, 543). These choices made by the translator might make, for example, power relations more explicit in the source text (Horton 2013, 179). Making this choice requires the translator to think about how close the characters are and how intimate their relationship is (Vehmas-Thesslund 2015, 170). The choice between a formal and an intimate pronoun can also be seen a stylistic resource for the translator because the target text is enriched with sociopragmatic information that is not in the source text. (Meister 2016) It also matters what is being translated: for example, where the story takes place. Usually the intimate pronoun is a default when translating more current texts that take place in the present day, but the distinction is more even in historical texts. Thus, the choice is a result from temporal, contextual and sociocultural factors. (Meister 2016, 533.) Another very important thing is the translator's interpretation of the narrative structure of the source text, and it has an impact on what pronominal address the translator chooses. Of course, it must be taken into consideration that some

of these choices could also result from the guidelines of the subtitling companies. (Meister 2016, 535.) The translation strategies might differ, and they might even differ in the texts translated by the same translator (Isosävi 2018). There might not be enough time to think about the strategies or the relationships between people especially in subtitling. Sometimes the translator makes the choice with only one particular situation in mind, but sometimes if the same translator has translated the same text for a long time, they become familiar with the characters and relationships and can make choices based on them. (Roininen 2016, 85–86.)

Another important term in this research is **intersemiotic explicitation** (Pavesi 2012, 334–335), and shifts from one pronoun to another during a text is an example of this, where implicit and non-verbal is shown linguistically and explicitly in the target text. This shift represents a change in the relationship and gives the translation new pragmatic meanings.

Method and material

The material for this research comprises of Margaret Atwood's classic novel "The Handmaid's Tale", which was published in 1985 and its translation "Orjattaresi", which was published a year later. The translator is Matti Kannosto. The book tells a story about a dystopian future and a totalitarian state called Gilead. The central theme of the book is women's rights to their own bodies when they are living in patriarchal society where some women's only job is to bear children for the infertile elite. Another central theme of the book is language, its restrictions and its power specifically, which is why researching this book was especially interesting from the point of view of language and translation. I restricted my research to the dialogue of the book, which is where all the terms of address can be found.

I first read both of the books and took note of all the terms of address that were used in the source text and the target text and how they might differ from one another. I wrote all the terms of address present in the source text into Excel and put their Finnish equivalents next to them. Next I categorized what I found into different translation strategies: whether the term was kept as it was in the source text, if the term was translated, if it was omitted altogether or if it was added in the translation. These categories came organically after seeing what kind of terms of address were used in both of the books, and they are derived from ideas of **pragmatic adaptation** (see Vehmas-Lehto 1999, Chesterman 2016) and from translating culture-bound items (see Leppihalme 2001). Through these categories I analyzed how the translator might have made decisions and why, especially regarding the function of the term of address. With the pronominal address, I used Brown & Gilman's (1960) model of reciprocal and nonreciprocal address. Finally, I used methods from **discourse analysis** so I could

analyze the relationships between people that is built specifically through the use of terms of address. In this way I could try to understand how the translator has made decisions about the use of pronominal address in each situation.

Results

The purpose of my analysis was to find out what kind of translation strategies the translator has used on terms of address and whether the function of the term of address influences how it is translated or if it is, for example, completely omitted. I found four kinds of translation strategies from my material: keeping the address term as it was in the original, translating the address term, omitting it completely or adding an address term in the translation. It was somewhat hard to distinguish which strategy was used the most, but it is most likely adding address terms, since all the *you*-pronouns had been explicited as either a formal or a familiar pronoun in Finnish. The second most used strategy was translation, then keeping the address term as it was in the source text and finally omitting the address term completely.

Keeping the address term in the translation as it was in the source text was popular among proper nouns, which was expected since the first names in the book were fictional but authentic names. These included, for example, *Moir*a and *Luke*. These kinds of names do not usually get translated in literature directed towards adults, especially if they do not seem to have semantic meaning. All the first names in the book were names that the target language reader would also recognize as names that belong to the culture of the United States, and since that is where the book is based on, it is expected that the names are not translated into Finnish names. All the terms of address that were kept in the book as they were in the source text are proper nouns, and they are all first names. Keeping some of the names that are used as address terms in the translation may be considered foreignization, since it is not customary to use so many first names in Finnish. On the other hand, the function of some of the proper nouns was to draw somebody's attention in which case the solution also works in the Finnish language context.

There were many translated address terms in the material. These include different titles and honorifics, pejoratives and terms of endearment, kinship terms, some proper nouns and general nouns used as address terms. All these address terms carried some meanings and connotations with them, so it is understandable that they would be translated so that the target text's reader gets the same meanings as the reader of the source text. In addition, all these translated address terms had very clear functions. For example, different titles and kinship terms exhibited the power relations between the

characters, and the terms of endearment expressed the relationships between these characters. Thus, a title like *Sir* was translated as *herra* and a term of endearment like *honey* was translated as *kultamuru*. In terms of the proper nouns, it would be more precise to talk about partly translating them. For example, only a part of the names of the handmaids were translated and a part was kept as it was in the source text. For example, *Offred* was translated as *Frediläinen*, keeping the *Fred* as it was (since it is a proper noun) but translating the prefix *of* as a suffix *-läinen*, as it is more customary in Finnish. Here the prefix carries very specific connotations about belonging to someone, which the translator wanted to carry over into Finnish as well.

There was only one omission made in the translation. One title, *sir*, was omitted. This is somewhat supported by my theory basis and earlier research findings, which indicated that terms of address might be omitted from translations. It must again be noted, though, that this theory is largely about subtitling and time and space constraints, which do not concern literary translation. Since this title is used a few times and it is omitted only once from the translation, it seems a bit curious. Even the context of the situation where it is used, and the function of the address term would support it being translated. Maybe the translator wanted to use domestication and leave some titles out, since they are not really used in Finnish. This theory is not supported by the fact that all the other titles have been left in the translation. It might be that this little word has just gone unnoticed by the translator because of hurry.

There was also an element that was added into the translation, since Finnish has two second person pronouns instead of one as in English. Thus, the translator has had to choose between the formal *te* or the more familiar *you* for every case of *you* used in the source text as an address term. The translator has also used reciprocal address, nonreciprocal address and in one case the pronoun changes during the course of the story. It can be debated whether this actually constitutes adding an element, and this category could also very well be called explicitation. This choice of adding the pronominal address is interesting, since you could say there is not always explicit linguistic reason to do so. For example, Offred does not address the Commander with the title *Sir*, which I thought might be the case. In the case of the Commander's wife, though, Offred uses the address term *Ma'am* and here it is understandable that the translator has also used the formal *you* in Finnish in addition to translating the title. Since the first encounter in the book happens between Offred and the Commander's wife and address terms are used there, the translator has probably decided to use domestication and to use T/V distinction, since it's available in Finnish. Because dialogue between Offred and the Commander happens later in the story, the translator must have thought that since Offred would address the wife with a formal title and pronoun, this should also be the case with someone who is of higher status. I

would argue that the translator has analyzed and then made an interpretation of what the relationships between the characters in the book are like. Based on this analysis, the translator has made the decision to use either the formal pronoun or the more familiar pronoun. The most important thing I found during my analysis is that at one point of the book, Offred starts addressing the Commander with the familiar pronoun instead of the more formal one. This is another situation where the translator has had to interpret the story and what happens in their relationship to cause the change in the pronoun. This reason could have been as simple as Offred's comment on their changing relationship: "But apart from my placement in the room, little of that formality remains between us. I no longer sit stiff-necked, straight-backed, feet regimented side by side on the floor, eyes at the salute. Instead my body's lax, cozy even." (Atwood 1985, 143).

I think there are three main reasons as to why the translator has decided to add the pronominal address in the translation. The first is the year of the book and its translation's publication. "The Handmaid's Tale" was published and translated in the 1980s and back then using the formal pronominal address was more common in Finnish and it was an easy way to indicate linguistic politeness, social distance or closeness or power relations between people. It seems that pronominal address is used more frequently in historical literature than in literature that is set in the present day. Since the address norms in the 1980s were slightly different, the translator was most likely influenced by them. Another reason for adding the pronominal address is the translator's interpretation of the relationships between the characters in the book and I find this to be a very important reason. Without the context and the general themes of the book together with the understanding of the relationships of the characters, the translator cannot properly make the distinction between which pronoun to use in a given situation, much less whether they should use them reciprocally or nonreciprocally. Of course, the choice could have been completely arbitrary, but this does not seem to be the case here. The final reason is the linguistic clue in the source text, where Offred uses the address term *Ma'am* for the Commander's wife. The translator must have seen this as a way to either show politeness, to indicate understanding of the power relations between the characters or to keep social distance between them. This can be seen as a clear linguistic sign that could make the translator use domestication in the form of a pronominal address that is typical of Finnish.

Conclusion

The purpose of my research was to see what kind of translation strategies have been used in the translation of "The Handmaid's Tale" concerning terms of address and how the cultural differences affect the choices the translator has made. I was especially interested in how the translator understands

and interprets the relationships between the characters and based on this makes decisions while translating. One of the things I found the most interesting was something that has definitely been said before about literary translation: the translator's interpretation of the story also affects how the target text reader understands it.

The most important and also a more surprising find in my research was the use of pronominal address in the translation, which I see as a case of explicitation: the translator explicitates power relations that are linguistically only implicit in the source text but that are definitely a very important theme in the book. The translation strategies that were used in the source text were more predictable, as they were quite widely used in the translation of culture-bound items. My hypothesis was also wrong: there were not that many terms of address in the source text as I suspected might be the case. I also did not necessarily think that address terms would be omitted too much, even if they are not customary in the Finnish language, which was true. This created some foreignization in the translation, which was also to be expected. I did find the one missing address term surprising and still cannot fully explain why it could be missing.

Since I only looked at one book and one translation of that book, there is not many generalizations to be made from this research alone. It might be that another translator might not have used pronominal address at all, and they could have translated the terms of address completely differently. I feel that the publication year of the book is also important: if the book was translated in the 21st century, it might also not have pronominal address. In addition, these are only my interpretations of the relationships between the characters in the novel. Someone else could fully disagree. It could be that I simply read too much into things. This research is only one point of view and one case of how terms of address could be translated in literature. I did find that some of the strategies mentioned in the theory chapter were also visible in my material. These translation strategies could then be refined even more and applied to other literary texts and translators to see if the same strategies apply. The most important fact in my theory that I also found to be true in the case of my material was that the translator has to understand the relationships between people to make choices regarding how to translate terms of address and especially pronominal address.

Since this topic has not been researched very much, there is a lot of further research that can be done. The most important topic in my opinion would be terms of address and their translation in literature, especially concerning pronominal address. It would be interesting to know whether generalizations can be made at all in what translation strategies translators use in these cases. Another topic for further research could also be whether the publication year of the book makes a difference in how terms of address are translated by comparing more historical literature with some from the 21st century. It

could also be interesting to compare two translations of the same book to see if they make the same kind of choices.

I think the most important further research could be done by either interviewing or making a questionnaire for translators who have translated literature and have encountered terms of address. I think the easiest way to get some answers is to hear from the translators themselves to know why they make the decisions that they make, especially concerning pronominal address, rather than trying to guess their intentions.